

ศึกษาศาสตร์

ในพระไตรปิฎก

พินเอก สํารณู กํานพลุกกลาง
อาจารย์พิเศษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

คำนำ

วิชาศึกษาศาสตร์ในพระไตรปิฎก ซึ่งมีชื่อในภาษาอังกฤษว่า **Eeducation in Tipitaka** เป็นวิชาที่ว่าด้วยเรื่อง การศึกษาความหมายและขอบข่ายของศึกษาศาสตร์ ที่เป็นคำสอนในพระไตรปิฎก ซึ่งเกี่ยวกับการศึกษา โดยเน้นเป้าหมายการศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ และ ปัญญา ตลอดจนทั้งกระบวนการจัดการศึกษาแบบกัลยาณมิตรและโยนิโสมนติการ รวมถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า และคุณธรรมจริยธรรมของครู ด้วย

ทั้งนี้ โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้บัณฑิตนักศึกษาศึกษาแล้วเรียนวิชานี้ และผู้สนใจทั่วไป ได้รับประโยชน์จากการศึกษาเล่าเรียน ๓ ประการ ด้วยกัน คือ.-

๑. ให้ทราบความหมายและขอบข่ายของศึกษาศาสตร์ทั่วไป และศึกษาศาสตร์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

๒. ให้มีความรู้ความเข้าใจหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งมีปรากฏในพระไตรปิฎก

๓. ให้ทราบถึงพุทธวิธีการสอนและคุณสมบัติที่ดีของความเป็นครูทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ในจุดประสงค์เชิงคุณธรรม เมื่อได้ศึกษาไปแล้ว นิสิตจะรู้จักอย่างมีเหตุผลตามแบบโยนิโสมนติการ จะสามารถนำหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการศึกษาไปประยุกต์ใช้กับการศึกษาของตนเอง และจะมีศรัทธาในพุทธจริยาและเห็นคุณค่าของความเป็นครูอีกด้วย

สำหรับรายละเอียดของวิชานี้ นิสิตจะได้ศึกษาเรียนรู้ปรัชญาการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ความหมายและขอบข่ายของศึกษาศาสตร์ทั่วไป บุรพภาคของการศึกษา คำสอนที่เกี่ยวกับการศึกษาในพระไตรปิฎก พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า คุณสมบัติคุณธรรม และจริยธรรมของครู ตลอดจนหลักคุณธรรมของผู้ศึกษาเล่าเรียนด้วย

ผู้เขียนได้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้จากประสบการณ์ตนเอง และจากหนังสือหลายเล่มที่ครูอาจารย์และผู้รู้หลายท่านได้รวบรวมและเรียบเรียงไว้ ซึ่งปรากฏนามตามบรรณานุกรมท้ายเล่มแล้ว ขอขอบคุณทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้ จะเป็นคู่มือการเรียนการสอนวิชาศึกษาศาสตร์ในพระไตรปิฎกได้เป็นอย่างดีในระดับหนึ่ง ทั้งจะเป็นคุณูปการแก่ผู้สนใจทั่วไปด้วย

พันเอก ตำราญ ก้านพลกลาง

อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตนครราชสีมา

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
๑. บทที่ ๑ : พระพุทธศาสนากับปรัชญาการศึกษา	๑
๒. บทที่ ๒ : ความหมายคำว่าศึกษาศาสตร์และไตรปิฎก	๔
๓. คำสอน : เกี่ยวกับการศึกษาในพระไตรปิฎก (สัทธรรม ๓ และ ฐะระ ๒)	๖
๔. บทที่ ๓ : ไตรสิกขา ข้อที่ ๑ สีล (ความหมายและประเภทของศีล)	๘
๕. บทที่ ๔ : เบญจศีล เป็นมนุษย์ศีลและมนุษย์ธรรม	๑๒
๖. บทที่ ๕ : อานิสงส์ของการรักษาศีล	๑๕
๗. บทที่ ๖ : ไตรสิกขา ข้อที่ ๒ สมาธิ (ความหมายและขั้นตอนการเจริญสมาธิ)	๒๑
๘. บทที่ ๗ : อารมณกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่าง	๒๗
๙. บทที่ ๘ : ผลของการเจริญสมาธิ (สมถกัมมัฏฐาน)	๓๑
๑๐. บทที่ ๙ : วิปัสสนาและผลของการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน	๓๔
๑๑. วิสุทธิ ๗ และ วิปัสสนาญาณ ๑๖	๓๕
๑๒. บทที่ ๑๐ : ไตรสิกขา ข้อที่ ๓ ปัญญา (ความหมายและคุณของปัญญา)	๓๘
๑๓. ประเภท และบ่อเกิดหรือแหล่งเกิดแห่งปัญญา	๓๙
๑๔. บทที่ ๑๑ : องค์ประกอบของการศึกษา ๔ อย่าง	๔๓
๑๕. องค์ประกอบที่ ๑ ครู : ก. คนผู้สั่งสอนหรือผู้ให้การศึกษา	๔๓
๑๖. บทที่ ๑๒ : องค์ประกอบที่ ๒ นักเรียน : ข. คนผู้เล่าเรียนศึกษา	๕๒
๑๗. บทที่ ๑๓ : องค์ประกอบที่ ๓ วิชาการ : ค. เรื่องที่เรียนที่สอน	๕๘
๑๘. เรื่องที่ ๑ : การฝึกอบรม (ภาวนา ๔)	๕๘
๑๙. เรื่องที่ ๒ : คุณธรรมนำไปสู่ความสำเร็จ (อิทธิบาท ๔)	๕๙
๒๐. เรื่องที่ ๓ : มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลาง (มรรคมมีองค์ ๘)	๕๙
๒๑. เรื่องที่ ๔ : หลักความเชื่อ (กาลามสูตร ๑๐)	๖๐
๒๒. หลักปฏิบัติเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอนของพระพุทธเจ้า	๖๓
๒๓. องค์ประกอบที่ ๔ วิธีการ : ง. วิธีสอนและแบบการสอน	๖๔
๒๔. บรรณานุกรม	๖๘

บทที่ ๑

พระพุทธศาสนากับปรัชญาการศึกษา

ก่อนจะศึกษาเรื่อง “ศึกษาศาสตร์ในพระไตรปิฎก” จะพูดถึงเรื่องพระพุทธศาสนากับปรัชญาการศึกษา โดยเฉพาะคำว่า “ปรัชญาการศึกษา” โดยสังเขปก่อน ทั้งนี้ เพื่อปูพื้นฐานความรู้เรื่องศึกษาศาสตร์ในพระไตรปิฎก ว่าจะศึกษาไปในทิศทางใด นั่นเอง

คำว่า “ปรัชญา” พจนานุกรมฯ ให้ความหมายไว้ว่า “หลักความรู้และความจริง” ในที่นี้หมายถึงหลักความรู้และความจริงเกี่ยวกับการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นว่าหมายถึงอะไร? ซึ่งเมื่อว่าโดยสังเขปแล้ว เรื่องปรัชญาการศึกษาที่จะต้องศึกษาเรียนรู้ในอันดับแรกนี้ มี ๘ เรื่องด้วยกัน ดังนี้

๑. การศึกษาคืออะไร : เกี่ยวกับเรื่องนี้ ได้นำความหมายซึ่งนักปราชญ์ ๓ ท่าน ได้ให้ไว้มาลงไว้ในหนังสือประกอบการเรียนการสอนเล่มนี้แล้ว จะยังไม่กล่าวถึงในบทนี้

๒. กระบวนการศึกษาแบบพุทธ : หมายถึงกระบวนการแก้ปัญหาอย่างถูกต้อง ด้วยการทำลายอวิชชาและตัณหา ขณะเดียวกันก็สร้างเสริมปัญญา, ฉันทะ และกรุณา ให้เกิดขึ้น

๓. ความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา : ในข้อนี้มีความมุ่งหมาย ๒ อย่าง คือ เพื่อแก้ปัญหามนุษย์ ๑ เพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส (เพื่อวิมุตติ) ๑

๔. คุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษา : ข้อนี้มี ๒ อย่างเช่นกัน คือ ต้องมีปัญหา ซึ่งเกิดพร้อมกับความสิ้นอวิชชา ๑ ต้องมีกรุณา ซึ่งจะเป็แรงกระตุ้นให้กระทำประโยชน์ในการดำรงชีวิต ๒ อย่าง คือ อดตัดตประโยชน์และปรารถตประโยชน์ ๑

๕. พุทธธรรมอันเป็นสาระของการศึกษา : ข้อนี้หมายถึงหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องของการศึกษา ซึ่งมี ๒ ประการด้วยกัน คือ

๕.๑ ธรรมะที่พึงวิเคราะห์ : เช่น ปฏิจตสมุปบาท ๑๒, อริยสัจ ๔, จันท์ ๕, ไตรลักษณ์ ๓, กรรม ๑๒, ไตรสิกขา ๓, นิพพาน ๒ และ มรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

๕.๒ ความหมายของหลักธรรมแต่ละอย่าง : ข้อนี้หมายถึงความหมายของหลักธรรมแต่ละอย่าง ในข้อ ๕.๑ นั้น ซึ่งมีความหมายสังเขปดังนี้

(๑) ปฏิจตสมุปบาท : แสดงกฎเหตุผลและปัจจัยสนับสนุน

(๒) อริยสัจ : แสดงปัญหาและการแก้ปัญหามนุษย์

(๓) จันท์ห้า : แสดงชีวิตมีองค์ประกอบ ๕ อย่าง

(๔) ไตรลักษณ์ : แสดงภาวะที่เป็นจริง ที่เราจะพึงเกี่ยวข้อง

(๕) กรรม : แสดงความเป็นไปของมนุษย์ และเหตุผลที่จะแก้ไขปรับปรุงได้ผลสำเร็จ ตลอดถึงจุดมุ่งหมายที่เข้าถึงได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยการอ่อนวอน ขอพรใด ๆ ทั้งสิ้น

(๖) ไตรสิกขา : แสดงความหมายแท้ของการศึกษา, ขอบเขต, การฝึกตน, การพัฒนาชีวิตที่ดี (มรรค มืองค์ ๘)

(๗) นิพพาน : แสดงภาวะที่เข้าถึงเมื่อแก้ปัญหามนุษย์ได้แล้ว และประโยชน์สูงสุดที่จะพึงได้จากการมีชีวิต ตลอดทั้งการมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์

(๘) มรรค : ข้อนี้แสดงถึงข้อปฏิบัติ ๘ ประการ ที่หากปฏิบัติครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว จะหมดปัญหาและดับทุกข์ได้ โดยประการทั้งปวง

๖. การศึกษาแนวพุทธจากภาคปฏิบัติ : ข้อนี้มีปรัชญาที่ควรศึกษาเรียนรู้ ๒ อย่าง คือ

๖.๑ **ครู :** หมายถึงผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน ซึ่งมี ๒ ประเภท คือ สิบปทายกะ ผู้ให้วิทยากร ๑ กัลยาณมิตร ผู้เป็นเพื่อนคิดที่ดี ๑ ทั้ง ๒ ประเภทรวมเรียกว่า ปรโตโฆสะ

๖.๒ **โยนิโสมนสิการ :** หมายถึงการคิดเป็นระบบ ๑๐ แบบ ดังนี้-

(๑) คิดแบบสัมพันธภาพ : อิทัปปัจจยตา ๑๒ (ปฏิจจสมุปบาท)

(๒) คิดแบบวิเคราะห์ : ชั้นธ์ ๕

(๓) คิดแบบแก้ทุกข์ : อริสัจ ๔

(๔) คิดแบบสามกระแส : ไตรลักษณ์ ๓

(๕) คิดแบบสามมิติ : คุณ โทษ ทางออก

(๖) คิดแบบคุณค่าแท้,เทียม: ปฏิสังขา โย

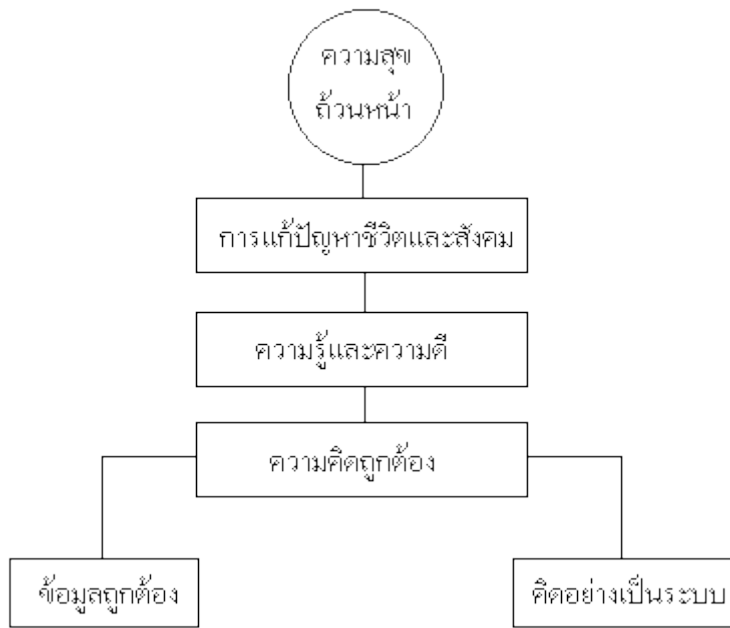
(๗) คิดแบบเสาสภา : สัตบุรุษ (สัปปริสธรรม ๗)

(๘) คิดแบบชูความดี : กุศลภาวนา

(๙) คิดแบบจันท์เพ็ญ : สติปัญญา ๔

(๑๐) คิดแบบแยกวิเคราะห์ : วิชชวาท (การแก้ปัญหาแบบหนึ่ง)

๗. ขบวนการแก้ปัญหาด้วยปัญญาญาณ : หมายถึงการแก้ปัญหาคด้วยสติปัญญาที่ถูกต้อง ซึ่งมีขบวนการแก้ปัญหามากมายขั้นตอน เริ่มจากมีข้อมูลที่ถูกต้อง คิดอย่างเป็นระบบ ไปจนถึงได้รับความสุขถ้วนหน้า ซึ่งมีขบวนการตามลำดับ ดังภาพต่อไปนี้

๘. ขบวนการทางการศึกษาของพระพุทธเจ้า : มี ๕ ขบวนการ ดังนี้

๘.๑ บุรพภาคของการศึกษา : คือ พื้นฐานที่จะให้เกิดระบบการศึกษาที่ถูกต้อง มี ๗ อย่าง ด้วยกัน คือ

(๑) กัลยาณมิตร	คบคนดี
(๒) ฉันทสัมปทา	ใฝ่ดี (ชอบ)
(๓) ศีลสัมปทา	มีระเบียบวินัย
(๔) อุตตสัมปทา	รู้จักยกยภาพตนเอง
(๕) ทิฏฐิสัมปทา	เห็นชอบ (ถูกต้อง)
(๖) อัมปมาทสัมปทา	รู้จักค่าของเวลา , ไม่ประมาท
(๗) โยนิโสมนสิการ	คิดเป็นระบบ

๘.๒ ตัวการศึกษา : มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

๘.๓ พัฒนาการศึกษา : มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

๘.๔ เป้าหมายการศึกษา : ภาวนา ๔ มี ภาวิตกาโย เป็นต้น

๘.๕ ผลการศึกษา : จิตตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติ

บทที่ ๒

ศึกษาศาสตร์และพระไตรปิฎก

คำว่า “ ศึกษาศาสตร์ในพระไตรปิฎก ” มาจากคำ ๒ คำ คือ คำว่า ศึกษาศาสตร์ และ คำว่า ไตรปิฎก ผู้รู้ได้ให้ความหมายคำทั้ง ๒ ไว้หลายอย่าง ดังนี้

๑. คำว่า ศึกษาศาสตร์ มาจากคำว่า ศึกษา และคำว่า ศาสตร์ ในภาษาสันสกฤต คำว่าศึกษา ภาษาบาลีใช้คำว่า “ ลิกฺขา ” หมายถึงการเล่าเรียน ฟีกฝน อบรม ซึ่งรู้กันโดยทั่วไป ว่า การศึกษา การเล่าเรียน นั่นเอง ส่วนคำว่า ศาสตร์ ภาษาบาลีใช้คำว่า สตฺถ แปลว่า คัมภีร์ หรือ ตำรา เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกันเป็นศึกษาศาสตร์ แปลว่า คัมภีร์หรือตำราว่าด้วยการเล่าเรียน , ฟีกฝน และ อบรม มีนักปราชญ์ ๓ ท่าน ให้ความหมายไว้ดังนี้

๑.๑ หลวงพ่อพุทธทาส ได้ให้ความหมายคำว่าศึกษา ไว้ว่า คำว่า ศึกษา ในภาษาบาลีคือลิกฺขา มาจาก (๓ ลักษณะ)

- ก. สยฺ + ลิกฺขา เห็นเอง
- ข. สมฺมา + ลิกฺขา เห็นถูกต้อง
- ค. สห + ลิกฺขา อยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสงบสุข

การศึกษา มิใช่การเรียนเพียงด้านภาษาและอาชีพเท่านั้น แต่หมายถึงการดับทุกข์ ตนเองและผู้อื่นให้ได้ ทำตนให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์

๑.๒ พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายคำว่าศึกษาไว้ว่า การศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อทำชีวิตให้เข้าถึงอิสรภาพ คือทำชีวิตให้หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำ จากปัจจัยภายนอกให้มากที่สุด และมีความเป็นใหญ่ในตัว สามารถกำหนดความเป็นอยู่ของตน ให้ได้มากที่สุด

๑.๓ ดร.สาโรช บัวศรี ปราชญ์อีกท่านหนึ่ง ได้ให้ความหมายคำว่าศึกษาไว้ว่า การศึกษาหมายถึงขบวนการพัฒนาขั้น ๕ ให้เจริญเต็มที่ เพื่อบรรเทาโรค โทสะ โมหะ ของมนุษย์ให้เบาบางลง และหมดไปในที่สุด

๒. สำหรับคำว่า “ ไตรปิฎก ” มาจากคำว่าไตร ซึ่งแปลว่า สาม กับคำว่า ปิฎก ซึ่งแปลว่า ตะกร้าหรือกระจาด เมื่อนำ ๒ คำ มารวมกันเป็นไตรปิฎก แปลว่าตะกร้าหรือกระจาด ๓ ใบ ซึ่งหมายถึง พระคำสอนของพระพุทธเจ้า มี ๓ หมวด หมวดหนึ่ง ๆ เรียกว่าปิฎกหนึ่ง ๆ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก นั่นเอง

พระไตรปิฎกนั้น เป็นประมวลคำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ทรงสั่งสอนชาวโลก นานถึง ๔๕ ปี พระอรหันตสาวก ๕๐๐ องค์ มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ได้ประชุมกันทำการรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ เมื่อครั้งกระทำปฐมสังคายนา หลังจากที พระพุทธองค์ปรินิพพานไปเพียง ๓ เดือน ใช้เวลาในการรวบรวมอยู่ถึง ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จ ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์ กรุงราชคฤห์ เป็นผู้อุปถัมภ์ ได้รวบรวมพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็น ๓ ปิฎก ดังกล่าวแล้ว และได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อคราว ทำสังคายนาครั้งที่ ๕ ประมาณ พ.ศ. ๔๑๓

พระธรรมขันธ์

พระไตรปิฎก ทั้ง ๓ นั้น แบ่งคำสอนเป็นธรรมขันธ์ในแต่ละปิฎก คือ พระวินัยปิฎก มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎก มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และพระอภิธรรมมี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ (พิมพ์เป็นหนังสือ ๔๕ เล่ม เท่าปีที่พระองค์สอนชาวโลก) ดังนี้

๑. **พระวินัยปิฎก** มี ๕ คัมภีร์ใหญ่ คือ อาทิกกรรม ปาจิตตีย์ มหาวรรค จุลวรรค และปริวารวรรค (อา ปา ม จู ป) พิมพ์เป็น ๘ เล่ม คัมภีร์แรก ๑ เล่ม, คัมภีร์ที่สอง ๒ เล่ม, คัมภีร์ที่สาม ๒ เล่ม, คัมภีร์ที่สี่ ๒ เล่ม และ คัมภีร์ที่ห้า ๑ เล่ม (รวม ๘ เล่ม เล่มที่ ๑ – ๘)

๒. **พระสุตตันตปิฎก** มี ๕ คัมภีร์ใหญ่เช่นกัน คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังขุตตนิกาย อังคุตรนิกาย และ ขุททกนิกาย (ที ม สัง อัง ขุ) พิมพ์เป็น ๒๕ เล่ม คัมภีร์แรก ๑ เล่ม, คัมภีร์ที่สอง ๑ เล่ม, คัมภีร์ที่สาม ๕ เล่ม, คัมภีร์ที่สี่ ๕ เล่ม และ คัมภีร์ที่ห้า ๘ เล่ม (รวม ๒๕ เล่ม เล่มที่ ๙ – ๓๓)

๓. **สำหรับพระอภิธรรมปิฎก** ซึ่งมีคำสอน มากถึง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ นั้น มี ๓ คัมภีร์ใหญ่ คือ สังคณี วิภังค์ ชาตุกกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และ ปกกรณ์ ซึ่งมี คำย่อเรียกว่า สัง วิ ธา ปุ ก ย ป) พิมพ์เป็น ๑๒ เล่ม คัมภีร์แรก ๑ เล่ม, คัมภีร์ที่สอง ๑ เล่ม, คัมภีร์ที่สาม ครึ่งเล่ม, คัมภีร์ที่สี่ ครึ่งเล่ม, คัมภีร์ที่ห้า ๑ เล่ม, คัมภีร์ที่หก ๒ เล่ม และ คัมภีร์ที่เจ็ด ๖ เล่ม (รวม ๑๒ เล่ม เล่มที่ ๓๔ – ๔๕)

พระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่มนั้น หากนับเป็นหน้า จะมีจำนวนมากถึง ๒๒,๓๗๕ หน้า และ หากนับเป็นอักษรจะมีจำนวนมากถึง ๒๔,๓๐๐,๐๐๐ ตัวอักษรเลยทีเดียว และรวมกันเป็น ธรรมขันธ์ แล้ว ก็จะมีคำสอนถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ส่วนธรรมขันธ์หนึ่ง ๆ นั้น ในคัมภีร์สารัตถสังคหะได้กำหนดไว้ดังนี้ :-

๑. พระสูตร กำหนดด้วยอนุสนธิหนึ่ง คือ สิ้นเนื้อความลงเรื่องหนึ่ง ๆ จัดเป็น
ธรรมชั้นหนึ่ง ส่วนที่เป็นคานานั้น กำหนดด้วยปุจฉาหนึ่ง วิสัชนาหนึ่ง เป็นธรรมชั้นหนึ่ง

๒. พระวินัย กำหนดด้วยนิทานอันหนึ่ง เป็นธรรมชั้นหนึ่ง, มาติกาหนึ่งเป็นธรรม-
ชั้นหนึ่ง, ภาชนะหนึ่งเป็นธรรมชั้นหนึ่ง (มาติกา คือ แม่บท, ภาชนะ คือ บทขยาย)

๓. พระอภิธรรม กำหนดทุกะแต่ละอัน ๆ ดิกะแต่ละอัน ๆ เป็นธรรมชั้นอันหนึ่ง ๆ

คำสอนเกี่ยวกับการศึกษาในพระไตรปิฎก

๑. สัทธรรม : คำสอนเกี่ยวกับการศึกษาในพระไตรปิฎกมีเป็นจำนวนมาก แต่คำแรก
ที่ควรทำความเข้าใจ คือ คำว่า สัทธรรม ซึ่งพระราชวรมุณี (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายไว้
ว่า ธรรมอันดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของสัตบุรุษ และหลักหรือแก่นศาสนา แบ่งเป็น ๓ อย่าง.-

๑.๑ ปรียัติสัทธรรม : สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ซึ่งได้แก่พระ
พุทธพจน์ทั้งหมด คือ การศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก นั่นเอง

๑.๒ ปฏิบัติสัทธรรม : สัทธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ ซึ่งได้แก่อภิวรรค
มรรค (มรรค ๘) หรือ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา

๑.๓ ปฏิเวธสัทธรรม : สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึง หรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ
คือ นวโลกุตระธรรม ๘ ประการ ได้แก่ มรรค ๘, ผล ๘ และ นิพพาน ๑

สำหรับข้อ ๑.๓ บางแห่งเรียกว่า อริยมสัทธรรม ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกัน สำหรับคำ
ว่า ปรียัติ นั้น มาจากภาษาบาลีว่า ปรียตุติ มาใช้ในภาษาไทย ลบ ต ตัวหนึ่ง เป็น ปรียัติ ซึ่ง
แปลว่า ความรู้รอบหรือการเรียนรู้ แต่แปลตามหลักวิชาการว่า การเล่าเรียนพระไตรปิฎก ซึ่ง
แบ่งตามวัตถุประสงค์ของการเล่าเรียนออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑. ภัณฑาคาริกปรียัติ เรียบเก็บ (เหมือนขุนคลัง)

๒. นิตถรมปรียัติ เรียนถอน (ถอนกิเลสออก)

๓. อลคัทูปมปรียัติ เรียนกัด (เหมือนจับงู จับไม่คิดจะแว้งมากัด)

พระสัทธรรมทั้ง ๓ นั้น ปฏิเวธสัทธรรมจะเสื่อมก่อน คือ จะไม่มีโลกุตระธรรม (ผล ของ
การปฏิบัติ) (ไม่มีพระอริยะ) ทั้งนี้ เพราะไม่มีปฏิบัติสัทธรรม ส่วนปรียัติสัทธรรมจะสิ้นสุด
อันดับสุดท้าย เพราะถึงจะไม่มีผลการปฏิบัติ และไม่มีผู้ปฏิบัติ แต่ยังมีผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนอยู่ ก็ชื่อ
ว่าปรียัติสัทธรรม ยังคงอยู่ ดังนั้นที่ศาสนาสูญสิ้นนั้นจึงถือเอาปรียัติเป็นประมาณ ดัง
พุทธภาษิตที่ว่า สาสนญฺฐิตยาปน ปรียตุติ ปมาณํ, ปณฺชิโต หิ เตปิฎกํ สุตฺวา เทวปี ปูเรติ ฯ การดำรง
อยู่ของศาสนานั้น มีปรียัติเป็นประมาณ เพราะผู้รู้ได้ศึกษาไตรปิฎกก็ชื่อว่ายังสัทธรรมทั้ง ๒ ให้บริบูรณ์ได้

๒. ชูระ : คำสอนที่สองที่เกี่ยวกับการศึกษา คือคำว่า ชูระ ซึ่งหมายถึงหน้าที่อันเป็นกิจของภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา มีปรากฏในคัมภีร์ธรรมปทัฏฐกถาว่า ชูระของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ อย่าง คือ

๒.๑ **คันถชูระ** ได้แก่การเรียนพุทธวจนะนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี หรือเรียนจบพระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตน ทรงจำไว้ และ บอกกล่าวพระพุทธพจน์ นั้นแก่ชาวโลก ชูระ อย่างนี้เรียกว่า คันถชูระ

๒.๒ **วิปัสสนาชูระ** ได้แก่ การเริ่มตั้งความสิ้นไปและความเสื่อมไปไว้ในอรรถภาพ (พิจารณาสังขารตามหลักไตรลักษณ์) ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการกระทำติดต่อกัน แล้วถือเอาพระอรหัต ของภิกษุผู้มีความประพฤติกดองแคล้ว ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด ชูระอย่างนี้เรียกว่าวิปัสสนาชูระ คำว่าวิปัสสนานั้นแปลว่าเห็นโดยพิเศษ มาจากรูปวิเคราะห์หว่า วิเสเสน ปสฺสตีติ วิปัสสนา ธรรมชาติที่เห็นโดยพิเศษเรียกว่าวิปัสสนา

ปราชญ์ทางศาสนาท่านหนึ่ง ได้ประพันธ์ชูระ ๒ อันเป็นหน้าที่ (กิจชูระ) ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นคำโคลงสี่สุภาพไว้ว่า

บวชเว้นวางบาปเศร้า	ศรีเมฆ
เรียนร่ำพุทธพจน์ปอง	ประโยชน์ไว้
เขียนพนึกหมั่นตรีกตรอง	รำลึก เสมอณา
อ่านโลก,ธรรมได้	คั่งนี้สาธุชน ฯ

๓. **ไตรสิกขา** : เป็นคำสอนที่ควรศึกษาข้อที่ ๓ การศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้า นั้น มีหลักปฏิบัติสำหรับการศึกษา,ฝึกฝนอบรม ๓ อย่าง เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งแปลว่าข้อที่จะต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และ ปัญญา ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนถึงจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน คำสอนทั้งหมดของพระพุทธองค์โดยย่อก็คือ สิล สมาธิ และปัญญา นี้เอง

๓.๑ **อริสึลสิกขา** : สิกขาคือสึลอันยิ่ง หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนอบรมทางความประพฤติอย่างสูง (อบรมกายและวาจา)

๓.๒ **อริจิตตสิกขา** : สิกขาคือจิตอันยิ่ง หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิต เพื่อให้เกิดสมาธิอย่างสูง (อบรมจิต)

๓.๓ **อริปัญญาสิกขา** : สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง (อบรมฝึกฝนปัญญา)

เพื่อการศึกษาและทำความเข้าใจตามลำดับ จะได้อธิบายขยายความในบทต่อ ๆ ไป

บทที่ ๓ ศีลประเภทต่าง ๆ

ศีล เป็นไตรสิกขาข้อแรก ศีลมีอรรถหรือความหมายหลายอย่าง พระพุทธโฆสจารย์ (พระอรรถกถาจารย์) ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ศีลมีอรรถหลายอย่างดังนี้

๑. สมาชานัตตะ : ศีลมีอรรถว่า ควบคุม (กาย วาจา) ไว้
๒. อุปชารณัตตะ : ศีลมีอรรถว่า อุมัธรา หรือ รongรับ ไว้
๓. สิริัตตะ : ศีลมีอรรถว่า เสียร
๔. สีสัตตะ : ศีลมีอรรถว่า ศีระยะ
๕. สีสัตตะ : ศีลมีอรรถว่า เย็น
๖. สิวัตตะ : ศีลมีอรรถว่า เกษม (ปลอดภัย)
๗. สีสัตตะ : ศีลมีอรรถว่า ปกติ

ฯลฯ

สำหรับข้อ ๑ นั้น ศัพท์เดิมหรือศัพท์วิเคราะห์ คือ สิ้นตนุเถน สิ้น ชื่อว่า ศีล เพราะอรรถว่า รวมเข้า คือ ควบคุมกายวาจาให้เป็นระเบียบ ไม่จุ่นจ้าน เกลื่อนกล่น

ศีลนั้น มีหลายประเภท และละเอียดประณีตเข้มข้น ในการควบคุมพฤติกรรมทางกายและวาจา สูงขึ้นไปตามลำดับ เช่น

๑. ศีล ๕	ศีล ๘	สำหรับคฤหัสถ์
๒. ศีล ๑๐		สำหรับสามเณร
๓. ศีล ๒๒๗		สำหรับพระภิกษุ
๔. ศีล ๓๑๑		สำหรับนางภิกษุณี

จตุปริสุทธศีล

ศีลของพระภิกษุอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่าจตุปริสุทธศีล แปลว่าศีลบริสุทธิ์ ๔ อย่าง :

๑. ปาติโมกขสังวรศีล : ศีลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์ (ศีล ๒๒๗) เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

๒. อินทริยสังวรศีล : ศีล คือความสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศล (ความชั่ว) ครอบงำจิตใจ เมื่อรับรู้อารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ ผัสสะ (อายตนะภายนอก) ด้วยอินทริย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ (อายตนะภายใน)

๓. **อาชีวนิวิธานศีล** : ศีล คือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ ได้แก่เลี้ยงชีพโดย ทางที่ชอบ ไม่ประกอบอบเนสนา มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ เป็นต้น

๔. **ปัจจัยสันนิสิตศีล** : ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่ปัจจัยปัจเจกเวกข์ คือพิจารณาในการใช้สอยปัจจัย ๔ มีอาหารบิณฑบาต เป็นต้น ให้เป็นไปตามความมุ่งหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคใช้สอยด้วยกิเลสตัณหา

อาชีวะวัฏฐมกศีล

สำหรับคฤหัสถ์ นอกจากมีศีล ๕ ศีล ๘ เป็นข้อฝึกฝนอบรมกาย วาจา ให้ละเอียด และประณีตยิ่งขึ้นแล้ว ยังมีศีลอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นศีลส่วนอาทิพรหมจรรย์ คือ เป็นหลักความประพฤติเบื้องต้นของพรหมจรรย์ กล่าวคือมรรค เป็นสิ่งที่ต้องประพฤติให้บริสุทธิ์ ในขั้นต้น ของการดำเนินตามอริยอัฏฐังคิกมรรค ศีลประเภทนี้เรียกว่า อาชีวะวัฏฐมกศีล แปลว่า ศีล ๘ ทั้งอาชีวะ หรือ ศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘ คือ

๑. กายกรรม ๓ ได้แก่

- ๑.๑ เว้นจากการฆ่าสัตว์
- ๑.๒ เว้นจากการลักทรัพย์
- ๑.๓ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม

๒. วชิกรรม ๔ ได้แก่

- ๒.๑ เว้นจากพูดเท็จ
- ๒.๒ เว้นจากพูดส่อเสียด
- ๒.๓ เว้นจากพูดคำหยาบ
- ๒.๔ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ

๓. สัมมาอาชีวะ มีอาชีวะชอบ ๑ (คือถูกต้อง)

จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล

ศีลอีกประเภทหนึ่งที่มีมาในพรหมชาลสูตร เรียกว่าจุลศีล, มัชฌิม, มหาศีล ซึ่งมีเรื่องเล่า ถึงความเป็นมาว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา ทรงปรารภปริพาชกชื่อสุปปิยะกับศิษย์ชื่อพรหมทัตตมาณพ ซึ่งคุยกัน อาจารย์ดำหนิพระรัตนตรัย ส่วนศิษย์ชมพระรัตนตรัย ภิกษุนำมาสนทนากัน พระพุทธองค์ตรัสให้อย่าโกรธและอย่ายินดีในเมื่อมีผู้ดำและสรรเสริญพระรัตนตรัย และตรัสว่าคนอาจชมพระองค์ด้วยศีล ๓ ชั้น กล่าวคือ

ก. จุลศีล ศีลอย่างเล็กน้อย ๖ ข้อ ดังนี้

๑. เว้นจากกายทุจริต ๓ มี ปาณาติบาต เป็นต้น
๒. เว้นจากวจีทุจริต ๔ มี มุสาวาท เป็นต้น
๓. เว้นจากทำลายพืชและต้นไม้
๔. นั่งมือเดียว เว้นฉันอาหารกลางคืน (เว้นวิกาลโภชน — ชาติบุรุษ)
๕. เว้นการรับข้าวเปลือกดิบ, เนื้อดิบ, เว้นจากการรับหญิงหรือหญิงรุ่นสาว, เว้นจากการรับทาสี — ทาสา , เว้นจากการรับแพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาสวน
๖. เว้นจากการชกสือ, การค้าขาย, การโกงด้วยตาชั่ง ด้วยเงินเหรียญ และด้วยการนับ (ชั่ง, ตวง, วัด), เว้นจากการใช้วิธีโกงด้วยให้สินบน หลอกหลวง และปลอมแปลง, เว้นจากการตัด (มือ — เท้า) การฆ่า การมัด การช่มชิงทรัพย์ การปล้น การจู่โจมทำร้าย

ข. มัชฌิมศีล ศีลอย่างกลาง ๑๐ ข้อ ดังนี้

๑. เว้นจากทำลายพืช
๒. เว้นจากการสะสมอาหารและผ้า เป็นต้น
๓. เว้นจากการเล่นหลายชนิด เช่น ฟ้อนรำ เป็นต้น
๔. เว้นจากการเล่นการพนันชนิดต่าง ๆ
๕. เว้นจากที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่
๖. เว้นจากการประดับประดาตกแต่งร่างกาย
๗. เว้นจากติรัจฉานกถา (พูดเรื่องไร้ประโยชน์ขัดกับสมณเพศ)
๘. เว้นจากพูดแข่งดีหรือข่มขู่กัน
๙. เว้นจากการชกสือ
๑๐. เว้นจากการพูดปด พูดประจบ พูดอ้อมค้อม (เพื่อหวังลาภ) เว้นจากการพูดปด การพูดเอาลาภแลกลาภ (หวังของมากด้วยของน้อย)

ค. มหาศีล ศีลอย่างใหญ่ ๖ ข้อ ดังนี้

๑. เว้นการดำรงชีวิตด้วยมิฉาชีพ ด้วยติรัจฉานวิชา เช่น ทายนิมิต ทายฝัน ทายหนูกัดผ้า ฯลฯ
๒. เว้นจากการดำรงชีพด้วยมิฉาชีพ ด้วยติรัจฉานวิชา เช่น คุณลักษณะแก้วมณี, คุณลักษณะไม้ถ้อ, คุณลักษณะผ้า และ คุณลักษณะคัสตรา เป็นต้น

๓. เว้นจากการดำรงชีพด้วยมิจฉาชีพ ด้วยติรัจฉานวิชา เช่น ทายเกี่ยวกับพระราชาวัยการพิจารณาดาวฤกษ์ เป็นต้น

๔. เว้นจากการดำรงชีพด้วยมิจฉาชีพ ด้วยติรัจฉานวิชา เช่น ทายจันทรุปราคา และ ทายสุริยุปราคา เป็นต้น

๕. เว้นจากการดำรงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ด้วยติรัจฉานวิชา เช่น ทายฝนตก ฝนแล้ง ทายเกี่ยวกับเรื่องดินฟ้าอากาศ เป็นต้น

๖. เว้นจากการดำรงชีพด้วยมิจฉาชีพ ด้วยติรัจฉานวิชา เช่น การบน การแก้บน การประกอบยาต่าง ๆ เป็นต้น

กิเลสที่ทำให้จิตใจเรียกว่าวิตกกัมภกิเลส แปลว่ากิเลสเป็นเครื่องละเมิด เป็นกิเลสอย่างหยาบ คือเห็นได้ชัด ๆ คิดหาถือว่ามีควมสำคัญยิ่งสำหรับทุกคน เป็นพื้นฐานของความ สงบสุข ของมนุษยชาติ บ้านเมืองที่มีความสงบสุข ก็เพราะคนมีศีล ดังนั้น ศีลจึงมีความหมายอย่างหนึ่ง ว่าควบคุมไว้ (สมาธันตละ) คือควบคุมความประพฤติของคนไม่ให้วุ่นวายจุ่นจ้าน ศีลที่มีความหมายว่า อุ่มธารหรือรองรับไว้ (อุปธารณตละ) นั้น หมายถึงศีลเป็นตัวรองรับกุศลธรรมอื่น ๆ กุศลธรรมอื่น ๆ จะเกิดขึ้นหรือเจริญงอกงามก็เพราะมีศีลรองรับ คนที่มีศีล จะอยู่เย็นเป็นสุข และทรัพย์สมบัติอื่น ๆ ก็จะเกิดติดตามมา อีกอย่างหนึ่ง ที่ว่าคนมีศีลนั้น ถือว่าเป็นคนมีเครื่องประดับที่ประเสริฐที่สุด (ศีล อภรณ์ เสฏฐ์) เพราะเครื่องประดับต่าง ๆ ภายนอก จะทำให้คนสวยสดงดงามได้ ก็เฉพาะบุคคล เฉพาะเพศ เฉพาะวัย เฉพาะกาลเวลา เฉพาะประเทศ ฯลฯ เท่านั้น ส่วนศีลนั้น จะทำให้คนมีศีล คุณภาพเรียบร้อยงดงาม ทุกคน ทุกกาลเวลา ทุกสมัย ทุกประเทศ และไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ ผู้หญิงผู้ชาย พระสงฆ์ หรือแม้ข้าราชการ หากมีศีลแล้ว ก็งดงามทั้งนั้น ดังคำที่ผู้รู้ได้ประพันธ์ร้อยกรองเอาไว้ว่า

อันสตรี	ไม่มีศีล	ก็สิ้นสวย
บุรุษด้วย	ไม่มีศีล	ก็สิ้นศรี
อีกสมณะ	ไม่มีศีล	ก็สิ้นดี
ข้าราชการ	ศีลไม่มี	ก็เลวทราม

สำหรับศีลห้าหรือเบญจศีลนี้ มีรายละเอียดที่ควรศึกษามากมาย จะได้พุดถึงรายละเอียดต่าง ๆ ในบทต่อไป

บทที่ ๔

เบญจศีลเป็นมนุษยธรรม

ศีลสำหรับภคฤหัตถ์ ซึ่งมีความสำคัญยิ่งของมนุษย์ทุกคน อันเป็นพื้นฐานของความสงบสุขของมนุษย์ ได้แก่เบญจศีล คือศีลห้า ซึ่งมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มนุษยธรรม” ซึ่งแปลว่า ธรรมะของมนุษย์ หรือธรรมะที่ทำให้คนให้เป็นมนุษย์ หมายความว่า คนเราทุกคนหากยังไม่มีศีลห้าบริบูรณ์ ก็ถือว่ายังไม่มีความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ยังเป็นเพียงคนเท่านั้น หากมีศีลครบทั้ง ๕ ข้อ จึงจะถือว่าเป็นมนุษย์สมบูรณ์ ๑๐๐ % มีข้อเดียวก็เป็นมนุษย์เพียง ๒๐ % ๒ ข้อก็ ๔๐ % ๓ ข้อก็ ๖๐ % ฯลฯ หลวงพ่อพุทธทาสได้สอนเป็นคำกลอนสอนใจไว้ว่า

เป็นมนุษย์ เป็นได้ เพราะใจสูง
เหมือนหนึ่งยูง มีดี ที่แววขน
ถ้าใจต่ำ เป็นได้ แต่เพียงคน
ยอมเสียที่ ที่ตน ได้เกิดมา

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสนมหาเถระ) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เคยประทานโอวาทแก่คณะอนุศาสนาจารย์ทหารบก ที่เข้าเฝ้าครั้งหนึ่งความว่า “ การสอนธรรมแก่ทหารหรือประชาชนนั้น ไม่ต้องสอนอะไรมาก เพียงสอนให้เขาเข้าใจศีลห้าอย่างถ่องแท้ และยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เท่านั้น ก็จะทำให้สังคมประเทศชาติและโลกนี้อยู่กันด้วยความร่มเย็นเป็นสุข ” จากพระโอวาทนี้แสดงให้เห็นว่า ศีลห้าเป็นเครื่องรับประกันถึงความร่มเย็นเป็นสุขของมนุษยชาติอย่างแท้จริง ในเรื่องนี้ จะได้ทำความเข้าใจโดยละเอียดเพื่อเป็นมาตรฐานเดียวกันเกี่ยวกับศีลห้าต่อไป ตามลำดับ

ศีลห้า นั้น มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น เบญจศีล นิจศีล ปกคิศีล และ มนุษยศีลหรือมนุษยธรรม เป็นต้น ก่อนแต่จะศึกษาเรื่องศีลห้าแต่ละสิกขาบท (ข้อ) เราจะต้องหาความรู้ในเรื่องศีลห้า ๔ จุดด้วยกัน จึงจะเข้าใจศีลห้า ชัดเจนและถ่องแท้ คือ.-

๑. ความมุ่งหมายศีลห้า แต่ละข้อ
๒. ข้อห้ามศีลห้า แต่ละข้อ
๓. หลักวินัยัยศีลห้า แต่ละข้อ
๔. เหตุผลอื่น ๆ ของศีลห้า แต่ละข้อ

๔. เหตุผลของผู้รักษาศีลห้าข้อที่ ๑ : ชีวิตเป็นสมบัติชิ้นเดียวของสัตว์มีอยู่ และเป็นสิ่งที่สัตว์ทุกคนหวงแหนที่สุด ไม่มีสิ่งใดจะร้ายแรงยิ่งกว่าการทำลายชีวิตของเขา ดังนั้นเพียงแต่เราดมาเสียอย่างเดียว ก็เป็นการให้ความปลอดภัยในชีวิตแก่สัตว์ทั้งโลก การละเมิดศีลข้อนี้ ย่อมเป็นการทำลายมนุษยธรรมในตัวเอง และทำลายสังคมและประเทศชาติด้วย

ข. ศีลห้าข้อที่ ๒ เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์

๑. ความมุ่งหมาย : เพื่อให้ทุกคนงดเว้นจากการทำมาหากินในทางทุจริต ประกอบอาชีพแต่ในทางสุจริต และเคารพในกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น

๒. ข้อห้าม : ศีลข้อนี้ห้ามทำโจรกรรม โดยตรง แต่ผู้รักษาศีลข้อนี้ พึงเว้นจากการกระทำอันเป็นบริวารของโจรกรรม ด้วย มีข้อควรศึกษาดังนี้

๒.๑ โจรกรรม มี ๑๔ อย่าง ผู้ล่วงละเมิด ศีลขาด คือ

- ๒.๑.๑ ถัก ขโมยเอาทรัพย์เมื่อเจ้าไม่เห็น
- ๒.๑.๒ ฉก ชิงเอาทรัพย์ต่อหน้าเจ้าของ
- ๒.๑.๓ กรร โขก ทำให้เขากลับแล้วให้ทรัพย์ หรือยกเว้นให้ไม่ต้องเสียทรัพย์
- ๒.๑.๔ ปล้น ร่วมหัวกันหลายคน มีศาสตราอาวุธเข้าปล้นทรัพย์
- ๒.๑.๕ ตู๋ อ้างหลักฐานพยานเท็จหักล้างกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น
- ๒.๑.๖ นื้อ โกงเอาทรัพย์ของผู้อื่น
- ๒.๑.๗ หลอก บั่นเรื่องขึ้นให้เขาเชื่อแล้วให้ทรัพย์
- ๒.๑.๘ ลวง ใ้เล่ห์เอาทรัพย์ด้วยเครื่องมือลวง
- ๒.๑.๙ ปลอม ทำหรือใช้ของปลอม
- ๒.๑.๑๐ ตระบัด ยืมของคนอื่นมาใช้แล้วยึดเอาเสีย
- ๒.๑.๑๑ เบียดบัง กินเศษกินเลย
- ๒.๑.๑๒ สับเปลี่ยน แอบสลับเอาของผู้อื่น ซึ่งมีค่ากว่า
- ๒.๑.๑๓ ถักลอบ หลบหนีภาษีของหลวง
- ๒.๑.๑๔ ยักยอก ใช้อำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ถือเอาทรัพย์โดยไม่สุจริต

๒.๒ อนุโลมโจรกรรม มี ๓ อย่าง ผู้ล่วงละเมิด ศีลต่างพร้อย คือ

- ๒.๒.๑ สมโจร คือ สนับสนุนโจร
- ๒.๒.๒ ปอกลอก คือ คบเขาเพื่อปอกลอกเอาทรัพย์

๒.๒.๓ รับสินบน คือ รับสินจ้างเพื่อกระทำผิดหน้าที่ การรับสินบนนี้ หากผู้รับมีเจตนาร่วมกับผู้ให้ ในการทำลายกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ก็เป็นการร่วมกันทำโจรกรรม โดยตรง และศีลขาด

๒.๓ ฉายาโจรกรรม มี ๒ อย่าง ผู้ล่วงละเมิด ศีลต่างพร้อย คือ

๒.๓.๑ ผลาญ คือ ทำลายทรัพย์ของผู้อื่น แต่ไม่ถือเอา

๒.๓.๒ หยิบฉวย คือ ถือวิสาสะเกินขอบเขต

๓. หลักวินัยฉัย : การกระทำโจรกรรมถึงขั้นศีลขาดนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ

๓.๑ ปรปรุกหิต์ ของนั้นมีเจ้าของ

๓.๒ ปรปรุกหิตสญญิตา ตนก็รู้ว่าของนั้นมีเจ้าของ

๓.๓ เถยยจิตตุ์ มีจิตคิดจะลัก

๓.๔ อุปกโม พยายามลัก

๓.๕ เตน ทรัพย์สิน ได้ของนั้นมาด้วยความพยายามนั้น

๔. เหตุผลของผู้รักษาศีลข้อ ๒ : มนุษย์มีสติปัญญาความคิดและมันสมองในการทำ มาหากิน ดีกว่าสัตว์ การรักษาศีลข้อนี้ ก็เพื่อรักษาศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเอง การลัก ขโมยหรือโกงเอาทรัพย์ผู้อื่นนั้น เราได้ทรัพย์ภายนอกมา แต่เสียทรัพย์ภายในคือศีลธรรม และเกียรติยศชื่อเสียงของตนเอง

ก. ศีลห้าข้อ ๓ เจตนางดเว้นจากการประพฤติดีกในกามทั้งหลาย

๑. ความมุ่งหมาย : เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่น ปลูกฝังความสามัคคี และป้องกัน การแตกร้างในหมู่มนุษย์

๒. ข้อห้าม : ห้ามทั้งหญิง ทั้งชาย ไม่ให้ประพฤติดีกประเวณี

๓. หลักวินัยฉัย : การกระทำที่เรียกว่า กามสุมิจฉาจาร เป็นการผิดประเวณี ซึ่งทำให้ ศีลขาดนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ

๓.๑ อคมนียวัตตุ หญิง (ชาย) นั้น เป็นบุคคลต้องห้าม

๓.๒ ตสุมี เสวนจิตตุ์ มีจิตคิดจะเสพ

๓.๓ เสวนปโปโยโค พยายามเสพ (ประกอบกามกิจ)

๓.๔ มกุเคน มกุคปปฏิปัตติ อวัยวะเครื่องเสพถึงกัน

หมายเหตุ : อคมนียวัตถุ คนต้องห้ามนั้น มี ๒ ประเภท คือ

๑. หญิงต้องห้าม มี ๓ จำพวก คือ.-

๑.๑ สสุสามิกา หญิงมีสามี (หรือมีคู่หมั้นแล้ว)

๑.๒ ญาติรูกिता หญิงมีญาติปกครอง

๑.๓ จาริตา ฆมฺมรูกिता หญิงมีจาริตรักษา ซึ่งมี ๒ ประเภท คือ

๑.๓.๑ หญิงที่เป็นเทือกเถา—เหล่ากอ

๑.๓.๒ หญิงที่มีข้อห้าม เช่น ภิกษุณี สามเณรี อุบาสิกา เป็นต้น

๒. ชายต้องห้าม มี ๒ จำพวก คือ

๒.๑ ชายอื่นนอกจากสามีตน (สำหรับหญิงที่มีสามีแล้ว)

๒.๒ ชายที่จาริตห้าม เช่น ภิกษุ สามเณร เป็นต้น (สำหรับหญิงทั่วไป)

๔. เหตุผลของผู้รักษาศีลข้อ ๓ : สัตว์ที่เกิดในกามภพ ๑๑ (อเบา ๔, มนุษย์ ๑, สวรรค์ ๖)

ยังพากันเสพกาม และติดอยู่ในกาม แต่แบ่งออกเป็น ๓ พวก หรือ ๓ ชั้น คือ.-

๔.๑ พวกชั้นต่ำ มีกามเป็นใหญ่ ได้แก่ สัตว์เดรัจฉาน ไม่มีกามสังวร

๔.๒ พวกชั้นกลาง สังวรในกาม ได้แก่ มนุษย์ ซึ่งมีการสังวรในการเสพกามและละอาย

๔.๓ พวกชั้นสูง เว้นจากกาม ได้แก่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์

หมายเหตุ : ความผิดในกามนั้น อาจเกิดขึ้นในพวกชั้นกลางกับชั้นสูงเท่านั้น ส่วนพวกชั้นต่ำ ไม่มีข้อใดที่ถือว่าเป็นความผิดในกาม เพราะต่ำสุดแล้ว ทางสังคม คนที่รักกัน อาจเสียดสละทุกสิ่งทุกอย่างให้แก่กันได้ เว้นอย่างเดียว คือการล่วงเกินในภรรยาหรือสามีของกันและกัน ใครล่วงเกินต่อกันจะไม่สามารถรักกันได้ การทำชู้เป็นศัตรูกับความไว้วางใจกัน อย่างร้ายกาจของมนุษย์

ฅ. ศีลห้าข้อ ๔ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

๑. ความมุ่งหมาย : เพื่อป้องกันการทำลายประโยชน์ของคนและผู้อื่น ด้วยการพูดเท็จ และให้รู้จักฝึกฝนอบรมจิตใจของตนให้เป็นคนมั่นคงในความดี

๒. ข้อห้าม : ศีลข้อนี้ล่วงละเมิดได้ทั้งทางกายและวาจา ท่านบัญญัติไว้ ๓ ลักษณะ คือ

๒.๑ มุสาวาท (ทำให้ศีลขาด) มี ๓ วิธี คือ

๒.๑.๑ ปด คือ การโกหกซัด ๆ

๒.๑.๒ ทนสาบาน คือ ทนสาบานตัว

๒.๑.๓ ทำเล่ห์กระเท่ห์ คือ การอวดอ้างความศักดิ์สิทธิ์เกินจริง

- ๒.๑.๔ มารยา คือ แสดงอาการหลอกคนอื่น
๒.๑.๕ ทำเลศ คือ ใจอยากจะทำแต่ทำเป็นเล่นสำนวน
๒.๑.๖ เสริมความ คือ เรื่องจริงมีน้อยแต่พูดให้มาก (โหมณา)
๒.๑.๗ อำความ คือ ทำเรื่องใหญ่ให้เป็นเรื่องเล็ก

๒.๒ อนุโลมมุสาวาท (ทำให้ศีลต่างปร้อย) คือเรื่องที่ถูกนั้นไม่จริง และผู้พูดก็มีได้มุ่งที่จะให้ผู้ฟังหลงเชื่อ เช่น พูดประหลาดให้จับใจ เป็นต้น

๒.๓ ปฏิสวะ (ทำให้ศีลต่างปร้อย) ได้แก่การรับคำของคนอื่นด้วยเจตนาบริสุทธิ์ แต่ภายหลังเกิดกลับใจ ไม่ทำตามที่ได้รับนั้น ทั้ง ๆ ที่ยังพอจะทำตามคำนั้นได้

๓. หลักวินิจัย : มุสาวาทในข้อ ๒.๑ นั้น จะถึงขั้นศีลขาด จะต้องประกอบด้วย องค์ ๔ ประการ คือ

- ๓.๑ อดถิ วตุญ เรื่องนั้นไม่จริง
๓.๒ วิสวาทนจิตตัม มีจิตคิดจะพูดให้ผิด
๓.๓ ตชฺโช วายาโม พยายามพูดออกไป
๓.๔ ปรสฺส ตทตฺตวิฆานนํ คนฟังเข้าใจเนื้อความนั้น (เชื่อหรือไม่ไม่สำคัญ)

๔. ข้อยกเว้น : มีคำพูดประเภทหนึ่ง ที่ผู้พูด พูดไม่จริงแต่ก็ไม่ประสงค์จะให้ผู้ฟังเชื่อ ซึ่งเรียกว่า ยถาสัญญา คือพูดตามที่ตนสำคัญ กรณีนี้ผู้พูดไม่ผิดศีล ยถาสัญญามี ๔ อย่าง คือ

- ๔.๑ โวหาร ได้แก่ถ้อยคำที่ใช้เป็นธรรมเนียม (สำนวน)
๔.๒ นิยาย ได้แก่เรื่องที่คนผูกนิทานขึ้นเล่า
๔.๓ สำคัญผิด ได้แก่พูดไปตามความเข้าใจ (จำผิด)
๔.๔ พลั้ง ได้แก่พูดพลั้งไป ไม่มีเจตนา

๕. เหตุผลของผู้รักษาศีลข้อ ๔ : ผู้โกหกจะกลายเป็นคนเหลวแหลกเหลวไหล และเหลวแหลกในที่สุด คนที่คิดทำลายผู้อื่นด้วยการโกหก ก็ไม่ผิดอะไรกับคนที่กรีดเลือดตนออกมาเขียนค่าคนอื่น จะไม่มีคนเชื่อถือในที่สุด

ง. ศีลห้าข้อ ๕ เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมา ๆ

๑. ความมุ่งหมาย : เพื่อให้คนรู้จักรักษาศีลของตนให้สมบูรณ์
๒. ข้อห้าม : โดยตรง ห้ามดื่มน้ำเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คือทำให้ สติพันเพื่อน
๓. น้ำเมา : มี ๒ ชนิด คือ
๓.๑ สุรา ได้แก่ น้ำเมาที่กลั่นแล้ว ไทยเรียกว่า เหล้า

๓.๒ เมรัย ได้แก่ น้ำเมาที่ยังไม่ได้กลั่น เช่น เหล้าดิบ กระแจะ สาโท เป็นต้น สำหรับ ฟีน กัญชา เฮโรอีน มอร์ฟิน ยาบ้า ยาเสพติดทุกชนิด ก็รวมอยู่ในข้อนี้ด้วย

๔. หลักวินิจฉัย : สุราปานะ (การดื่มน้ำเมา) ที่ทำให้ศีลขาด ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ ดังนี้.-

- ๔.๑ มทฺทณียํ น้ำที่ดื่มนั้นเป็นน้ำเมา
- ๔.๒ ปาตุกมฺมยตาจิตฺตํ มีจิตคิดจะดื่มน้ำเมา
- ๔.๓ ตชฺโช วายาโม พยายามดื่มน้ำเมานั้น
- ๔.๔ ปีตปฺปเสวนํ ให้น้ำเมานั้นเข้าปาก ผ่านลำคอเข้าไป

๕. โทษของการดื่มน้ำเมา : การดื่มน้ำเามีโทษ (ความเสียหาย) ๖ ประการ คือ

- ๕.๑ ธนชานิ จะเสื่อมทรัพย์
- ๕.๒ กลหฺปฺปวทุตฺตนิ จะมากด้วยการทะเลาะวิวาท
- ๕.๓ โรคานํ อายตฺนํ จะเป็นบ่อเกิดแห่งโรคหลายอย่าง
- ๕.๔ อกิตฺติสฺสฺสชฺชนนิ จะทำให้เสียชื่อเสียง
- ๕.๕ หิริโกปินนิทุทฺตนิ จะแสดงอูจาด ขาดความละอาย
- ๕.๖ ปญฺญาย ทุพฺพลกรณิ จะทำให้สติปัญญาเสื่อมถอย

๖. เหตุผลของผู้รักษาศีลข้อ ๕ : สมรรถภาพของคนเรา มีมา ๒ ทาง คือ

- ๖.๑ ทางกาย และ
- ๖.๒ ทางจิตใจ

การใช้สมรรถภาพทางจิต นั้น จำเป็นต้องมีสติกำกับ จึงจะเกิดผลดี ร่างกายของคนเรานั้น ถ้าไม่มีจิตก็หมดความสำคัญ และจิตนั้นหากขาดสติก็สิ้นความหมาย สติของคนเรานั้นมิใช่ แหกหักหรือเสียหายไปได้ง่าย ๆ แต่มีสิ่งหนึ่งที่มีพิษสงมาก สามารถฆ่าสติของคนได้อย่างง่ายดาย

สิ่งนั้นคือเหล้า การไม่ดื่มเหล้าจึงเป็นการรักษาสติของคนเรา และเป็นการประกันคุณค่าแห่งชีวิตของมนุษย์ทุกคน การรักษาศีลทั้ง ๕ ข้อ นั้น ข้อที่ ๕ จึงเป็นข้อที่สำคัญที่สุด การรักษาศีล ๔ ข้อแรก เป็นการรักษาความปลอดภัยให้แก่ผู้อื่น แต่การรักษาศีลข้อ ๕ นั้น เป็นการรักษาความปลอดภัยให้แก่ตนเอง และเป็นการรักษาความเป็นมนุษย์ของตนเองด้วย

บทที่ ๕

อานิสงส์ของการรักษาศีล

อานิสงส์ของศีล หมายถึงคุณประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการมีศีลหรือรักษาศีล ในเรื่อง นี้ พันเอก ปิ่น มุกกันต์ อดีตอธิบดีกรมการศาสนา นักอธิบายธรรมะที่สำคัญท่านหนึ่ง ได้กล่าวไว้ว่า การรักษาศีลเท่ากับเป็นการปิดรอยร้าวของชีวิต ของคนเรา ซึ่งมีรอยร้าวอยู่ ๕ แห่ง ดังนี้

ศีลข้อที่ ๑	ปิดความโหดร้าย
ศีลข้อที่ ๒	ปิดความมือไว
ศีลข้อที่ ๓	ปิดความใจเร็ว
ศีลข้อที่ ๔	ปิดความขี้ปิด และ
ศีลข้อที่ ๕	ปิดความหมดสติ

รอยร้าวทั้ง ๕ นั้น พุคให้ง่าย ๆ ว่า โหดร้าย มือไว ใจเร็ว ขี้ปิด หมดสติ ท่านกล่าว ว่า มนุษย์ปุถุชนเรา มีรอยร้าวทุกคน ต่างแต่ว่าใครจะมีมากหรือน้อยเท่านั้น ใครมีมากก็จะล่ม สลายเร็ว ใครมีน้อยหรือพยายามปิดรอยร้าวของตนอยู่เรื่อย ๆ ก็จะล่มสลายช้าหน่อย ท่านอุปมา ว่าเหมือนตึกที่มีรอยร้าวนั่นแหละ ส่วนท่านเจ้าคุณพระพิพิธธรรมสุนทร (สมณศักดิ์ขณะนั้น) วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพฯ กล่าวไว้ว่า การรักษาศีลห้า นั้น เท่ากับเป็นการ ดับไฟ "ไล่โจร ขนขยะ ดับลมพิษ และ พิชิตความเมา ในชีวิตของคนเรา ผู้ศึกษาโปรดคิดพิจารณาตนเอง

ศีลนั้นมีประโยชน์หรือผลานิสงส์มากมายนัก ในคัมภีร์ขุททกนิกาย เถรคาถา พรรณนาถึง คุณประโยชน์ของศีลไว้มากมาย ซึ่งในที่นี้จะขอยกมาเป็นตัวอย่าง สัก ๕ ประการ ดังนี้

๑. สีลํ พลํ อปฺปปฏิมํ	ศีลเป็นกำลังไม่มีที่เปรียบ
๒. สีลํ อาวุธมุตฺตมํ	ศีลเป็นอาวุธอันสูงสุด
๓. สีลํ อาภรณ์ํ เสฏฺฐํ	ศีลเป็นเครื่องประดับอันประเสริฐ
๔. สีลํ กวฺจมพฺภูตํ	ศีลเป็นเกราะอันน่าอัศจรรย์
๕. สีลเมว อิธ อคฺคํ	ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลก
๖. สีลํ ปาถะยุมุตฺตมํ	ศีลเป็นเสบียงทางอย่างสูงสุด
๗. สีลํ เสตุ มหะสกุโฆ	ศีลเป็นสะพานอันมีศักดิ์ใหญ่
๘. สีลํ คนฺุโธ อนุตฺตโร	ศีลเป็นกลิ่นหอมชั้นยอดเยี่ยม
๙. สีลํ วิเลปนํ เสฏฺฐํ	ศีลเป็นเครื่องถูบไล้อันประเสริฐ
เขน วาติ ทิโส ทิสํ	ซึ่งหอมจรจรายไปทั่วทุกทิศ

คุณประโยชน์หรือผลานิสงส์ของศีลดังกล่าวแล้ว ได้แปลเป็นภาษาไทยกำกับไว้ด้วย คิดว่าคงไม่ยากต่อการเข้าใจนักจึงไม่ขออธิบายไว้ในที่นี้ และแม้จะมีประโยชน์อย่างมากก็ตาม แต่เมื่อว่าโดยสรุป ศีลจะมีอานิสงส์หลักใหญ่ ๆ อยู่ ๕ ประการ คือ

๑. โภคสมุปนุโน ผู้มีศีลย่อมถึงพร้อมด้วยโภคะ
๒. กิตติสทุโท ผู้มีศีลย่อมมีชื่อเสียงขจรขยายไป
๓. วิจารณ์โท ผู้มีศีลย่อมมองจากลำหยาญในที่ทั้งปวง
๔. อสมมุพุโท กาลิ กโรติ ผู้มีศีลย่อมไม่หลงลืมสติตาย
๕. สกุกปรายโน ผู้มีศีล หลังตายไปจะมีสุคติเป็นเบื้องหน้า

นอกจากนี้แล้ว ผลานิสงส์ของศีลที่เราได้ขียนได้ฟังบ่อย ๆ ก็คือในการทำบุญทุกครั้ง เราจะต้องรับศีลจากพระสงฆ์ พระสงฆ์ผู้ให้ศีลจะสรุปคุณประโยชน์ของศีล ให้ญาติโยมฟังทุกครั้ง แต่เป็นภาษาบาลี ซึ่งคนส่วนมากฟังไม่รู้เรื่อง เพราะแปลไม่ออก ที่พระท่านบอกว่า

๑. สีเลน สุคติ ынติ คนจะไปสู่สุคติได้ก็เพราะศีล
๒. สีเลน โภคสมุปทา คนจะสมบูรณ์พูนสุขด้วยโภคะสมบัติได้ก็เพราะศีล
๓. สีเลน นิพพุตี ынติ คนจะถึงพระนิพพานได้ก็เพราะศีล
๔. ตสุมา สีล วิโสชเย เพราะเหตุนี้ คนควรชำระศีลให้บริสุทธิ์หมดจด

ไตรสิกขาข้อที่ ๑ คือ ศีล ขอบุติไว้เพียงเท่านั้น ก่อนจะพูดถึงข้อที่ ๒ คือ สมาธิ จะพูดถึงเรื่องมารหรือข้าศึกของจิตใจมนุษย์ ไว้ในหน้ากระดาษที่เหลืออยู่นี้สักเล็กน้อย คือมนุษย์เรานั้น ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ล้วนมีมารหรือข้าศึกศัตรูคอยทำให้จิตใจเราร้อนหิวกระหาย สับสนเดือดร้อนวุ่นวาย และขุ่นมัวมีคมนอนอันการอยู่เสมอ

สำหรับบรรพชิต มารหรือข้าศึกศัตรูของจิตใจ ท่านเรียกว่าไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ที่เรียกว่าไฟนั้น เพราะมันทำให้จิตรุ่มร้อน วุ่นวายและมีคมนอนอยู่เสมอ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้มอบอาวุธวิเศษให้ไว้กำจัดศัตรูเหล่านี้ ๓ อย่างเช่นกัน เรียกว่าไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ศีลกำจัดราคะ สมาธิ กำจัดโทสะ และ ปัญญากำจัดโมหะ ซึ่งเราพูดกันติดปากว่า ศีลทำให้จิตสะอาด สมาธิทำให้จิตสงบ และปัญญาทำให้จิตสว่าง นั่นเอง

ส่วนคฤหัสถ์ ก็มีมารหรือข้าศึกศัตรู ๓ อย่างเช่นกัน คือ โลภะ โทสะ โมหะ ที่เราชอบพูดว่า โลก โกรธ หลง พระพุทธองค์ทรงมอบอาวุธกำจัดข้าศึก ๓ อย่างนี้ไว้ เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ คือ ทาน ศีล และ ภาวนา ท่านให้ไว้กำจัดโลภะ ศีลไว้กำจัดโทสะ และให้ภาวนาไว้กำจัดโมหะ ส่วนใครมีข้าศึกประเภทใด ก็เชิญเลือกปฏิบัติกำจัดมารของตนได้ ตามสบาย

บทที่ ๖

สมาธิ และ ขั้นตอนวิธีการเจริญสมาธิ

สมาธิ หรืออริจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยัง เป็นไตรสิกขาลำดับที่ ๒ ซึ่งได้แก่ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิต เพื่อให้เกิดสมาธิอย่างสูง คือการเจริญสมาธิภาวนา หรือการบำเพ็ญจิตภาวนา นั่นเอง สมาธิ หมายถึงความตั้งมั่นแห่งจิต คือ ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์เดียว สมาธินั้น มี ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ : สมาธิชั่วขณะ (เดียวเดียว)
๒. อุปจารสมาธิ : สมาธิจวนจะแน่วแน่ , เยียบ ๆ ก็เรียก
๓. อัปนาสมาธิ : สมาธิแน่วแน่ , สมาธิในฌาน ก็เรียก

ส่วนสมาธิ ที่หมายถึงสมาธิในวิปัสสนา หรือสมาธิที่เป็นตัววิปัสสนา นั้น แยกประเภทตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ คือข้อที่ทำให้สำเร็จความหลุดพ้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. สุตตสมาธิ : สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนด อนัตตลักษณะ
๒. อนิมิตตสมาธิ : สมาธิอันพิจารณาธรรม ไม่มีนิมิต ได้แก่วิปัสสนาที่เกิดความหลุดพ้นด้วยกำหนด อนิจจลักษณะ
๓. อัปนิหิตสมาธิ : สมาธิอันพิจารณาธรรม ไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนด ทุกขลักษณะ

สมาธิภาวนา

เมื่อพูดถึงประเภทของสมาธิแล้ว หากไม่พูดถึงเรื่องการเจริญสมาธิด้วย เรื่องอริจิตตสิกขา ก็คงไม่สมบูรณ์ การเจริญสมาธิหรือการทำให้จิตถึงความสงบความแน่วแน่ นั้น ศัพท์ทางวิชาการใช้คำว่า สมาธิภาวนาบ้าง จิตภาวนาบ้าง สมถภาวนาบ้าง พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการเจริญสมาธิ ไว้ ๔ แบบ ดังนี้

๑. การเจริญสมาธิแบบธรรมชาติ
๒. การเจริญสมาธิแบบอาศัยหลักอภิทธิบาท
๓. การเจริญสมาธิแบบใช้สติเป็นตัวนำ
๔. การเจริญสมาธิแบบมีกฎเกณฑ์

ส่วนหลวงพ่อกุฑกฐาส นักปราชญ์แห่งสวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี กล่าวไว้ว่า การเจริญสมาธินั้น ถึงแม้จะมีมากมายหลายแบบ แต่เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว ก็มีอยู่เพียง ๒ แบบเท่านั้น คือ

๑. การเจริญสมาธิแบบธรรมชาติ และ

๒. การเจริญสมาธิแบบมีกฎเกณฑ์

ขั้นตอนและวิธีการเจริญสมาธิ

การเจริญสมาธิแบบธรรมชาติ นั้น ได้แก่การเจริญสมาธิของผู้มีวาสนาบารมีอินทรีย์แก่กล้าแล้ว เช่น พระอริยสงฆ์สาวกทั้งหลาย จิตท่านมีสมาธิอยู่เป็นทุนเดิมแล้ว เพียงฟังธรรมนิดหน่อย ก็สามารถบรรลุได้ทันที ไม่ต้องมีขั้นตอนการปฏิบัติอะไรมากมาย ในบทเรียนนี้จะพูดถึงเฉพาะการเจริญสมาธิแบบมีกฎเกณฑ์เท่านั้น

ผู้ที่ประสงค์จะเจริญสมาธิภาวนาแบบมีกฎเกณฑ์ จะต้องดำเนินไปตามขั้นตอนและวิธีการต่าง ๆ ของการเจริญสมาธิ ๒ ขั้นตอนหลัก ดังนี้

๑. ขั้นเตรียมการ : มี ๖ ขั้นตอน คือ

๑.๑ ชำระศีลให้บริสุทธิ์ : (ศีล ปตัญญา นโร สปลโย) ไม่ว่าจะ เป็นพระภิกษุสามเณร หรืออุบาสกอุบาสิกา ก็ตาม เมื่อจะเจริญสมาธิ จะต้องชำระศีลของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ก่อน (ตามวิธีการของภิกษุ, สามเณร, อุบาสกอุบาสิกา)

๑.๒ สมาทานธุดงค์วัตร : เมื่อชำระศีลให้บริสุทธิ์แล้ว จะต้อง สมาทานธุดงค์วัตร ๑๓ ข้อ ข้อใดข้อหนึ่ง ดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ ปังสุกุลิกังคะ ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร

๑.๒.๒ เตจิวิริงคะ ถือไตรจีวรเป็นวัตร

๑.๒.๓ ปัญญาปาติกังคะ ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร

๑.๒.๔ สप्तทานจาริกังคะ ถือเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับเป็นวัตร

๑.๒.๕ เอกาสนิกังคะ ถือนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร

๑.๒.๖ ปัตตปิณฑิกังคะ ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร

๑.๒.๗ ขลุปัจฉากัตติกังคะ ถือห้ามภักที่ถวายภายหลังเป็นวัตร

๑.๒.๘ อารัญญิกังคะ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร

๑.๒.๙ รุกขมุติกังคะ ถืออยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร

๑.๒.๑๐ อัปโกกาลิกังคะ ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร

๑.๒.๑๑ โสสานิกังคะ ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร

๑.๒.๑๒ ยถาสัตตติกังคะ ถืออยู่เสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร

๑.๒.๑๓ เนตฺตชชิกังคะ ถือการนั่งเป็นวัตร

การสมาทานธุดงค์วัตร หรือถือนธุดงค์ นั้น สำหรับพระภิกษุถือนได้ทั้ง ๑๓ ข้อ ส่วนนางภิกษุณี ถือนได้ ๘ ข้อ เว้น ข้อ ๗ - ๑๑ , สำหรับสามเณรถือนได้ ๑๒ ข้อ เว้นข้อที่ ๒, นางสิกขมานาและสามเณรี ถือนได้ ๗ ข้อ เว้นข้อ ๒,๓,๘,๙,๑๐,๑๑ สำหรับอุบาสกอุบาสิกา ถือนได้ ๒ ข้อ คือ ข้อที่ ๕ และ ๖ เท่านั้น

๑.๓ ตัดเรื่องวิตกกังวล : เมื่อถือนธุดงค์ควัดอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ผู้เจริญสมาธิจะต้องตัดเรื่องวิตกกังวล (พลិโพธ) รวม ๑๐ อย่าง ดังนี้

๑.๓.๑ อาวาสปลิโพธ กังวลด้วยที่อยู่

๑.๓.๒ กุลปลิโพธ กังวลด้วยตระกูล

๑.๓.๓ ลาภปลิโพธ กังวลด้วยลาภสักการะ

๑.๓.๔ คณปลิโพธ กังวลด้วยหมู่คณะ

๑.๓.๕ กัมมปลิโพธ กังวลด้วยกิจการงาน

๑.๓.๖ อัทธานปลิโพธ กังวลด้วยเดินทางไกล

๑.๓.๗ ญาติปลิโพธ กังวลด้วยญาติ

๑.๓.๘ อาพาธปลิโพธ กังวลด้วยความเจ็บไข้

๑.๓.๙ คันถปลิโพธ กังวลด้วยการศึกษาเล่าเรียน

๑.๓.๑๐ อิทธิปลิโพธ กังวลด้วยการเจริญและรักษาฤทธิ์

นอกจากนี้ ควรทำภารกิจเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น การโกนหนวด , เครา , ผม , ตัดเล็บ เป็นต้น ให้เสร็จเรียบร้อย

๑.๔ เข้าไปหากัลยาณมิตร : กัลยาณมิตรได้แก่พระพุทธเจ้า หากหาไม่ได้ ก็ควรเข้าไปหาพระอริยสาวกตั้งแต่พระอรหันต์ลงมาถึงพระโสดาบัน และหากยังหาไม่ได้อีก ก็ควรเข้าไปหากัลยาณปุถุชน ที่มีคุณสมบัติ ๗ อย่าง มี ปิโย ครุ ภาวนิโย เป็นต้น

๑.๕ มอบตัวกับอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน : ซึ่งมีคำกล่าวมอบตัวต่อพระพุทธเจ้าว่า อิมานํ ภควา อุตตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจขามิ ฯ หากไม่ใช่พระพุทธเจ้า ให้ใช้คำว่า อิมานํ ภนฺเต อุตตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจขามิ ฯ

๑.๖ เลือกอารมณ์กัมมัญฐาน : เมื่อมอบกายถวายตัวต่อพระผู้มีพระภาค หรืออาจารย์กัมมัญฐานแล้ว ก็ถึงขั้นตอนการเลือกอารมณ์กัมมัญฐานที่เหมาะสมกับจริตของตน คนเรานั้นมีจริต ๖ อย่าง ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง บางคนมีหลายจริตปนกัน แต่มีจริตเด่น ๆ อยู่ ๑ จริต เรียกว่าเป็นเจ้าเรือน จริตแต่ละจริตเลือกอารมณ์กัมมัญฐาน ดังนี้

๑.๖.๑ คนราคจริต ควรเจริญอุสุภกัมมัญฐาน หรือ กายคคาสติ

๑.๖.๒ คนโทสจริต ควรเจริญพรหมวิหาร

๑.๖.๓ คนโมหจริต ควรเจริญอานาปานสติ หรือ สติปัญญา

๑.๖.๔ คนวิตกจริต ควรเจริญสติปัญญาหรืออานาปานสติ

๑.๖.๕ คนสัทธาจริต ควรเจริญพุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ

๑.๖.๖ คนพุทธิจริต ควรเจริญจตุรควัญฐานหรืออาหาเรปฏิกูลฯ

๒. ขั้นตอนปฏิบัติ : มี ๕ ขั้นตอนด้วยกัน ดังนี้

๒.๑ การเลือกสถานที่ประกอบความเพียร : ดังนี้

๒.๑.๑ สถานที่ที่ไม่เหมาะสม ๑๘ แห่ง คือ อาวาสใหญ่, อาวาสใหม่, อาวาสเก่า, อาวาสอยู่ติดทาง, อาวาสมีตะพังกน้ำ, อาวาสมีใบไม้, อาวาสมีดอกไม้, อาวาสมีผลไม้, อาวาสมีคนมุงม่น, อาวาสอยู่ติดเมือง, อาวาสอยู่ติดป่าไม้, อาวาสอยู่ติดนา, อาวาสมีคนเป็นข้าศึกกันอยู่, อยู่ติดทำน้ำ, ติดชายแดน, อยู่ระหว่างพรมแดน, ไม่มีความสะดวก, ไม่มีมิตรดี

๒.๑.๒ สถานที่ที่เหมาะสม : มี ๕ แห่ง คือ อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกล, ไปมาสะดวก, กลางวันไม่พลุกพล่าน, กลางคืนไม่มีเสียงอีกที่ก, และ ปราศจากสัมผัสแห่งเหลือบยุง แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ฯลฯ

๒.๒ นั่งหลับพักผ่อน : หรือนั่งขัดสมาธิ การเจริญสมาธินั้น สามารถทำได้ทุกอิริยาบถ ไม่ว่าจะนั่ง เดิน ยืน นั่ง หรือนอน ก็ตาม

๒.๓ ตั้งกายให้ตรง : ไม่ค้อมหน้า-หลัง, ไม่เอนซ้าย-ขวา (อุชุกาย์ฯ)

๒.๔ ตั้งสติไว้ให้มั่น : หมายถึงเวลากำหนดลมหายใจเข้า-ออก จะต้องมึสติอยู่ตลอดเวลา ไม่ปล่อยให้สติส่งใจไปคิดเรื่องอื่น ต้องจดจ่ออยู่ที่ลมหายใจเข้า,ออกเท่านั้น (สติมา สมาธิชาโน)

๒.๕ กำหนดลมหายใจเข้า-ออก : ซึ่งแบ่งเป็น ๔ หมวด หมวดละ ๘ ครั้ง :

ก. หมวดที่ ๑ (๘ ครั้ง)

๑. เมื่อหายใจเข้า-ออก ยาว ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้า-ออก ยาว

๒. เมื่อหายใจเข้า-ออก สั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้า-ออก สั้น

๓. ศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้ซัดคองลมทั้งปวง หายใจเข้า—ออก
๔. ศึกษาว่า จักระงับกายสังขาร หายใจเข้า—ออก

ข. หมวดที่ ๒ (๘ ครั้ง)

๕. ศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้ซัด ปิติ หายใจเข้า—ออก
๖. ศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้ซัด สุข หายใจเข้า—ออก
๗. ศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้ซัด จิตสังขาร หายใจเข้า—ออก
๘. ศึกษาว่า จักเป็นผู้ระงับ จิตสังขาร หายใจเข้า—ออก

ค. หมวดที่ ๓ (๘ ครั้ง)

๙. ศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้ซัด จิต หายใจเข้า—ออก
๑๐. ศึกษาว่า จักทำจิตให้บันเทิง หายใจเข้า—ออก
๑๑. ศึกษาว่า จักตั้งจิตมั่น หายใจเข้า—ออก
๑๒. ศึกษาว่า จักเปลื้องจิต หายใจเข้า—ออก

ง. หมวดที่ ๔ (๘ ครั้ง)

๑๓. ศึกษาว่า จักพิจารณาว่า ไม่เที่ยง หายใจเข้า—ออก
๑๔. ศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความคลายไป หายใจเข้า—ออก
๑๕. ศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า—ออก
๑๖. ศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความสลัดออก หายใจเข้า—ออก

ผู้เริ่มต้นปฏิบัติ ฟังปฏิบัติตามขั้นตอนในหมวดที่ ๑ ก่อน สำหรับหมวดที่ ๒ – ๔ ให้ปฏิบัติหลังจากได้บรรลุดมญาณแล้ว อนึ่ง สำหรับหมวดที่ ๑ – ๓ ใช้ได้ทั้งเจริญสมณะและวิปัสสนา ส่วนหมวดที่ ๔ ใช้เฉพาะการเจริญวิปัสสนาเท่านั้น

พระพุทธโฆสาจารย์ (พระอรรถกถาจารย์) กล่าวถึงวิธีกำหนดลมหายใจเข้า- ออก ไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยสรุป ที่เป็นหลักสำคัญ ๒ วิธี ด้วยกัน คือ

๑. ใช้วิธีนับ (คณนา) : ให้เริ่มนับลมหายใจเข้า—ออก ซ้ำ ๆ ก่อน เช่น ๑,๒,๓,๔,๕ แต่อย่าสั้นน้อยกว่า ๕ และอย่างมากไม่ควรเกิน ๑๐ และให้นับเป็นคู่ ๆ คือหายใจเข้า ๑ ออก ๑, เข้า ๒ ออก ๒, เข้า ๓ ออก ๓ ฯลฯ เพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงคู่ที่ ๑๐ แล้วให้ย้อนกลับมานับ ๑,๑ ใหม่ เมื่อสติจับอยู่ที่ลมหายใจเข้า—ออก ได้แล้ว ให้เลิกนับซ้ำ ๆ เปลี่ยนมาใช้วิธีนับเร็ว ๆ โดยให้เปลี่ยนมากำหนดลมหายใจกระทบที่จมูกแทน แล้วนับ ๑ – ๕ เมื่อ

ครบแล้ว ให้ย้อนกลับมาเริ่มนับที่ ๑ – ๖ ใหม่ เพิ่มขึ้นทีละ ๑ ๆ จนถึง ๑๐ แล้วย้อนกลับมาเริ่มที่ ๑ ใหม่ นับไปเรื่อย ๆ โดยวิธีนี้ จมจิดแน่นแน่ว ไม่ปล่อยให้จิตมีโอกาสคิดถึงเรื่องอื่น วิธีนี้ เรียกว่า วิชฌณา (นับ)

๒. ใช้วิธีติดตาม : (อนุพันธนา) ในขั้นนี้ ให้ใช้สติติดตามลมหายใจเข้า—ออก ไม่ให้ขาดระยะ คือใช้สติกำหนดอยู่ตรงที่ที่ลมหายใจกระทบ โดยแบ่งเป็น ๓ จุด คือที่ปลายจมูก ๑ ที่ทรวงอก ๑ ที่สะดือ ๑ เวลาลมหายใจเข้า ปลายจมูกเป็นจุดแรก ทรวงอกเป็นจุดกลาง สะดือเป็นจุดสุดท้าย แต่เวลาลมหายใจออก สะดือเป็นจุดแรก ทรวงอกเป็นจุดกลาง ส่วนปลายจมูกเป็นจุดสุดท้าย ของลมหายใจออก

จิตที่ไม่มีสมาธิ มี ๕ ลักษณะ คือ

๑. ผนุทนํ : คีรนฺน คือ คีรนฺนที่จะหาอารมณ์ที่น่าใคร่ น่าพอใจ เหมือนปลาถูก จับไว้บนบก คีรนฺนต้องการจะหาน้ำ ฉะนั้น

๒. จปลํ : กวัดแกว่ง คือไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งได้นาน รับอารมณ์นี้แล้ว ก็เปลี่ยนไปรับอารมณ์นั้น หลุกหลิกเหมือนลิง ไม่ชอบอยู่นิ่งเฉย

๓. ทุรกฺขํ : รักรษายก คือ รักษาให้อยู่กับที่หรือให้หยุดนิ่ง โดยไม่ให้คิดเรื่องอื่น ทำได้ยาก เหมือนเด็กทารกไร้เดียงสา จะจับให้หนึ่งอยู่กับที่เป็นเวลานาน ๆ ทำได้ยาก

๔. ทุนุณิวารยํ : ห้ำมยาก คือ จะคอยห้ามกันว่า อย่าคิดเรื่องนั้น จงคิดแต่ในเรื่องนี้ ทำได้ยาก เหมือนห้ามโคที่ต้องการจะเข้าไปกินข้าวกล้าของชาวนา ทำได้ยาก

๕. กามนิปาตณํ : ตกไปในอารมณ์ที่ใคร่ คือ มีปกติไหลลื่นไปตามอารมณ์ที่ชอบ

จิตที่มีสมาธิ มี ๘ ลักษณะ คือ

๑. สมาหิตะ : คือ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่กำหนด

๒. ปริสุทฺธะ : คือ บริสุทธิ์หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองจิต

๓. ปริโยทาคะ : คือ ผ่องใส ไม่มีกิเลสเครื่องทำใจให้ขุ่นมัว

๔. อนนังคณะ : คือ เรียบเสมอ ไม่ฟูแพบ หรือ ขึ้น ๆ ลง ๆ

๕. วิคตฺวปกิเลสะ : คือ ปราศจากสิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง ไม่มีเครื่องเศร้าหมองมารบกวน

๖. มุทุกฺตตะ : คือ นุ่มนวล ได้แก่อ่อนโยน ไม่แข็งกระด้าง

๗. กัมมณิยะ : คือ ควรแก่การงาน ได้แก่เหมาะที่จะใช้งาน โดยเฉพาะงานด้านพัฒนาปัญญา

๘. จูฑิตะ : คือ มั่นคง ได้แก่ดำรงมั่นเหมือนเสาเขื่อน ไม่โยกโคลงหรือหวั่นไหว

บทที่ ๗

อารมณ์กัมมัฏฐาน ๔๐ อย่าง

อารมณ์กัมมัฏฐาน ได้แก่สิ่งยึดเหนี่ยวที่จะเป็นอุบายทำให้จิตสงบเป็นสมาธิ มี ๔๐ อย่าง โดยแบ่งออกเป็น ๗ หมวด ดังนี้

๑. หมวดกสิณ ๑๐ ประการ

กสิณ ได้แก่วัตถุจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงใจให้เป็นสมาธิ แบ่งเป็น ๓ หมวด รวมเป็น ๑๐ ประการ ดังนี้

ก. กุศลกสิณ กสิณ คือ มหากุศ ๔ อย่าง

๑. ปฐวีกสิณ กสิณ คือ ดิน , กสิณที่ใช้ดินเป็นอารมณ์
๒. อาโปกสิณ กสิณ คือ น้ำ
๓. เตโชกสิณ กสิณ คือ ไฟ
๔. วาโยกสิณ กสิณ คือ ลม

ข. วรรณกสิณ กสิณ คือ สี ๔ อย่าง

๕. นีลกสิณ กสิณ คือ สีเขียว
๖. पीตกสิณ กสิณ คือ สีเหลือง
๗. โลहितกสิณ กสิณ คือ สีแดง
๘. โอทาทกสิณ กสิณ คือ สีขาว

ค. กสิณอื่น ๆ ๒ กสิณ

๙. อาโลกกสิณ กสิณ คือ แสงสว่าง
๑๐. อากาสกสิณ กสิณ คือ ที่ว่างเปล่า, ช่องว่าง

๒. หมวดอสุภะ ๑๐ ประการ

อสุภะ หมายถึงสภาพอันไม่งาม หรือซากศพในสภาพต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์ของสมถกัมมัฏฐาน มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. อุทฺฐมาตกะ ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด
๒. วินีลกะ ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ
๓. วิปฺพกะ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มในที่ปริแตก
๔. วิจฺฉิทกะ ซากศพที่ขาดจากกัน เป็น ๒ ท่อน

๕. วิกขยิตกะ ซากศพที่ถูกสัตว์ เช่น แร้ง กา สุนัข กัด
๖. วิกขิตตกะ ซากศพที่กระจายกระจาย มือเท้าศีรษะหลุดไปข้าง ๆ
๗. หตวิกขิตตกะ ซากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อน ๆ กระจายไป
๘. โลहितกะ ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่
๙. ปุพุกกะ ซากศพที่มีหนอนกลาดล่าเต็มไปหมด
๑๐. อัฏฐิกกะ ซากศพที่ยังเหลือแต่ร่างกระดูก , ท่อนกระดูก

๓. หมวดอนุสติ ๑๐ ประการ

๑. พุทธานุสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า , ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า
๒. ธรรมานุสติ ระลึกถึงพระธรรม , ระลึกถึงคุณพระธรรม
๓. สังฆานุสติ ระลึกถึงพระสงฆ์ , น้อมจิตพิจารณาคุณพระสงฆ์
๔. สีลानุสติ ระลึกถึงศีล , น้อมจิตพิจารณาถึงศีลบริสุทธ์ของตน
๕. จาคานุสติ ระลึกถึงการบริจาค , น้อมจิตพิจารณาทานที่ตนบริจาค
๖. เทวตานุสติ ระลึกถึงเทวดา , น้อมจิตพิจารณาถึงเทวดาที่ตนรู้
๗. มรณสติ ระลึกถึงความตาย อันจะมีมาถึงตนเป็นธรรมดา
๘. กายคตาสติ สติอันเป็นไปในกาย คือ กำหนดพิจารณาภายใน
๙. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้า — ออก
๑๐. อุปमानุสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ พระนิพพาน

๔. หมวดพรหมวิหาร ๔ ประการ

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ , ธรรมประจำใจอันประเสริฐ , หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธ์ , ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์ทั้งหลายโดยชอบ มี ๔ อย่าง คือ

๑. เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้เขาเป็นสุข
๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้เขาพ้นทุกข์
๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดี มีสุข
๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง เที่ยงธรรม

๕. หมวดอรุปะ หรือ อรุปฌาน ๔ ประการ

อรุปะหรืออรุปฌาน หมายถึงฌานที่มีอรุปะเป็นอารมณ์ หรือภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรุปฌาน หรือภพของอรุปะพรหม ก็เรียก มี ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้

๑. อากาสนัญญาตนะ ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุคมิได้เป็นอารมณ์
๒. วิญญาณัญญาตนะ ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุคมิได้เป็นอารมณ์
๓. อากิญจัญญาตนะ ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์
๔. เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนะ ฌานอันเข้าถึงภาวะที่มีสัจญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์

๖. หมวดอาหารปฏิกุศลสัจญญา ๑ ประการ

อาหารปฏิกุศลสัจญญา หมายถึงการกำหนดพิจารณาความเป็นของปฏิกุศลในอาหารต่าง ๆ ซึ่งนับเป็น ๑

๗. หมวดจตุรชตฺตวรัฎฐาน ๑ ประการ

จตุรชตฺตวรัฎฐาน หมายถึง การกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่าง ๆ มาประชุมกัน ไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร

อารมณ์สมถกัมมัฎฐานแต่ละอย่างให้สำเร็จผลต่างกัน

อารมณ์สมถกัมมัฎฐาน ทั้ง ๔๐ อย่าง นี้ ให้สำเร็จผลต่างกันดังนี้

ก. อารมณ์กัมมัฎฐานที่ให้สำเร็จผลเพียงขั้น อุปจารสมาธิ มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. อนุสติ ข้อ ๑-๔ และ ข้อ ๑๐ (รวมเป็น ๕)

๒. อาหารปฏิกุศลสัจญญา ๑

๓. จตุรชตฺตวรัฎฐาน ๔ (รวมเป็น ๑๐ อารมณ์)

ข. อารมณ์ที่ให้ผลถึงขั้น อัปนาสมาธิ มี ๓๐ อย่าง ดังนี้

๑. กสิณ ๑๐

๒. อสุภะ ๑๐

๓. อานาปานสติ ๑

๔. กายคตาสติ ๑

๕. พรหมวิหาร ๔ และ ๖. อรูปปะ ๔ (รวมเป็น ๓๐)

ค. อารมณ์ที่ให้ผลถึงขั้นอัปนาสมาธิด้วยกัน แต่มีความแตกต่างกัน ดังนี้

๑. อสุภะ ๑๐ และ กายคตาสติ ๑ รวมเป็น ๑๑ ให้ผลเพียงขั้นปฐมฌาน

๒. พรหมวิหาร ๓ ข้อแรก ให้ผลถึงขั้นจตุตถฌาน

๓. พรหมวิหาร ข้อ ๔ (อุเบกขา) ให้ผลขั้นปัญจฌานเท่านั้น

๔. อารูปปะ ๔ ให้ผลเพียงอรูปฌานอย่างเดียว

สิ่งที่เป็นอสังขาร และ อสังขาร

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ ได้กล่าวถึงสิ่งที่เป็นอสังขารและ
อสังขาร (เหมาะ และ ไม่เหมาะ) สำหรับผู้เจริญสมาธิ ไว้ ๗ ประการ คือ

๑. ที่อยู่อาศัย ต้องสงบสงัด, ไม่พลุกพล่านอีกทีก็ หากตรงกันข้ามก็เป็นอสังขาร
๒. การประกอบอาชีพ ต้องสุจริต, ไม่ทุจริต หากตรงกันข้าม ก็เป็นอสังขาร
๓. ถ้อยคำที่สนทนาปราศรัย ต้องพูดคุยอยู่ในเรื่อง ศีล, สมาธิ, ปัญญา หาก
ตรงกันข้าม ก็เป็นอสังขาร
๔. บุคคลที่อยู่ร่วมกัน ต้องมีศีลธรรม เป็นกัลยาณมิตร ตรงกันข้ามก็เป็นอสังขาร
๕. อาหารที่บริโภค ต้องถูกกับอหิชาศัย ไม่แสลง ตรงกันข้ามก็เป็นอสังขาร
๖. ดินฟ้าอากาศ ต้องเลือกฤดูที่เหมาะสม หากตรงกันข้ามก็เป็นอสังขาร
๗. อิริยาบถ ต้องเหมาะหรือถูกกับอหิชาศัย หากตรงกันข้าม ก็เป็นอสังขาร

อัปนาโกศล (ฉลาดในอัปนา)

ผู้เจริญสมาธิ กว่าจะสำเร็จถึงขั้นอัปนา (ฌาน) นั้น นอกจากจะต้องได้รับสิ่งแวดล้อม
ที่ดี (สังขาร) ทั้ง ๗ อย่างแล้ว จะต้องเป็นผู้ฉลาดในอัปนา ๑๐ ประการด้วย คือ

๑. วตฺถุวิสทกิริยา : ทำวตฺถุให้เรียบร้อย
๒. อินฺทริยสมตฺตปฏฺธิปาหนํ : ปรับอินทริย์ให้สมดุล
๓. นิमितฺตโกสลํ : ฉลาดในนิमित
๔. ยสฺมี สมเย จิตฺตํ ปกฺกเหตุพฺพํ, ตสฺมี สมเย จิตฺตํ ปกฺกณฺหาติ ฯ :
ระครองจิตในสมัยที่ควรระครอง
๕. ยสฺมี สมเย จิตฺตํ นิภฺกเหตุพฺพํ, ตสฺมี สมเย จิตฺตํ นิภฺกณฺหาติ ฯ :
ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม
๖. ยสฺมี สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตฺตพฺพํ, ตสฺมี สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ ฯ :
ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำให้ร่าเริง
๗. ยสฺมี สมเย จิตฺตํ อชฺฌเปกฺขิตฺตพฺพํ, ตสฺมี สมเย จิตฺตํ อชฺฌเปกฺขติ ฯ :
เพ่งจิตอยู่เฉย ๆ ในสมัยที่ควรเพ่งจิตอยู่เฉย ๆ
๘. อสมฺมาหิตปฺกฺกณฺเสวนา : หลีกเลี้ยงคนที่มีจิตใจไม่มั่นคง
๙. สมฺมาหิตปฺกฺกณฺเสวนา : คบคนที่มีจิตใจมั่นคง
๑๐. ตทฺธิมุตฺตตา : ปลุกศรัทธาให้มีความน้อมไปในสมาธิ

บทที่ ๘

ผลของสมถกัมมัฏฐาน (สมาธิ)

สมถกัมมัฏฐาน หรือสมถภาวนานั้น หากผู้ใดปฏิบัติตามจนประสบความสำเร็จ แล้ว จะได้รับผลประโยชน์มากมาย แต่โดยสรุปท่านกล่าวไว้ว่า จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้ บรรลุผล ๒ ประการ คือ

๑. ได้ฌาน ๒ ได้แก่ รูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔

๒. ได้ อภิญญา ๖ คือ

๒.๑ อิทธิวิธี	แสดงฤทธิ์ได้
๒.๒ ทิพพโสต	หูทิพย์
๒.๓ เจโตปริยญาณ	รู้จิตใจผู้อื่นได้
๒.๔ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	ระลึกชาติได้
๒.๕ ทิพพจักขุ	ตาทิพย์
๒.๖ อาสวักขยญาณ	รู้การทำอาสวะให้สิ้นได้

ทั้งนี้ ในข้อ ๒ นั้นโดยอาศัยฌานในข้อ ๑ เป็นบาทหรือเป็นฐานรองรับ สำหรับฌาน ทั้ง ๒ ระดับ นั้น รวมเรียกว่า ฌาน ๘ บ้าง สมาบัติ ๘ บ้าง หรือฌานสมาบัติ ๘ บ้าง ซึ่งแต่ละระดับ จะมีองค์ฌานเกิดร่วมด้วย ดังนี้

ก. รูปฌาน ๔ ระดับ มีองค์ฌาน ดังนี้

๑. ปฐมฌาน ภาวะจิตในฌานนี้ จะมีองค์ฌานที่เกิดร่วม ๕ ประการ คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และ เอกัคคตา

๒. ทุตติยฌาน ภาวะจิตในฌานนี้ จะมีองค์ฌานที่เกิดร่วม ลดลงเหลือเพียง ๓ ประการ คือ ปิติ สุข และ เอกัคคตา ส่วนวิตก และ วิจารณ์ จะหายไป

๓. ตติยฌาน ภาวะจิตในฌานนี้ จะมีองค์ฌานที่เกิดร่วมลดลงอีก เหลือเพียง ๒ ประการ คือ สุข และ เอกัคคตา

๔. จตุตถฌาน ภาวะจิตในฌานนี้ จะมีองค์ฌานที่เกิดร่วมด้วย เหลือเพียง ๒ คือ เอกัคคตา และมี อุเบกขา เข้ามาแทนที่ สุข

ข. อรูปฌาน มี ๔ ระดับ ดังนี้

๑. อากาสนัญญาตนฌาน ฌานที่กำหนดอากาศที่หาที่สุดมิได้ เป็นอารมณ์

๒. วิญญาณัญญาตนณาน ฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้ เป็นอารมณ์

๓. อากิญจัญญาตนณาน ฌานที่กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ แม้น้อยหนึ่งเป็นอารมณ์

๔. เนวสัณญานาสัณญายตนณาน ฌานที่เลิกกำหนดสิ่งใด ๆ เป็นอารมณ์ โดยประการ
ทั้งปวง เข้าถึงภาวะที่ว่า มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่

โดยสรุป ฌานที่เรียกว่ารูปฌาน เพราะผู้ปฏิบัติต้องอาศัยสิ่งที่เป็นรูปหรือวัตถุ เป็นสื่อ
เช่น กสิณ หรือ อสุภะ เป็นต้น ส่วนฌานที่เรียกว่า อรูปฌาน นั้น อันที่จริงก็แยกไปจาก
รูปฌานนั่นเอง องค์ฌานที่เกิดร่วมอรูปฌาน ก็คืออุเบกขาและเอกัคคตา เหมือนกับจตุตถฌาน
ทุกอย่าง เพียงแต่อารมณ์ที่ใช้กำหนดเป็นสิ่งที่ไม่มีรูป เช่น อากาศ และ วิญญาณ เป็นต้น

การแบ่งรูปฌานเป็น ๔ ระดับ เรียกว่า ฌานจตุกกนัย แบ่งตามนัยอภิธรรม แต่ในที่
บางแห่งก็แบ่งเป็น ๕ ระดับ เรียกว่า ฌานปัญจกนัย โดยแบ่งปฐมฌานออกเป็น ๒ มีองค์ฌาน
ในปฐมฌาน ๕ ในทุติยฌาน ๔ (ลดวิตก) ส่วนฌานที่ ๓, ๔, ๕ เหมือนกับฌานที่ ๒, ๓, ๔
ใน ฌานจตุกกนัย

ผลของฌานส่งผลให้ไปเกิดในพรหมโลก

ผู้เจริญสมาธิจนได้สมาบัติ และรักษามาณสมาบัตินั้นไม่ให้เสื่อม เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว จะ ไป
บังเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก ในชั้นต่าง ๆ ตามระดับของฌาน ซึ่งปรากฏหลักฐานในคัมภีร์
พระอภิธรรม ดังนี้

ก. ผู้เจริญสมาธิจนได้รูปฌาน จะไปบังเกิดในพรหมโลก ๑๖ ชั้น :

๑. ผู้ได้ปฐมฌานสามัญ	จะไปเกิดชั้น พรหมปริสัชชา
๒. ผู้ได้ปฐมฌานอย่างกลาง	จะไปเกิดชั้น พรหมปุโรหิตา
๓. ผู้ได้ปฐมฌานอย่างประณีต	จะไปเกิดชั้น มหาพรหมา
๔. ผู้ได้ทุติยฌานสามัญ	จะไปเกิดชั้น ปรีตตภา
๕. ผู้ได้ทุติยฌานอย่างกลาง	จะไปเกิดชั้น อัมปมาณาภา
๖. ผู้ได้ทุติยฌานอย่างประณีต	จะไปเกิดชั้น อากัสสรา
๗. ผู้ได้ตติยฌานสามัญ	จะไปเกิดชั้น ปรีตตสุภา
๘. ผู้ได้ตติยฌานอย่างกลาง	จะไปเกิดชั้น อัมปมาณสุภา
๙. ผู้ได้ตติยฌานอย่างประณีต	จะไปเกิดชั้น สุภกิมหา
๑๐. ผู้ได้จตุตถฌานสามัญ	จะไปเกิดชั้น เวหัพผลา

๑๑. ผู้ได้จตุตถฌานและเจริญสัญญาวิราคภาวนา จะไปเกิดชั้น อสัญญีสัตตา
(พรหมลูกฟัก, ไม่มีสัญญา ส่วนมากเป็นพวกฤาษีชีไพรนอกพระพุทธศาสนา)

๑๒. ผู้ได้จตุตถฌานและเจริญวิปัสสนาภาวนา จนสำเร็จเป็นพระอนาคามี ประเภท
มี สัทธินทรีย์ แก่กล้า จะไปเกิดชั้นสุทธาวาสที่ ๑ คือ อวิหา

๑๓. ผู้ได้จตุตถฌานและเจริญวิปัสสนาภาวนา จนสำเร็จเป็นพระอนาคามี ประเภท
มี วิริยินทรีย์ แก่กล้า จะไปเกิดในชั้นสุทธาวาสที่ ๒ คือ อตปปา

๑๔. ผู้ได้จตุตถฌานและเจริญวิปัสสนาภาวนา จนสำเร็จเป็นพระอนาคามี ประเภท
มี สตินทรีย์ แก่กล้า จะไปเกิดในชั้นสุทธาวาสที่ ๓ คือ สุทัสสา

๑๕. ผู้ได้จตุตถฌานและเจริญวิปัสสนาภาวนา จนสำเร็จเป็นพระอนาคามี ประเภท
มี สมานินทรีย์ แก่กล้า จะไปเกิดในชั้นสุทธาวาสที่ ๔ คือ สุทัสสี

๑๖. ผู้ได้จตุตถฌานและเจริญวิปัสสนาภาวนา จนสำเร็จเป็นพระอนาคามี ประเภท
มี ปัญฺญินทรีย์ แก่กล้า จะไปเกิดในชั้นสุทธาวาสที่ ๕ คือ อกนิษฐา

ข. ผู้เจริญสมาธิจนได้อรุปรมาณ ๔ จะไปบังเกิดในพรหมโลก ๔ ชั้น :

๑. ผู้ได้อรุปรมาณที่ ๑ จะไปเกิดในชั้น อากาสนัญญายตนะ

๒. ผู้ได้อรุปรมาณที่ ๒ จะไปเกิดในชั้น วิญญาณัญญายตนะ

๓. ผู้ได้อรุปรมาณที่ ๓ จะไปเกิดในชั้น อากิญจัญญายตนะ

๔. ผู้ได้อรุปรมาณที่ ๔ จะไปเกิดในชั้น เนวสัญญานาสัญญายตนะ

หมายเหตุ : ในชั้นพรหมโลกทุกชั้น ให้เติมคำว่า ภูมิ (ชั้น) เข้ามาทุกชั้นด้วย เช่น
พรหมปริสัชชาภูมิ หรือ อากาสนัญญายตนภูมิ ดังนี้ เป็นต้น

บทที่ ๕

วิปัสสนากัมมัฏฐาน และผลของวิปัสสนากัมมัฏฐาน

เรื่องวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้พูดไว้แล้วครั้งหนึ่งในเรื่องธูระ ๒ หรือหน้าที่ของ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา แต่ได้พูดไว้โดยสังเขป และเนื่องจากเรื่องอริจิตสิกขา นี้ เมื่อ พูดถึงสมถกัมมัฏฐานแล้ว ก็จำเป็นต้องพูดเรื่องวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วย เพราะมีผลเกี่ยวเนื่องกัน แต่ในบทนี้จะพูดถึงเรื่องวิปัสสนา ๒ ประเด็น คือ

๑. ความหมายของวิปัสสนากัมมัฏฐาน และ

๒. ผลของวิปัสสนากัมมัฏฐาน

อันดับแรก ความหมายของวิปัสสนากัมมัฏฐาน : วิปัสสนากัมมัฏฐาน หมายถึง การปฏิบัติบำเพ็ญเพียรเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง โดยอาศัยหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา) คือ ให้เห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้น ดำรงอยู่ชั่ว ระยะเวลาหนึ่ง แล้วก็ดับไป ไม่มีอะไรจริงยั่งยืน (อนิจจัง) เห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่คงอยู่ใน สภาพอย่างนั้นตลอดไป (ทุกขัง) และ เห็นว่า ไม่มีผู้ใดจะหยุดยั้งการเปลี่ยนแปลงของสิ่งนั้น ได้ (อนัตตา) นี่ก็คือความหมายของวิปัสสนา

การพิจารณาอย่างนี้ จะทำให้เกิดญาณคือความรู้พิเศษ (วิปัสสนาญาณ) ในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณ (ความรู้แยกนามและรูปออกจากกัน) จนถึงอัสวกขญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอัสวกิเลสได้) เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดคือพระอรหันต์

สำหรับวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน นั้น ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้กล่าวไว้ว่า “ เจริญสมณะก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาภายหลัง ” ซึ่งวิธีการนี้ จะเริ่มด้วยการควบคุมจิต หรือทำจิตให้สงบ แล้วอาศัยความสงบ (สมาธิ) นั้น เป็นฐานเจริญวิปัสสนา พิจารณาธรรมทั้งหลายที่เกิดพร้อมกับความสงบนั้น ในเรื่องนี้ ในคัมภีร์ปปัญจสูทนี (อรรถกถา) พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า “ บุคคลเจริญสมณะให้เกิดสมาธิ ถึงขั้นอุปะจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ แล้ว จึงพิจารณาถึงความสงบ พร้อมทั้งธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ” อย่างนี้ เรียกว่า เจริญสมณะนำ แล้วตามด้วยวิปัสสนา

ในที่บางแห่งกล่าวไว้ว่า เจริญวิปัสสนาก่อนแล้ว จึงเจริญสมณะภายหลังก็ได้ หรือจะเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไปก็ได้ แต่มิได้หมายความว่า จะปฏิบัติพร้อม ๆ กัน

(๓) ตัมมสนญาณ ญาณกำหนดรู้โดยไตรลักษณ์ (อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา)

(๔) อุทยพยญาณ ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับ

(ก.) ตรุณอุทยพยญาณ อุทยพยญาณ อย่างอ่อน

๖. ปฏิปทาญาณทัตตสนวิสุทธิ : ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็น ในทางปฏิบัติที่ถูกต้อง

(๔) (ข.) พลวอุทยพยญาณ อุทยพยญาณอย่างแก่

(๕) กังคญาณ : ญาณกำหนดรู้ความดับของนามรูป

(๖) ภยญาณ : ญาณกำหนดรู้นามรูป โดยความน่ากลัว

(๗) อาทีนวญาณ : ญาณกำหนดรู้โทษของนามและรูป

(๘) นิพพิทาญาณ : ญาณกำหนดรู้ด้วยความน่าเบื่อหน่ายนามรูป

(๙) มุญจิกัมมยตาญาณ : ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาจะพ้นไปจากนามและรูป

(๑๐) ปฏิสังขญาณ : ญาณกำหนดรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน

(๑๑) สังขารุเปกขาญาณ : ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร

(๑๒) อนุกโลมญาณ : ญาณกำหนดรู้ด้วยการคล้อยตาม

(๑๓) โคตรภูญาณ : ญาณข้ามโคตรปฏุชน เข้าโคตรอริยะ

๗. ญาณทัตตสนวิสุทธิ : ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็น

(๑๔) มัคคญาณ : ญาณในอริยมรรค

(๑๕) ผลญาณ : ญาณในอริยผล

(๑๖) ปัจจเวกขณญาณ : ญาณกำหนดรู้ด้วยการสำรวจทบทวน

หมายเหตุ : ๑. ข้อ (๑) - ข้อ (๔) ก. เป็นตรุณวิปัสสนาญาณ วิปัสสนาญาณอย่างอ่อน

๒. ข้อ (๔) ข. - (๑๖) เป็นพลววิปัสสนาญาณ วิปัสสนาญาณอย่างแก่

๓. ทั้งนี้ หมายถึง สมถยานิกะ คือ โยคีผู้ดำเนินทางสมถะ ได้รู้ประมาณ ๔ และ
อรุประมาณ ๔ เว้น เนวสัญญานาสัญญายตนะ มีสมาธิในฌาน (อัปปนาสมาธิ) เป็นบาท

๔. อานิสงส์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๘ อย่าง ดังนี้

๔.๑ ผู้ปฏิบัติชื่อว่าเข้าใกล้พระนิพพาน

๔.๒ ผู้ปฏิบัติไปเกิดในสวรรค์เทวโลก

๔.๓ เป็นการปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยะ

๔.๔ ชื่อว่า จูฬโศดาบัน (โศดาบันน้อย)

๔.๕ พระอริยะบุคคล — โศดาบัน

๔.๖ พระอริยบุคคล — สกทาคามี

๔.๗ พระอริยบุคคล — อนาคามี

๔.๘ พระอริยบุคคล - พระอรหันต์

๔.๙ ปญญาวิมุตตบุคคล (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา)

๕. วิถีจิตของมรรคญาณ ผลญาณ มี ๑๑ วิธี ดังนี้

๕.๑ ภาวังคะ (ตกภวังค์)

๕.๒ ภาวังคจลนะ (ภวังค์ไหว)

๕.๓ ภาวังคูปัจเฉทะ (ตัดภวังค์)

๕.๔ มโนทวาราวัชชนะ (ค้ำนึ่งนึ่งตามมโนทวาร)

๕.๕ บริกรรม (ภาวนา)

๕.๖ อุปจาระ (เข้าใกล้)

๕.๗ อนุโลม (ไปตามลำดับ)

๕.๘ โคตรฎ (โคตร)

๕.๙ มรรค (ทางปฏิบัติ)

๕.๑๐ ผล (ผลที่ได้รับ)

๕.๑๑ ผล (ผลที่ได้รับ)

๖. ขณะจิต มี ๓ ขณะ คือ อุปาทะ ฐิติ ภังคะ (เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับ)

๗. ขวนจิต มี ๗ ฐาน ได้แก่ วิถีจิตที่ ๕.๕ - ๕.๑๑ ในข้อ ๕

ก่อนจบเรื่องสมาธิหรืออธิจิตตสิกขา นี้ ขอนำบทประพันธ์ของนักปราชญ์ที่ท่านได้ สรุปลงถึงวิธีการทำสมาธิ และผลที่ได้รับจากการทำสมาธิไว้อีกครั้ง เป็นคำประพันธ์ที่ว่า

เมื่อจิตไหล	ก็ให้รู้	ดูที่จิต
หลงครุ่นคิด	ก็ให้รู้	ดูเอาไว้
เมื่อจิตพลอ	ก็ให้รู้	ดูเข้าไป
ผลสุดท้าย	มีแต่รู้	ดูไม่มี ฯ

บทที่ ๑๐

ปัญญา และ แหล่งเกิดปัญญา

ปัญญา หรืออภิปญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง เป็นไตรสิกขาลำดับที่ ๓ ซึ่งได้แก่ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมปัญญา ให้เกิดความรู้อย่างสูง พุทธถึงเรื่องปัญญาแล้วพาให้คิดถึงพุทธภาษิตที่ว่า ปญญา โลกสุมิ ปชฺโชโต ซึ่งแปลว่า ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก หรือปญญา นรานํ รตนํ ปัญญาเป็นแก้วสารพัดนึกของนรชน หรืออีกบทหนึ่งที่ว่า ปญญา วรณน เสโย ปัญญาแลประเสริฐกว่าทรัพย์ และอะไรต่อมิอะไรอีกมากมาย ที่พระพุทธองค์ทรงสอนชาวโลกถึงเรื่องปัญญาไว้ ว่ามีคุณประโยชน์ต่อมนุษยชาติมากมายนัก

ผู้รู้หรือนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลาย ได้นำเรื่องปัญญามาประพันธ์เป็นคำร้อยกรองเป็นคติสอนใจลูกหลานไว้ก็มีมาก เช่น “ มีปัญญาเหมือนมีทรัพย์อยู่นับแสน ถึงตกถิ่นฐานใดคงไม่แคลน แม้นยากแค้นพอยังประทังตน ” “ มีปัญญาอยู่กับตัวลัวอะไร ชีวิตไม่ปลดปลงคงได้ดี ” หรือที่ว่า “ นกไม่มีขนคนไม่มีความรู้ (ปัญญา) ขึ้นสู่ที่สูงไม่ได้ ” เป็นต้น

มีโคลงพระราชนิพนธ์อีกบทหนึ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องปัญญาไว้สอนลูกหลานไทยว่า ปัญญานั้นเปรียบเสมือนอาวุธ มีปัญญาเหมือนมีอาวุธ สำหรับไว้ป้องกันอันตรายและต่อสู้กับข้าศึกศัตรู โคลงพระนิพนธ์บทนี้มีว่า

ความรู้คู่เปรียบด้วย	กำลัง ภายเสย
สุจริตคือเกราะบัง	ศาสตร์พ้อง
ปัญญาประจูดัง	อาวุธ
กมุสดีต่างโล่ป้อง	อาจแก้กลางสนาม ฯ

คำว่า ปัญญา นั้น เป็นภาษาบาลี ป บพหน้า ญา ธาตุ ป แปลว่า รอบ, ทัว, ยิ่ง ส่วน ญา แปลว่า รู้ เมื่อนำมารวมกันก็เป็น ปัญญา แปลว่า รอบรู้, รู้ทั่ว, รู้ซึ่ง คือ รอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ ไม่ใช่รู้อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ ได้แก่รู้ทั้งดีและชั่ว รู้ทั้งบาปและบุญ รู้ทั้งเจริญและเสื่อม มีศัพท์ใกล้เคียงกัน ใช้ในความหมายเดียวกันอีกศัพท์หนึ่ง คือศัพท์ว่า โกศล ซึ่งแปลว่าฉลาด หรือเชี่ยวชาญ ในเรื่อง ๓ เรื่อง คือ

- ๑.อายโกศล : ฉลาดในความเจริญ, รอบรู้ทางเจริญ, รู้เหตุของความเจริญ
- ๒.อุปายโกศล : ฉลาดในความเสื่อม, รอบรู้ทางเสื่อม, รู้เหตุของความเสื่อม
- ๓.อุบายโกศล : ฉลาดในอุบาย, รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ

บ่อเกิดของปัญญา

ปัญญานั้น ทางศาสนาจัดไว้เป็นประเภทใหญ่ ๆ ๒ ประเภท ดังนี้

๑. โลกียปัญญา : ความรู้ทางโลกิยะ ได้แก่ความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน
อย่างชาวโลก ความรู้ในเรื่องวิสัยของโลก เช่น ทำอย่างไรจะอยู่ดีกินดีมีความสุข เป็นต้น

๒. โลกุตรปัญญา : ความรู้ที่จะทำให้พ้นจากโลกิยะ บรรลุมรรคผลนิพพาน
เป็นอริยบุคคล พ้นจากเรื่องของชาวโลก ผีนกระแสของชาวโลก

ปัญญาเกิดจากแหล่งใหญ่อีก ๒ ทาง คือ

๑. สขาทิกปัญญา : ปัญญาที่เกิดมีพร้อมกับการเกิดมาของคน ที่เราเรียกอีกชื่อ
หนึ่งว่า สัจจะตัญญา หรือที่พูดเปรียบเทียบว่า “ หนามแหลมไม่มีใครเคี้ยว มะนาวเกลี้ยง
กลม ไม่มีใครกลืน ”

๒. โยคปัญญา : ปัญญาเกิดจากการบำเพ็ญไขว้คว้านแสวงหา หลังจากที่เกิดมาแล้ว
ปัญญาประเภทที่ ๒ คือ โยคปัญญา นี้ ทางศาสนาสอนว่าเราจะได้รับจาก ๓ ทาง คือ

๒.๑ จินตามยปัญญา : ปัญญาเกิดจากการคิด การพิจารณาหาเหตุผล

๒.๒ สุตมยปัญญา : ปัญญาเกิดจากการฟัง การศึกษาเล่าเรียน

๒.๓ ภาวนามยปัญญา : ปัญญาเกิดจากการฝึกฝนอบรม ลงมือปฏิบัติ

ปัญญาทั้ง ๓ นี้ ในคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค และในอภิธรรมัตถกวิภาติณี
เรียงลำดับจินตามยปัญญาเป็นข้อแรก เรื่องปัญญานั้น ปราชญ์ทางตะวันตก ก็กล่าวว่า
เกิดจาก ๓ ทางเช่นเดียวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า

๑. Empirical Knowledge ความรู้หรือปัญญาที่ได้จากประสาทสัมผัส คือ
สัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย (ประสาททั้ง ๕) สุตมยปัญญา

๒. Rational Knowledge ความรู้หรือปัญญาที่ได้จากเหตุผล และ จาก
การพิจารณาไตร่ตรอง (จินตามยปัญญา)

๓. Intuitive Knowledge ความรู้หรือปัญญาที่ได้จากญาณพิเศษ (ภาวนา)

ขงจื้อ นักปราชญ์จีน ได้พูดถึงเรื่องบ่อเกิดของปัญญาไว้น่าฟังเหมือนกันว่า ความรู้
หรือปัญญานั้น หากจะให้เกิดและสถิตคงทนมั่นคงแล้ว จะต้องปฏิบัติ ๓ ชั้น ดังนี้ว่า

๑. หนึ่งฟัง หนึ่งหวังจื You hear you forget คุณฟังแล้ว เดียวคุณก็ลืม

๒. หนึ่งคั้น หนึ่งเย็นสี You see you remember คุณเห็นแล้ว คุณจะจำได้

๓. หนึ่งจู้ หนึ่งจื่อ you do you understand คุณลงมือทำแล้ว คุณจะเข้าใจได้เอง

บ่อเกิดแห่งปัญญาอีกที่หนึ่ง ซึ่งทางศาสนาเรียกว่า “ หัวใจของนักเรียน ” คือ สุ จิ ปุ ลิ ได้แก่ ฟัง คิด ถาม เขียน หรือบันทึกจดจำ ซึ่งผู้รู้ได้ประพันธ์เป็นคำร้อยกรอง เป็นทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยไว้หลายแห่ง ที่เป็นภาษาบาลี เช่น

สุจิตฺติวินิมฺตฺโต ถถ โส ปณฺทิตฺโต ภเว
สุจิตฺติสุสมฺปนฺโน ปณฺทิตฺตติ ปวฺจจติ ฯ

ซึ่งแปลว่า ผู้ที่เว้นจาก การฟัง , การคิด, การถาม และการบันทึกจดจำ เสียแล้ว จะเป็นบัณฑิตผู้มีปัญญา ได้อย่างไร แต่ผู้ที่ถึงพร้อมด้วย การฟัง, การคิด, การถาม และการบันทึกจดจำ เท่านั้น นักปราชญ์เรียกท่านว่าเป็นบัณฑิต และที่ประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพไว้ในภาษาไทยก็มี เช่น

เว้นวิจารณ์ว่างเว้น สดับฟัง
เว้นที่ถามอันยัง ไปรู้
เว้นเล่าลิจิตสัง - เกตว่าง เว้นนา
เวנדั่งกล่าววาผู้ ปราชญ์ได้ถามี ฯ

ที่ประพันธ์เป็นคำร้อยกรองกลอนแปดสุภาพก็มี เช่น

จำขึ้นใจ ในวิชา ดีกว่าจด
จำไม่หมด จดไว้ดู เป็นครูสอน
ทั้งจดทั้งจำ ทำวิชา ให้ถาวร
อย่างหนึ่งนอน รีบจดจำ เร่งทำเอย ฯ

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก (อจ. ปญจก.) ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสเรื่องพหุสัจจะหรือพหุสุตว่า ผู้ที่จะเป็นคนคงแก่เรียน เป็นพหุสุต เป็นคน มีปัญญา นั้น จะต้องมียุทธสมบัติหรือคุณธรรม ๕ ประการ คือ

- ๑. พหุสุตตา : ได้แก่ ฟังมาก, เล่าเรียนสดับไว้มาก
- ๒. ธตา : ได้แก่ จำได้ จำแม่นยำ จับหลักได้
- ๓. วจสา ปริจิตา : ได้แก่ คล่องปาก ท่องบ่น พูดบ่อย ๆ
- ๔. มนसानุเปกฺขิตตา : ได้แก่ เฟื่องใจขึ้นใจ ใส่ใจนึกคิด
- ๕. ทิฏฐิยา สุปฏิวิทฺธา : ได้แก่ ขบได้ด้วยทิฏฐิ แทงตลอด

นอกจากนี้ ยังมีธรรมที่จะทำให้มีปัญญาหรือเจริญองงามทางปัญญาอีก ๒ อย่าง คือ จักรธรรม ๔ และ วุฒิธรรม ๔ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

อันดับแรก จักรกรรม : ซึ่งแปลว่า ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง คุณลือนำรอดไปสู่ที่หมายได้สำเร็จ มี ๔ ประการ ด้วยกัน คือ

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในถิ่นที่ดี มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม
๒. สัมปยุตตบิณฑิยา สวมคัมกับสัตว์บุรุษ
๓. อุตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ, ตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำตนไปถูกทาง
๔. ปุพเพกตปุญญาตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อน, มีพื้นเดิมดี และได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น

อันดับที่สอง วุฒิชธรรม : ซึ่งแปลว่า ธรรมเป็นเครื่องเจริญ, คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญอกงาม ธรรมหมวดนี้ที่แท้จริง ๆ เรียกว่า ปัญญาวุฒิชธรรม ซึ่งแปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อเจริญอกงามแห่งปัญญา มี ๔ ประการ เช่นกัน คือ

๑. สัมปยุตตบิณฑิยา คบหาสัตว์บุรุษ, คบหาท่านที่ทรงธรรมทรงปัญญา
๒. สัมมัชฌมัสสวณะ สดับพระสัทธรรม, ใส่ใจเล่าเรียนศึกษาหาความรู้
๓. โยนิโสมนสิการ ทำในใจโดยแยบคาย, รู้คิดพิจารณาหาเหตุผลที่แท้
๔. ฐัมมานูฐัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, ปฏิบัติถูกหลัก

ความจริง เรื่อง ปัญญา นั้น มีปรากฏในพระไตรปิฎกมากมาย แต่เกรงว่าเรื่องไตรสิกขาในบทเรียนนี้ จะมากเกินไป จึงขอยุติไว้แต่เพียงนี้ ซึ่งพอจะสรุปเรื่องไตรสิกขาได้ว่า ไตรสิกขาพระพุทธรองค์ทรงประทานไว้เพื่อเป็นเครื่องมือกำจัดกิเลส ๓ อย่าง คือ หยาบ, กลาง, ละเอียด ดังนี้

๑. **ศีล :** เป็นเครื่องปราบกิเลสอย่างหยาบ ซึ่งได้แก่การละเมียดศีลทั้ง ๕ ข้อ ดังกล่าวแล้วนั่นเอง กิเลสประเภทนี้เรียกว่า วิติกมมกิเลส ปราบได้ด้วยศีล

๒. **สมาธิ :** เป็นเครื่องปราบกิเลสอย่างกลาง ที่เรียกว่า ปริยภูฐานกิเลส ซึ่งแปลว่า กิเลสเป็นเครื่องรังรัดผูกมัดสัตว์ไว้ในโลก อันได้แก่นิเวรณ ซึ่งแปลว่าสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม หรืออกุศลจิตที่ทำให้จิตให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง มี ๕ อย่าง คือ

- ๒.๑. กามฉันทะ : ได้แก่ ความพอใจในกาม, ความต้องการกามคุณ
- ๒.๒. พยาบาท : ได้แก่ ความคิดร้าย, ความขัดเคืองแค้นใจ
- ๒.๓. ถีนมิทธะ : ได้แก่ ความหดหู่และเชื่องซึม
- ๒.๔. อุทธัจจกุกกุจจะ : ได้แก่ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ, กระวนกระวายใจ
- ๒.๕. วิจิกิฉา : ได้แก่ ความลังเลสงสัย

กิเลสทั้ง ๕ นี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าเปรียบเหมือนน้ำ ๕ ประเภท คือ น้ำเจือด้วยดี น้ำที่เดือดพล่าน น้ำที่มีจอกแหวนปิดไว้ น้ำที่กระเพื่อมเป็นระลอกคลื่น และ น้ำที่เจือด้วยโคลนตมอยู่ในที่มืด ตามลำดับ บ่อไหนหรือสระไหนก็ตาม หากมีน้ำทั้ง ๕ ประเภท นี้แล้ว ยากที่จะมองเห็นอะไรได้อย่างชัดเจน คนที่ถูกนิเวศทั้ง ๕ นี้ครอบงำก็เหมือนกัน ยากที่จะทำจิตให้มีสมาธิได้ เมื่อจิตไม่มีสมาธิ ก็จะไม่สามารถรู้เห็นอะไรได้ ตามความเป็นจริง

๓. ปัญหา : เป็นเครื่องปราบกิเลสอย่างละเอียดประณีต ที่เรียกว่า อนุสยกิเลส แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องนอนเนื่องอยู่ในขั้นธัมมทาน เรียกรีกชื่อหนึ่งว่า สังโยชน์ มี ๗ อย่างด้วยกัน คือ

๓.๑ กามราคะ : ความกำหนัดในกาม, ความอยากได้ติดใจในกาม

๓.๒ ปฏิฆะ : ความขัดใจ, ความหงุดหงิดขัดเคือง คือ โทสะ

๓.๓ ทิฏฐิ : ความเห็นผิด , การยึดถือความเห็น เอาความคิดเห็น

ของตนเองเป็นความจริง

๓.๔ วิจิกิฉา : ความลังเล , ความสงสัย

๓.๕ มานะ : ความถือตัว

๓.๖ ภวราคะ : ความกำหนัดในภพ, ความอยากเป็น,อยากยิ่งใหญ่,อยากยั่งยืน

๓.๗ อวิชชา : ความไม่รู้จริง คือ โมหะ

อนุสยหรือสังโยชน์ทั้ง ๗ นี้ เป็นกิเลสที่ละเอียดมาก จนถึงกับบางคนคิดว่าตนไม่มีกิเลสเหล่านี้ ก็มี ฉะนั้น จึงต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องกำจัดปราบปราม จึงจะทำให้ หหมดไปจากจิตสันดานของตนได้ เรื่องไตรสิกขาของจบไว้เพียงแค่นี้ ในบทต่อไป จะได้พูดถึงเรื่ององค์ประกอบของการศึกษา ๔ อย่าง ตามหลักสูตรของวิชานี้ต่อไป

บทที่ ๑๑

องค์ประกอบของการศึกษา

เรื่องการศึกษา ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น หากจะพูดให้ครอบคลุมและครบถ้วน กระบวนการ แล้ว จะต้องพูดถึงองค์ประกอบของการศึกษาด้วย องค์ประกอบการศึกษานี้ จัดเป็นเรื่องที่ ๔ ต่อจากเรื่องไตรสิกขา ที่พูดไว้ในบทที่ ๒ – ๑๐ มา โดยละเอียดแล้ว

องค์ประกอบของการศึกษา : หมายถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการศึกษา เรียกว่า องค์ประกอบ องค์ประกอบที่จะต้องพูดถึง มี ๔ อย่าง ด้วยกัน คือ

๑. คนผู้สอนหรือครูผู้ให้การศึกษา
๒. คนผู้เล่าเรียนศึกษาหรือนักเรียนนักศึกษา
๓. วิชาการหรือเรื่องที่เรียนที่สอน และ
๔. วิธีการสอน

ก. คนผู้สอนหรือครูผู้ให้การศึกษา

ประการแรก : คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา หมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่สั่งสอนแนะนำ ชี้แจงฝึกฝนอบรมผู้อื่น ให้การศึกษาศิลปวิทยาแก่ผู้อื่น (สิปปทายกะ) และเป็นผู้คอยแนะนำ พรั่สอนตักเตือนแก่ผู้ที่ตนให้การศึกษาอบรม นั้น อาจเรียกได้ว่าเป็นกัลยาณมิตร เพื่อนที่ดีงาม ซึ่งว่าโดยสรุปแล้ว รวมเรียกว่าครูและอาจารย์ นั่นเอง

คำว่า “ครู” เป็นภาษาบาลี มาจากคำว่า ครู หรือ คุรุ คนไทยเราเรียกทับศัพท์ว่าครู ตามศัพท์เดิม ส่วนอังกฤษ เรียกครูว่า teachers ซึ่งแปลว่า ผู้สอน และให้ ความหมายคำว่า ครู ตามตัวอักษร ๘ ตัวในภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้ที่ทำหน้าที่ผู้สอนไว้ ดังนี้

๑. T มาจาก Teaching , training	คือ สอนหรือฝึก
๒. E มาจาก Easiness	คือ สุภาพเรียบง่าย ไม่โอ้อ่า ฟุ้งเฟ้อ
๓. A มาจาก Ability	คือ เป็นผู้มีความสามารถ
๔. C มาจาก Courtesy	คือ เป็นผู้ที่ไว้วางใจได้
๕. H มาจาก Honesty	คือ เป็นผู้มีความซื่อสัตย์,มีเกียรติ
๖. E มาจาก Effectiveness	คือ เป็นผู้มีประสิทธิภาพ
๗. R มาจาก Responsibility	คือ เป็นผู้มีความรับผิดชอบ
๘. S มาจาก Smartness	คือ เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด

จากคุณสมบัติครู ทั้ง ๘ ประการ นี้ มีผู้นำมาประพันธ์เป็นคำกลอนสอนใจหรือเตือนใจผู้ที่ทำหน้าที่ครู (ผู้สอน) เอาไว้ว่า

บุคลิก	และหน้าที่	ที่มีอยู่	
สำหรับคน	ที่เป็นครู	น่าศึกษา	
ครูสอน	มวลสรรพ	วิทยา	(teacher)
ต้องเรียบง่าย	ไม่โอ้อ่า	จนเกินคน	(easiness)
ต้องเป็นคน	ที่มี	ความสามารถ	(ability)
ผู้คนอาจ	ไวใจได้	ทุกแห่งหน	(courtesy)
ต้องเป็นคน	ซื่อสัตย์	ต่อปวงชน	(honesty)
ประสิทธิภาพ	ประสิทธิผล	ต้องนำพา	(effectiveness)
ต้องเป็นคน	มีความ	รับผิดชอบ	(responsibility)
ปฏิภาณ	โต้ตอบ	แก้ปัญหา	(smartness)
มีไหวพริบ	รู้ทันคน	ทันเวลา	
แปดประการ	คือคุณค่า	คนเป็นครู	ฯ

สำหรับอินเดีย ซึ่งเป็นต้นตำหรับของคำว่า ครู ได้ให้ความหมายไว้ในพจนานุกรมอินเดียว่า ครู คือ SPIRITUAL GUIDE ซึ่งแปลว่า “ ผู้นำทางวิญญาณ ” เป็นความหมายที่ค่อนข้างจะตรงกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา คือ วิชาจรณสมุปนฺโน ครุ นั้นนำ จะไม่ใช่สอนพิยงสรรพวิทยาต่าง ๆ เท่านั้น นำจะเป็นผู้นำทางวิญญาณ ทางความประพฤติ อีกด้วย จึงจะเป็นผู้ประเสริฐ สมกับเป็นปุชณียบุคคลตามที่โลกยกย่อง ตามพุทธภาษิตที่ว่า วิชาจรณสมุปนฺโน โส เสฎฺฐโฐ เทวมานุเส ซึ่งแปลว่า ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็น ผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ขอฝากพุทธภาษิตนี้ไว้กับคุณครูทั้งหลายด้วย

อย่างไรก็ตาม ในทางพระพุทธศาสนาจัดแบ่ง ครู ออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. ครูสอนศิลปวิทยา
๒. ครูบอกวิชาศีลธรรม และ
๓. ครูแนะนำให้พ้นทุกข์

ครูสอนศิลปวิทยา : หมายถึง ครูสอนวิชาสามัญทั่ว ๆ ไป วิชาต่าง ๆ เหล่านั้นทางศาสนาใช้ศัพท์ว่า “ ศิลปะ ” เช่น พระพุทธเจ้าของเราเมื่อยังทรงพระเยาว์ ได้ทรงศึกษา

ศิลปศาสตร์ ๑๘ อย่าง มี สุนทรศาสตร์ สมมติศาสตร์ สังขยาศาสตร์ เป็นต้น ครูที่สอนวิชาการเหล่านี้ เรียกว่าครูสอนศิลปวิทยา

ครูบอกวิชาศีลธรรม : เป็นครูประเภทที่ ๒ หมายถึง ผู้มีความรู้เรื่องคำสอนทางศาสนา เกี่ยวกับเรื่องศีลธรรม , เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา หรือแม้เรื่องคำสอนในพระไตรปิฎก ก็ตาม แล้วนำความรู้เหล่านั้นมาบอกกล่าวสอนผู้อื่น ให้เป็นหลักทฤษฎีไว้ ผู้ที่สอนวิชาการเหล่านี้เรียกว่า ครูบอกวิชาศีลธรรม

ครูแนะนำให้พันทุกซ์ : เป็นครูประเภทที่ ๓ หมายถึงผู้รู้หนทางพันทุกซ์ รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความพันทุกซ์ รู้หลักปฏิบัติให้ได้มรรคผลนิพพาน เช่น พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น แล้วนำความรู้ที่ตนได้ปฏิบัติจนพันทุกซ์นั้น มาฝึกหัดอบรมแก่ผู้อื่น ครูเช่นนี้เรียกว่า ครูแนะนำให้พันทุกซ์ (สอนให้มี การปฏิบัติเพื่อพันทุกซ์)

หลักสำคัญของผู้ทำหน้าที่เป็นครูนั้น ต้องยึดถือภายิตที่ว่า ยถาวัตติ ตถากาโร ยถากาโร ตถาวัตติ เป็นสำคัญ คือ พูดอย่างไร ทำอย่างนั้น และ ทำอย่างไร ต้องพูดอย่างนั้น จึงจะไม่เสียคุณธรรมของครู อีกอย่างหนึ่ง ต้องปฏิบัติตามพุทธภายิตที่ว่า

อตฺตทานเมว ปฐมํ ปฏฺฐึเป นิเวสเย

อถญฺญมนุสาเสยฺย น กิลิสุเสยฺย ปณฺฑิโต ฯ

ซึ่งแปลว่า “ บัณฑิตพึงตั้งตนนั้นแหละไว้ในคุณอันสมควรก่อน แล้วสอนผู้อื่นในภายหลัง จึงจะไม่เดือดร้อน (ไม่พียงเศร้าหมอง) ” ครูนั้น หากไม่มีวิญญานครู หรือ ไม่มีคุณธรรมคุณสมบัติของครูแล้ว โลกก็จะประณามว่า เป็นผู้รับจ้างสอน หรือ เป็นเรือจ้าง ครูที่ดีนั้น ทางศาสนาสอนไว้ว่า จะต้องมียุคุณธรรม ๓ ประการ คือ

๑. ปัญญาคุณ : ต้องมีความรู้ดี

๒. วิสุทฺธิคุณ : ต้องเป็นผู้มีความสุจริต

๓. กรุณาคุณ : ต้องมีความเมตตากรุณา

หลวงพ่อกุฑกฐาสน นักปราชญ์ของเมืองไทย เคยสอนไว้ว่า ครูที่ดีต้องมี ๓ สุ คือ

สุ ที่ ๑ สุวิชาโน ต้องมีความรู้ดี

สุ ที่ ๒ สุสาสนโน ต้องมีศิลปะในการสอนดี

สุ ที่ ๓ สุปฏิปันโน ต้องมีความประพฤติดี

พูดถึงเรื่องคุณธรรมหรือคุณสมบัติของครูแล้ว ทำให้นึกถึงนักประพันธ์ท่านหนึ่ง

ท่านเป็นนักกวีที่มีผลงานมากมาย และมีชื่อเสียงจนได้รับรางวัลซีไรต์ เมื่อหลายปีมาแล้ว ท่าน คือ อาจารย์เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ท่านได้บรรยายร้อยกรองบทกวี พรรณนาถึงคุณสมบัติ ของผู้ที่ทำหน้าที่เป็นครูไว้อย่างไพเราะกินใจว่า

ใครคือครู	ครูคือใคร	ในวันนี้
ไซ่อยู่ที่	ปริญญา	มหาศาล
ไซ่อยู่ที่	เรียกว่า	ครูอาจารย์
ไซ่อยู่นาน	สอนนาน	ในโรงเรียน
ครูคือผู้	ชี้นำ	ทางความคิด
ให้รู้ถูก	รู้ผิด	คิดอ่านเขียน
ให้รู้ทุกข์	รู้ยาก	รู้ปากเพียร
ให้รู้เปลี่ยน	แปลงสู่	รู้สร้างงาน
ครูคือผู้	ยกระดับ	วิญญานมนุษย์
ให้สูงสุด	กว่าสัตว์	เดรัจฉาน
ปลูกสำนึก	สั่งสม	อุดมการณ์
มีดวงมัลย์	เพื่อปวงชน	ไซ่ตนเอง
ครูจึงเป็น	นักสร้าง	ที่ใหญ่ยิ่ง
สร้างคนจริง	สร้างคนกล้า	สร้างคนเก่ง
สร้างคนให้	เป็นตัว	ของตัวเอง
ขอมอบเพลง	นี้มา	บูชาครู ฯ

ในทางศาสนาพระพุทธองค์ทรงสอนไว้ว่า ครูที่ดีนั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติหรือ ประพฤติตามหลักปฏิบัติ ๕ อย่าง ซึ่ง พระราชมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้นำ มาเรียบเรียงเป็น คำคล่องจอง พร้อมทั้งมีคำอธิบายไว้ว่า ครูที่ดีนั้น

๑. ต้องเป็นกัลยาณมิตร : หมายความว่า ต้องทำตัวเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ คือ เป็นเพื่อนที่ดีงามของคนที่คุณสอน ซึ่งต้องประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร หรือมีกัลยาณ ธรรม ๗ ประการ ได้แก่

๑.๑ ปิโย : เป็นคนน่ารัก มีเมตตากรุณา ใส่ใจศิษย์และประโยชน์สุขของศิษย์ เข้าถึงใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนม เป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปศึกษาหาความรู้ หรือปรึกษาได้ถาม

๑.๒ ครู : ต้องเป็นคนน่ารักพอ คือ เป็นผู้หนักแน่น ได้แก่มิจิตใจหนัก ใน เหตุผล ไม่หุเบา ใจน้อย มีความรู้แน่น มั่นคง ถือหลักการเป็นสำคัญ มีความประพฤติสมควร แก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจแก่ศิษย์ เป็นที่พึ่งของศิษย์ได้และปลอดภัย

๑.๓ ภาวนีโย : ทำตัวให้น่ายกย่อง พัฒนาจิตใจให้เจริญอยู่เสมอ คือมี ความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาอย่างแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่อง ควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้งใจ และมีความภาคภูมิใจได้

๑.๔ วัตตา : เป็นผู้หมั่นขยันแนะนำสั่งสอน ด้วยกุศโลบายและวาทศิลป์ รู้จักพูดให้ได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้ศิษย์เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรตนควรพูดอะไรและอย่างไร ควรให้คำ แนะนำว่ากล่าวตักเตือน และเป็นที่ปรึกษาที่ดีของศิษย์

๑.๕ วรณิกขโม : ต้องอดทนต่อคำล่วงเกินของศิษย์ คำวิพากษ์วิจารณ์ ตักเตือนของศิษย์ ตลอดจนคำปรึกษาซักถามจู้จุกจิกของศิษย์ ต้องอดทนฟังได้ ไม่แสดง อาการเบื่อหน่ายเสียอารมณ์ในคำต่าง ๆ เหล่านั้น ได้

๑.๖ คัมภีรัง กถัง กัตตา : ต้องชี้แจงหรือแถลงเรื่องที่ถำถักได้ คือ กล่าวคำชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ยุ่งยากถักซึ่งสลับซับซ้อน ให้ศิษย์เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้ เรียนรู้เรื่องราวที่ถักซึ่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๑.๗ โน จัญฐาน นโยชเย : คือ ไม่ชักนำศิษย์ในอฐานะ ได้แก่ ไม่ชักจูงศิษย์ไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือทางที่เหลวไหลไม่สมควร ยิ่งในปัจจุบันแหล่งเสื่อม โทรมหรืออบายมุขต่าง ๆ มากมาย ครูจะต้องไม่ชักจูง ไม่ชักนำ หรือส่งเสริมสนับสนุนศิษย์ ให้ไปตกนรกเหล่านั้น

๒. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ : ครูที่ดีนั้น ต้องมีวิญญานครู คือ นอกจากทำตัวเป็น กัลยาณมิตรของศิษย์แล้ว จะต้องตั้งใจประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แก่ศิษย์ด้วย ไม่ใช่ว่าสักแต่สอน ๆ ไป หรือสอนแบบเสียไม่ได้ ทั้งนี้ จะต้องตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม (ธรรมกถึก) ที่ เรียกว่า ธรรมเทศกธรรม ซึ่งแปลว่า ธรรมของผู้แสดงธรรม ๕ ประการ ด้วย คือ

๒.๑ อนุப்புพิกถา : คือ สอนไปตามลำดับ สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ ไม่สับสนยุ่งเหยิง แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาไปตามลำดับความยากง่าย ลุ่มลึก จากน้อยไป หา มาก และมีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปตามลำดับ เช่น พระพุทธองค์สอนพระยสะ ด้วยเรื่อง ทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม และการถือบวช (อนุப்புพิกถา) เป็นต้น

๒.๒ ปริยายทัสสาวิ : คือ สอนโดยจับจุดสำคัญมาขยาย ให้ศิษย์เข้าใจ เหตุผลได้ ได้แก่ชี้แจงโดยยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจชัด ในแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบาย ขยายความยกเรื่องไปต่าง ๆ ให้มองเห็นกระจ่าง ตามแนวเหตุผล

๒.๓ อนุทยตา : คือ ครูต้องมีจิตเมตตา ได้แก่สอนศิษย์ด้วยความหวังดี ปรารถนาดี ตั้งใจหรือมุ่งหมายให้เป็นประโยชน์แก่ศิษย์จริง ๆ

๒.๔ อนามัยสันดร : ครูต้องมีอุคฺมการณํ คือ สอนศิษย์นั้นมิใช่สอนโดย จิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อำภิสเป็นสำคัญ ต้องคิดเสมอว่า มิใช่รับจ้างสอน มิใช่มุ่งที่ตนจะได้ลาภ สิ้นจ้างรางวัล หรือผลประโยชน์ตอบแทน แต่สอนด้วยวิญญานครู สอนด้วยอุคฺมการณํของครู ที่ว่า “ ครูคือผู้ยกระดับวิญญานมนุษย์ ให้สูงสุดกว่าสัตว์เดรัจฉาน ”

๒.๕ อนุปหัจจะ : ครูที่มีอุคฺมการณํของครู จะต้องสอนศิษย์โดยวางจิต ตรง ไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา ตามวิชาการ มุ่งสอนเพื่อแสดงธรรม (เหตุ — ผล) ไม่ยกตน หรือ ไม่เลียดสี ข่มขู่ผู้อื่น

๓. มีลีลาครูครบทั้งสี่ : ครูที่ดีมีคุณภาพนั้น นอกจากตั้งใจประสิทธิ์ประสาทน์ ความรู้แก่ศิษย์แล้ว จะต้องมึลปะลิตาของครูด้วย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอนไว้ว่า ลีลาหรือ ลีลาปะวาทศิลป์ของครูนั้น มี ๔ ประการ คือ

๓.๑ สันทัสสนา : คือ ต้องชี้ชัด จะสอนอะไร ก็ต้องชี้แจงแสดงเหตุผล แยกแยะอธิบายให้ศิษย์เห็น อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน ดังจูงมือไปดู เห็นกับตา ฉะนั้น

๓.๒ สมหาปนา : คือ ชวนให้ปฏิบัติตาม ได้แก่ สิ่งใดควรทำ ก็บรรยายให้เห็นความสำคัญ และมีความซาบซึ้งในคุณค่า เห็นสมจริง จนผู้ฟังยอมรับ อยากลงมือทำตาม หรือนำไปปฏิบัติในชีวิต

๓.๓ สมุตเตชนา : คือ เร้าให้เขากล้า ซึ่งได้แก่ปลุกใจให้คึกคัก เกิดความ กระตือรือร้น มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะกระทำให้สำเร็จ โดยไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย หรือ ยากล้าบาก ให้ฮึกเหิมกล้าหาญ

๓.๔ สัมปหังสนา : คือ ปลุกใจให้ร่าเริง ได้แก่นอกจากทำให้เขากล้าแล้ว ต้องทำให้เขารื่นเริงด้วย หมายถึง สอนโดยทำบรรยากาศให้สนุกสดชื่น แจ่มใส เบิกบาน ใจ สอนให้ผู้ฟังแจ่มชื่น ไม่เครียด และมีความหวังเห็นผลดีและทำสำเร็จ

(หลักการทั้ง ๔ นี้ จำเป็นสูตรว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้ากล้า ร่าเริง)

๔. มีหลักตรวจสอบสาม : ครูที่ดีมีคุณภาพนั้น นอกจากมีลีลาครูทั้ง ๔ อย่างแล้ว จะต้องตรวจสอบได้ด้วย คือ ตรวจสอบตนเองว่า ได้สอนศิษย์ตามลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้าหรือไม่ พระพุทธองค์นั้นมีหลักการสอนของพระองค์ ที่ทำให้คำสอนของพระองค์ควรแก่การปฏิบัติตาม และทำให้เหล่าสาวกเกิดความมั่นใจ เคารพเลื่อมใสในพระองค์อย่างแท้จริง ซึ่งมีลักษณะการสอน ๓ ลักษณะ คือ

๔.๑ อภิญญาธัมมเทศนา : ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง ทรงรู้ยิ่งเห็นจริงแล้ว จึงทรงสอนผู้อื่น เพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงตาม ในธรรมที่ควรรู้ยิ่งเห็นจริง

๔.๒ สนิทานธัมมเทศนา : ทรงแสดงธรรมที่มีเหตุผล , ทรงสั่งสอนชี้แจงให้เห็นเหตุผลอย่างแท้จริง ไม่เลื่อนลอย

๔.๓ สัพปาฏิหาริยธัมมเทศนา : ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริง ได้ผลเป็นอัศจรรย์ , ทรงสอนให้มองเห็นชัดเจนสมจริง จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นอัศจรรย์

๕. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์ : ครูที่ดีมีคุณภาพ และ อุดมการณ์ของครูนั้น นอกจากมีคุณสมบัติ และปฏิบัติตามหลักปฏิบัติ ทั้ง ๔ อย่าง ดังกล่าวมาแล้ว จะต้องทำหน้าที่ของตนต่อศิษย์ ด้วย คือ ต้องปฏิบัติตามหลักธรรมของผู้เป็นครูเป็นอาจารย์ ๕ อย่าง ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก เรื่องทศก ดังนี้

๕.๑ แนะนำอบรมศิษย์ให้เป็นคนดี

๕.๒ สอนให้ศิษย์เข้าใจแจ่มแจ้ง

๕.๓ สอนศิลปวิทยาแก่ศิษย์โดยสิ้นเชิง

๕.๔ ส่งเสริมยกย่องความดีของศิษย์ให้ปรากฏ

๕.๕ สร้างเครื่องคุ้มกันในทุกสารทิศ คือ ฝึกสอนศิษย์ให้เขาใช้วิชาเลี้ยงชีพได้ และรู้จักดำรงตนด้วยดี ที่จะเป็นเครื่องประกันให้ดำเนินชีวิตดีงาม โดยสวัสดิ์ และมีความสุขความเจริญในชีวิต

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับการสอนของพระพุทธองค์

เมื่อพูดถึงครู, คุณธรรมของครู หรือคุณสมบัติของครู โดยทั่วไป ซึ่งครูควรนำไปปฏิบัติแล้ว ลองมาดูพุทธจริยาหรือการปฏิบัติของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่พระองค์เป็นพระบรมครูหรือศาสดาเอกในโลกบ้าง ว่าพระองค์ปฏิบัติในฐานะเป็นพระบรมครูอย่างไร จาก

การศึกษาค้นคว้าในพระไตรปิฎก นักปราชญ์ได้สรุปคุณลักษณะการเป็นครูของพระองค์ไว้ ๕ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. ตามปกติ : พระองค์ไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมะเลยทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ที่พบเห็นหรือผู้มาเฝ้า ด้วยเรื่องที่เขารู้เขาเข้าใจดี หรือสนใจ อยู่ก่อน เช่น ทรงสอนชฎิล ๓ พี่น้อง ด้วยเรื่องไฟ เพราะชฎิลบูชาไฟอยู่ก่อน เป็นต้น

๒. สร้างบรรยากาศในการสอน : ในการสอนทุกครั้ง พระองค์จะทรงสร้างบรรยากาศให้ปลอดโปร่ง ให้มีความเพลิดเพลิน ไม่ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัด และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ผู้ฟัง ให้เขามีความภาคภูมิใจในตัว

๓. สอนมุ่งเนื้อหา : พระองค์ทรงสอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเนื้อเรื่องที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มุ่ง เสียดสีใคร ตามหลักองค์คุณของธรรมกถึก

๔. สอนโดยเคารพ : พระองค์จะสอนโดยตั้งใจสอน สอนด้วยความรู้สึกว่าเป็นเรื่องจริงจัง มีคุณค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และคุณค่าของงานที่สอนนั้น ไม่ใช่สักแต่ว่าทำ หรือทำแบบเสียมิได้

๕. ใช้ภาษาสุภาพ : พระองค์จะสอนโดยใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวลชวนให้สบายใจ ไม่หยาบคาย มีความสละสลวย เข้าใจง่าย เช่น สอนพระองค์สิมิลาล และสอน นางจิญจมาณวิกา เป็นต้น

เกี่ยวกับเรื่องการสอนของพระองค์ นั้น พระองค์เคยตรัสกับพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ การแสดงธรรมให้แก่คนอื่นฟังนั้น มิใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรม (ธรรมกถึก) แก่คนอื่น ฟังตั้งธรรมไว้ในใจ ๕ อย่าง คือ

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ (อนุปุปพิถา)
๒. เราจักกล่าวยกเหตุผลมาแสดงให้เขาเข้าใจ (ปริยายทัตสาวี)
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยจิตเมตตา (อนุทยตา)
๔. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อำภิส (อนามิตันดร)
๕. เราจักไม่แสดงกระทบตนและผู้อื่น (อนุปหัจจะ)

พุทธประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการสอน

พุทธประสงค์ในการสอน : พระพุทธองค์ได้รับสมัญญานามว่า “ พระบรมครู ” เพราะพระองค์ทรงเป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (สัตถา เทวมนุสฺसानํ) ทั้งนี้ โดยที่พระองค์มีพุทธประสงค์ในการสอนที่สำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. สอนเพื่อรู้ : ดังพระบาลีว่า พุทฺโธ โส ภควา โปชาย ชมฺมํ เทเสติ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้ (รู้แจ้ง)
 ๒. สอนเพื่อความสงบ : ดังพระบาลีว่า สนฺโต โส ภควา สมถาย ชมฺมํ เทเสติ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น สงบแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ
 ๓. สอนเพื่อการฝึก : ดังพระบาลีว่า ทนฺโต โส ภควา ทมถาย ชมฺมํ เทเสติ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฝึกฝนตนแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อการฝึกฝน
 ๔. สอนเพื่อดับกิเลส : ดังพระบาลีว่า นิพฺพุโต โส ภควา นิพฺพานาย ชมฺมํ เทเสติ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ดับกิเลสได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความดับกิเลส
- ทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องที่สุดที่ทำหน้าที่เป็นครูสอน จะต้องนำไปเป็นหลักในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ให้สมกับที่ชาวโลกยกย่องคุณครูว่า เป็นปูชนียบุคคลของโลก ครูเป็นพ่อแม่คนที่สองของลูก เราเป็นปุถุชนคนยังมีกิเลส ถึงแม้ว่าจะทำไม่ได้อย่างพระพุทธองค์ ๑๐๐ % แต่หากทำได้เพียงสัก ๑ ในล้าน % ก็พอจะกล่าวได้ว่า ได้ทำหน้าที่ครูสมบูรณ์ ได้ในระดับหนึ่ง มิใช่หรือ ?
-

บทที่ ๑๒

ข.คนผู้เล่าเรียนศึกษาหรือนักเรียนนักศึกษา

องค์ประกอบที่ ๒ : หมายถึง คนผู้เล่าเรียน นักเรียนนักศึกษา นักค้นคว้า ซึ่งจะเรียกว่าตัวศิษย์ก็ไม่ผิดนัก ว่ากันว่า เด็กหรือนักเรียน นั้น คือ กระจกเงาของครู จะดูว่าครูนั้นมีความเป็นครู หรือมีคุณสมบัติของครูครบถ้วนหรือไม่ ให้ดูที่เด็กหรือนักเรียนจะรู้ได้ทันที ซึ่งผู้รู้ได้ให้ข้อคิดเป็นเชิงคำประพันธ์เอาไว้ว่า

กระจกเงา	เรามีไว้	ใช้ส่องหน้า
ให้รู้ว่า	ดีเด่น	เป็นไหน
ครูอยากรู้	ตัวครู	เป็นเช่นไร
เชยดูได้	ที่เด็ก	ตนสอนมา
เด็กนั้นไซ้	เปรียบได้	ดังกระจก
ไม่ต้องยก	ขึ้นดู	ก็รู้ว่า
ครูมีลักษณะ	เลิศล้ำ	ควรบูชา
หรือว่า	เลวหนักหนา	น่าอัปอาย
อันกระจก	บานนี้	มีสมบัติ
ภาพแน่ชัด	สิ่งเปื้อน	ไม่เลื่อนหาย
แต่ถ้าตน	ดีแน่	แม้ตัวตาย
ภาพยังฉาย	ให้เห็น	งามเด่นเอย ฯ

จากบทประพันธ์ซึ่งผู้รู้ได้กล่าวไว้นี้ ย่อมทำให้มองเห็นเด็กหรือกระจกเงา ที่สะท้อนมาจากกรอบธรรมสั่งสอนของครูได้ว่า ครูได้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษย์ได้ผลแค่ไหนเพียงไร เด็กหรือศิษย์ที่ประสบผลสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนจากครูนั้นก็จะมีเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะไม่ขอกกล่าวในที่นี้ เพราะถือว่าคืออยู่แล้ว ไม่มีปัญหา ไม่จำเป็นจะต้องแก้ไข แต่จะพูดถึงเด็กที่มีปัญหาต่อสังคม ซึ่งเป็นกระจกเงาที่สะท้อนภาพลบในสังคม เพื่อเสนอไว้ให้ผู้สอนทั้งหลายได้พิจารณาและแก้ไข ซึ่งผู้รู้ได้กล่าวไว้ว่า

๑. เด็กจะเป็นคนขี้ขลาด หากเด็กมีชีวิตอยู่ท่ามกลางการดูถูกเหยียดหยัน (อย่า ดูถูกเด็ก อย่าเหยียดหยันเด็ก)

๒. เด็กจะเป็นคนที่ชอบกล่าวร้ายให้โทษผู้อื่น หากเด็กมีชีวิตอยู่ท่ามกลางการตำหนิติเตียน (อย่าตำหนิติเตียนเด็กอย่างรุนแรง)

๓. เด็กจะเป็นคนที่มุ่งร้ายหมายขวัญต่อผู้อื่น หากมีชีวิตอยู่ท่ามกลางการต่อต้าน ขัดขวางโดยไร้เหตุผล (อย่าต่อต้านขัดขวางเด็กอย่างไรเหตุผล)

๔. เด็กจะเป็นคนที่ขาดความมั่นใจในตนเอง หากมีชีวิตอยู่ท่ามกลางการบังคับ บีบบังคับ (อย่าบังคับบีบบังคับจิตใจเด็ก)

ตัวผู้เรียนหรือเด็กนั้น นอกจากเป็นกระเจกเงาดังกล่าวแล้ว ผู้รู้ยังได้กล่าวว่าเป็นฟ้าขาว อีกด้วย คือเป็นฟ้าผืนสีขาวที่พร้อมจะให้คุณครูใช้พู่กันแต่งแต้มระบายสีให้เป็นรูปอะไรต่าง ๆ ได้ ตามต้องการ ระบายให้เป็น ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ หมอ อธิบดี ปลัดกระทรวง รัฐมนตรี นายกรัฐมนตรี หรือ แม้ให้เป็นครู เหมือนกับผู้ระบาย ย่อมทำได้ทั้งนั้น อีกนัยหนึ่งจะระบาย ให้เป็นรูปพระหรือโจรผู้ร้าย ก็ย่อมได้เช่นกัน

พูดอีกนัยหนึ่ง เด็กนักเรียนหรือศิษย์นั้น เป็นผู้ที่ครูจะต้องรับผิดชอบเป็นลำดับรองมาจาก พ่อแม่ของเขา เด็กจะเสียผู้เสียคน หรือชั่วช้าเลวทรามและโง่เขลาเบาปัญญาอย่างไร ครูจะปิด ความรับผิดชอบนี้ไม่ได้ หากครูมีวิญญานครูและมีคุณธรรมของครู เด็กหรือศิษย์จะต้อง เป็นผู้ที่ครูจะต้องรับผิดชอบเสมอ ดังคำที่กล่าวไว้ว่า

หากลูกชั่ว	ตัวโหนด	โทษพ่อแม่
หากศิษย์เส่อ	ชั่วโหนด	โทษครูสอน
ประชาราษฎร์	ชั่วโหนด	โทษกษัตริย์
เจ้านคร	ชั่วโหนด	โทษราชครู ฯ

พูดถึงศิษย์ก็ต้องเกี่ยวพันถึงครู พูดถึงครูก็เกี่ยวพันถึงศิษย์ เพราะเป็นของคู่กัน แยก กันไม่ออก เหมือนอยากดูขาวก็ต้องดูดำ อยากดูดำก็ต้องดูขาว จึงจะเห็นชัดเจน กลับมา พูดถึงคนผู้เล่าเรียนศึกษาหรือศิษย์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ ๒ ในแง่คุณธรรมหรือหลักปฏิบัติ ที่จะทำให้ประสบความสำเร็จ มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต อีกที

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงหลักธรรมและข้อปฏิบัติสำหรับผู้ศึกษาเล่าเรียนไว้มาก เช่น อิทธิบาท ๔ จักรธรรม ๔ วุฒิธรรม ๔ พหุสุตธรรม ๕ เป็นต้น ในเรื่องนี้ท่านเจ้าคุณ พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต) อีกเช่นกัน ได้เรียบเรียงไว้ว่า คนผู้เล่าเรียนศึกษานั้น ต้องมี หลักการที่ควรรู้และหลักปฏิบัติที่ควรประพฤติ ๕ อย่าง คือ

๑. **รู้หลักบูรพภาคของการศึกษา :** หมายความว่า ผู้ศึกษาที่จะประสบ ผลสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนนั้น อันดับแรก จะต้องรู้หลักบูรพภาคการศึกษา คือรู้จุด

เบื้องต้น ก่อนว่า อะไรเป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะทำให้เราเดินไปตรงทางและถูกทาง เพราะถ้าเริ่มต้น ผิดทางเสียแล้ว เดินเดินต่อไปก็มีแต่ล้มเหลว แต่ตรงกันข้าม หากเราเริ่มต้นถูกต้อง ก็ จะประสบความสำเร็จในที่สุด ดังภาษิตที่ Plato พูดเอาไว้ว่า A good beginning is a half done. ที่แปลว่า การเริ่มต้นที่ดี เท่ากับประสบความสำเร็จไปแล้วครึ่งหนึ่ง

ในทางพระพุทธศาสนาสอนว่า การที่จะรู้จักการเริ่มต้นที่ดีนั้น จะต้องรู้จักปัจจัยแห่ง สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) ก่อน ปัจจัยสัมมาทิฏฐิ เป็นองค์ประกอบหรือปัจจัยที่จะทำให้เกิด การเริ่มต้นที่ถูกต้อง ซึ่งมี ๒ อย่าง ดังนี้

๑.๑ องค์ประกอบภายนอกที่ดี : (ปรโตโมสะ) ได้แก่มีกัลยาณมิตร หมายถึงรู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน หาที่ปรึกษา หาเพื่อนหรือหนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทาง สังคมโดยทั่วไป ที่ดีที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา การปรึกษาซักถาม การอ่าน การค้นคว้า ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์

๑.๒ องค์ประกอบภายในที่ดี : (โยนิโสมนสิการ) หมายถึง การใช้ ความคิดถูกวิธี รู้จักคิดหรือคิดเป็น คือ มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ออกให้เป็นสภาวะ และตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย จน เข้าถึงความจริง และแก้ปัญหาหรือทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นได้

เมื่อว่าโดยสรุปก็คือ ข้อ ๑.๑ รู้จักพึ่งพาให้ได้ประโยชน์จากคนและสิ่งแวดล้อมที่ดี (ปรโตโมสะ) ส่วนข้อ ๑.๒ รู้จักพึ่งตนเองและทำตัวให้เป็นที่พึ่งของผู้อื่น (โยนิโสมนสิการ)

๒. มีหลักประกันชีวิตที่พัฒนา : ผู้เรียนหรือผู้ศึกษา เมื่อรู้หลักบูรพาคของ การศึกษา ๒ อย่าง แล้ว พึงนำมาปฏิบัติในชีวิตจริง พร้อมกับสร้างคุณสมบัติอื่น ๆ อีก ให้ มีในตน ที่เรียกว่า “แสงเงินแสงทองของชีวิตที่งดงาม หรือรุ่งอรุณของการศึกษา” ที่พระองค์ ทรงเปรียบว่า “เหมือนแสงอรุณเป็นบุพนิมิตแห่งอาทิตย์อุทัย” ก็เพราะเป็นคุณสมบัติต้นทุน ที่เป็นหลักประกันว่า จะทำให้ก้าวหน้าในการศึกษา และชีวิตจะพัฒนาสู่ความดีงามและความ สำเร็จที่สูง และประเสริฐอย่างแน่นอน รุ่งอรุณของการศึกษาที่ว่านั้น มี ๗ อย่าง ดังนี้

๒.๑ แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี (กัลยาณมิตตตา)

๒.๒ มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต (ศีลสัมปทา)

๒.๓ มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ (ฉันทสัมปทา)

๒.๔ มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุทธภาวะที่ความเป็นคนจะนำไปถึง (อตตสัมปทา)

๒.๕ ยึดถือหลักเหตุปัจจัย มองอะไร ๆ ตามเหตุผล (ทิฏฐิสัมปทา)

๒.๖ ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท (อธิปมาทสัมปทา)

๒.๗ ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง (โยนิโสมนสิการ)

๓. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา : หลักเสริมสร้างปัญญา ที่ผู้เรียนผู้ศึกษา จะต้องรู้และปฏิบัติตามนั้น อาจสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างดังกล่าวแล้วนั้น ด้วยการปฏิบัติตามหลัก “ปัญญาวุฒิชรรม” คือ ชรรมะหรือหลักในการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา ซึ่งมี ๔ ประการ คือ

๓.๑ สัมปริสสังเสวะ : คบหาสมาคมกับผู้รู้ ได้แก่ รู้จักเลือกหาแหล่งวิชา คบหาท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณความดี มีภูมิธรรมภูมิปัญญาน่านับถือ

๓.๒ สัทธัมมัสสวนะ : ฟังคำสอน ได้แก่ เอาใจใส่สดับตรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรง และจากหนังสือหรือสื่อมวลชน ตั้งใจเล่าเรียนค้นคว้า หมั่นปรึกษาสอบถามให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริง

๓.๓ โยนิโสมนสิการ : คิดให้แยกคาย คือ ได้รู้ได้เห็นได้อ่านได้ฟังสิ่งใด ก็รู้จักคิดพิจารณาด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะ และสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่านั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป และมีข้อดีข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น

๓.๔ ชัมมานุชัมมปฏิบัติ : ปฏิบัติให้ถูกหลัก คือ นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟังและตรិตรองเห็นชัดแล้ว ไปใช้หรือปฏิบัติ หรือลงมือทำ ให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมาย ให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดใหญ่ ปฏิบัติชรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น

๔. ศึกษาให้เป็นพหุสูต : ศึกษาเล่าเรียนมามาก หมายถึงผู้ได้ยินได้ฟังมาก ซึ่งเป็นยอดปรารถนาของนักเรียนนักศึกษาทุกคน นักเรียนนักศึกษาส่วนมากต้องการสิ่งนี้ แต่น้อยคนจะเข้าถึงความเป็นอย่างนี้ คำว่าศึกษาให้เป็นพหุสูต จึงหมายถึง การจะศึกษาเล่าเรียนอะไรก็ทำตนให้เป็นพหุสูตในด้านนั้นจริง ๆ ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจน จนถึงขั้นครอบงำคุณของพหุสูต ซึ่งมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๔.๑ พหุสูตตา : ได้แก่ ฟังมาก คือ เล่าเรียน สดับตรับฟัง รู้เห็น อ่าน สังสม ความรู้ในด้านนั้น ไว้มากมายและกว้างขวาง

๔.๒ ธตา : ได้แก่ จำได้ หรือทรงจำไว้ได้ คือ จับหลักหรือจับสาระได้ ทรงจำเรื่องราวเพื่อหาสาระไว้ได้แม่นยำ

๔.๓ วจสา ปริจิตา : ได้แก่คโล่งปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดเสมอ ๆ จนคโล่งแกล้วชัดเจน ใครสอบถามก็พูดชี้แจงแถลงได้ทันที

๔.๔ มนसानุเปกขิตา : ได้แก่เจตนาใจ คือ ใฝ่ใจนึกคิดจนเจตนาใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัดเจน มองเห็นทะลุปรุโปร่งโล่งตลอดไปทั้งเรื่อง

๔.๕ ทิฏฐิยา สุปฏิวิฑฐา : ได้แก่ ขบได้ด้วยทฤษฎี คือ เข้าใจความหมายและเหตุผลแจ่มแจ้ง ลึกซึ้ง รู้ที่ไปที่มา เหตุผลและความสัมพันธ์ของเนื้อความและรายละเอียดต่าง ๆ ทั้งภายในเรื่องนั่นเอง และที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น ๆ ในสาขาวิชาหรือทฤษฎีนั้นๆ โปร่งตลอดสาย

๕. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา : ผู้ให้การศึกษาเล่าเรียนและให้สรรพวิทยาการต่าง ๆ เป็นอีกผู้หนึ่ง ที่ผู้เล่าเรียนศึกษาจะต้องปฏิบัติให้เหมาะสม จึงจะมีความเจริญรุ่งเรืองทางปัญญานั้นหมายถึงว่า ในด้านความสัมพันธ์กับครูอาจารย์ ผู้เล่าเรียนศึกษาพึงแสดงความเคารพการระนับถือ ทั้งนี้ พึงปฏิบัติตามหลักปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ซึ่งมีปรากฏในสังคาลกสูตรเรื่องทิศหกที่ว่าด้วยทิศเบื้องขวา คือ ครูอาจารย์ ซึ่งศิษย์พึงปฏิบัติ ๕ ประการ คือ

๕.๑ ลูกต้อนรับ แสดงความเคารพ

๕.๒ เข้าไปหา เพื่อบำรุงรับใช้ ปรีกษา ซักถาม รับคำแนะนำ

๕.๓ ฟังด้วยดี ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา

๕.๔ ปรนนิบัติ ช่วยบริการ

๕.๕ เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ

อย่างไรก็ตาม ผู้เล่าเรียนศึกษาที่ปรารถนาความเจริญก้าวหน้า และความสว่างไสวในทางปัญญา ตลอดถึงความสำเร็จในชีวิตแล้ว คุณครูผู้หนึ่งได้แนะนำไว้ว่าจะต้องปฏิบัติ ตามหลักบัญญัติ ๑๐ ประการ คือ

แสวงหาความรู้	เคารพครูอาจารย์
รักการศึกษา	มีจรรยาเรียบร้อย
มักน้อยตามฐานะ	เสียสละเพื่อสถาบัน
มุ่งมั่นประพฤติดี	หลีกเลี่ยงความชั่ว
ไม่มัวสังเสพติด	รู้จักคิดใช้สติปัญญา

“ ชีวิตจะก้าวหน้าแน่นอน ”

วิธีปฏิบัติต่อผู้เรียนของพระพุทธองค์

หลักปฏิบัติต่อผู้เรียนของพระพุทธองค์ : หมายถึงวิธีปฏิบัติต่อผู้ที่พระพุทธองค์จะสอนว่าพระองค์ปฏิบัติเช่นไรกับบุคคลเช่นไร ก่อนที่พระพุทธองค์จะไปโปรดใครนั้น พระองค์จะแผ่ข่ายคือพระญาณไปในหมื่นจักรวาล เพื่อตรวจดูสัตว์โลกตามพุทธกิจประจำวัน ๕ อย่าง คือ

บุพพณฺเห	ปิณฺฑทปาตณฺจ	สายณฺเห	ธมฺมทสณฺ	
ปโทเส	ภิกฺขุโอรุทํ	อหฺมตรตฺเต	เทวปฺลนฺหนํ	
ปจฺจุเสว	คเต กาลเ	ภพฺพาภพฺเพ	วิโลกนํ	
เอเต	ปญฺจวิเช	กิจฺเจ	โสเชติ	มุนิปฺนฺกโว ฯ
	เข้าบิณฑบาต		เย็นไม่ขาดแสดงธรรม	
	สอนพระ ณ ยามค่ำ		กลางคืนพร่ำเทพปัญหา	
	จวนแจ้งแสงอาทิตย์		ทรงพินิจตรวจสัตว์	
	นี้เบญจกิจจา		พระศาสดาทำทุกวัน ฯ	

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์จะตรวจดูสัตว์โลกก่อนที่จะไปโปรด และวิธีที่จะทรงแสดงธรรมโปรดนั้น พอจะประมวลตามพุทธจริยาของพระองค์โดยสังเขปได้ ๗ ประการ คือ

๑. พระองค์ทรงรู้ คำนึงถึงและสอน ตามระดับความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น ทรงคำนึงถึงจิต ระดับความสามารถทางสติปัญญา เป็นต้น

๒. พระองค์ทรงปรับวิธีสอน ฟ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกัน แต่ต่างบุคคล ก็อาจใช้วิธีต่างกัน

๓. พระองค์ทรงคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ หรือญาณ ของบุคคลผู้เรียนเป็นราย ๆ ไป

๔. พระองค์ทรงให้ผู้เรียนลงมือด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ชัดเจน แม่นยำ และได้ผลจริง เช่น สอนพระจูฬปันถก และ สอนพระนันทะ เป็นต้น

๕. พระองค์ทรงสอนโดยดำเนินการสอน ไปในรูปแบบที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่า ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริงก็ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบโดยเสรี

๖. พระองค์ทรงเอาใจใส่ บุคคลที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษเป็นราย ๆ ไป ตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

๗. พระองค์ทรงช่วยเหลือเอาใจใส่ คนที่ด้อย ที่มีปัญหา เช่น พระจูฬปันถก เป็นต้น

บทที่ ๑๓

ค. วิชาการหรือเรื่องที่เรียนที่สอน

องค์ประกอบที่ ๓ : วิชาการหรือเรื่องที่เรียนที่สอน หมายถึงเนื้อหาสาระหรือคำสอน ที่พระองค์ทรงใช้ในการสอนชาวโลกแต่ละครั้ง และปรากฏในพระไตรปิฎก ในบทเรียนนี้จะพูดถึงวิชาการหรือเนื้อหาสาระเท่าที่เป็นขอบข่ายหลักสูตรของวิชานี้ เท่านั้น

เรื่องคำสอนหรือเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการศึกษาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น มีมากมาย หากจะกล่าวโดยสรุปแล้ว คำสอนทั้งสิ้น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ล้วนเป็นวิชาการทั้งสิ้น แต่ในที่นี้ นอกจากเรื่องสัทธรรม ๓ ชูระ ๒ และไตรสิกขา ๓ ตามที่กล่าวมาข้างต้น แล้ว จะพูดถึงอีก ๔ เรื่อง ดังต่อไปนี้

๑. เรื่องการฝึกอบรม (ภาวนา ๔)
๒. เรื่องคุณธรรมนำไปสู่ความสำเร็จ (อิทธิบาท ๔)
๓. มัชฌิมาปฏิปทา (มรรคมงคล ๘)
๔. หลักความเชื่อ (กาลามสูตร)

เรื่องแรก : การฝึกอบรม (ภาวนา) เป็นเรื่องทางวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง ให้มีความเจริญมั่นคง ซึ่งจะต้องฝึกฝนอบรมตน ทั้ง ๔ ด้าน คือ

๑. ภาวิตกาโย : ได้แก่การพัฒนาด้านร่างกาย คือ จะต้องมียุติ ๔ สมบูรณ์ ทั้งนี้ จะต้องมียุติธรรม คือ ทิฏฐุชัมมิกัตถประโยชน์ ๔ เป็นข้อปฏิบัติ สำหรับฝึกฝนตน (ขยันหา รักษาดี มีกัลยาณมิตร เลี้ยงชีวิตเหมาะสม)

๒. ภาวิตสีโล : ได้แก่การสร้างวินัยในตนเอง หรือจัดระเบียบตนเองด้วยศีล ๕ ข้อ ในเรื่องนี้ จะต้องมียุติธรรมเป็นข้อปฏิบัติฝึกฝนอบรมตน เช่น ศีล ๕ , สังคหวัตถุ ๔ , สาราณียธรรม ๖ และ ฌราวาสธรรม ๔ เป็นต้น

๓. ภาวิตจิตโต : ได้แก่การมีจิตมั่นคงด้วยสมาธิ ในเรื่องนี้ จะต้องมียุติธรรมจิตหรือจิตภาวนา คือ รู้จักหลักการบำเพ็ญสมาธิ ตามที่กล่าวแล้วในเรื่องไตรสิกขา (คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา)

๔. ภาวิตปัญญา : ได้แก่การมีปัญญาสูงส่ง เช่น อริยชน ในเรื่องนี้จะต้องมียุติธรรม ๓ คือ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ สำหรับเรื่องการฝึกอบรมจิตใจให้มั่นคงด้วยวิธีสมาธิในข้อ ๓ นั้น มีหลายแบบ แต่จำแนกตามวัตถุประสงค์ในการเจริญสมาธิแล้ว มี ๔ แบบ ด้วยกัน คือ

๑. สมาธิภาวนา ที่เป็นไปเพื่อทวิภูษธรรมสุขวิหาร คือ เจริญสมาธิเพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
๒. สมาธิภาวนา ที่เป็นไปเพื่อการได้ญาณทัตตนะ
๓. สมาธิภาวนา ที่เป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะ
๔. สมาธิภาวนา ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ

เรื่องที่สอง : คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ (อิทธิบาท ๔) ได้แก่ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มี ๔ ประการ คือ

๑. ฉันทะ : ได้แก่ ความพอใจ, ความต้องการที่จะทำ, ใฝ่ใจรักที่จะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลยิ่ง ๆ ขึ้นไป เรียกว่า เต็มใจทำ
๒. วิริยะ : ได้แก่ ความเพียร คือ ขยันหมั่นเพียรประกอบสิ่งนั้น ด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย เรียกว่า แข็งใจทำ
๓. จิตตะ : ได้แก่ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้น ด้วยความคิด ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป เรียกว่า ตั้งใจทำ
๔. วิมังสา : ได้แก่ ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบหาเหตุผล และตรวจสอบข้อที่ยังหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น ด้วยความคิด มีการวางแผน วัตถุประสงค์แก้ไขปรับปรุง เป็นต้น เรียกว่า เข้าใจทำ (ทั้ง ๔ ข้อ นี้ จำเป็นสูตรว่า เต็มใจทำ แข็งใจทำ ตั้งใจทำ เข้าใจทำ)

เรื่องที่สาม : มัชฌิมาปฏิปทา หรือ อัญญาสิกขมรรค หรือ อริยอัญญาสิกขมรรค ได้แก่ ข้อปฏิบัติสายกลาง หรือ มรรค มียองส์ ๘ หรือ ทางมียองส์ ๘ ประการอันประเสริฐ (ตามลำดับ) เรื่องมัชฌิมาปฏิปทา หรือ มรรคมียองส์ ๘ นี้ ได้มีผู้รู้พูดและเขียนรายละเอียดไว้อย่างแพร่หลายอยู่แล้ว ฉะนั้น ในบทนี้จะพูดเฉพาะความหมายแต่ละข้อ และได้แก่อะไรบ้าง เท่านั้น ข้อปฏิบัติสายกลางมียองส์ ๘ นั้น ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ : แปลว่า เห็นชอบ หรือ เห็นถูกต้อง ได้แก่ ความรู้ริยสัจ ๔, รู้เห็นไตรลักษณ์ ๓ , รู้เห็นกุศลและอกุศล , รู้เห็นกุศลมูลและอกุศลมูล หรือ รู้เห็นปฏิจสมเด็จพระพุทธ
๒. สัมมาสังกัปปะ : แปลว่า คำริชอบ หรือคิดถูกต้อง ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปะ คำริในการออกจากกาม, อพยาบาทสังกัปปะ คำริในการไม่พยาบาทปองร้าย , อวิหิงสาสังกัปปะ คำริในการไม่เบียดเบียน
๓. สัมมาวาจา : แปลว่า เจรจาชอบ หรือใช้คำพูดที่ถูกต้อง ได้แก่ มีวจีสัจจ ๔ คือ ไม่พูดปด ไม่พูดต่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และ ไม่พูดเพื่อจ้อ

๔. สัมมกัมมันตะ : แปลว่า การงานชอบ หรือ กระทำถูกต้อง ได้แก่มีกาย สุจริต ๓ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินอกในกามคุณ

๕. สัมมาอาชีพะ : แปลว่า เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่เว้นจากมิจฉอาชีพทั้งปวง ประกอบ แต่สัมมาชีพ มิจฉอาชีพ เช่น มิจฉาวณิชชา ๕ อย่าง คือ ค้าขายศัตราวุธ ค้าขาย มนุษย์ ค้าขายสัตว์เพื่อฆ่า ค้าขายน้ำเมา และ ค้าขายยาพิษ เป็นต้น

๖. สัมมาวายามะ : แปลว่า พยายามชอบ คือ พยายามที่ถูกต้อง ได้แก่ สัมมัปปธาน ๔ คือ สังวรปธาน เพียรพยายามไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในสันดาน ปหานปธาน เพียรพยายามละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป ภวานापธาน เพียรพยายามกระทำความดีให้เกิดขึ้นในสันดาน และ อนุรักขนาปธาน เพียรพยายามรักษาคุณงามความดีที่มีอยู่แล้วให้มีตลอดไป

๗. สัมมาสติ : แปลว่า ระลึกชอบ หรือ มีสติ ความระลึกที่ถูกต้อง ได้แก่ สติ ปัญญา ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัญญา เวทนานุปัสสนาสติปัญญา จิตตานุปัสสนาสติปัญญา และ ธรรมานุปัสสนาสติปัญญา

๘. สัมมาสมาธิ : แปลว่า ตั้งจิตมั่นชอบ หรือ ตั้งใจมั่นที่ถูกต้อง ได้แก่ ฌาน ๔ (อรุปรฌาน ๔) คือ อากาสนัญญาตนะ ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์, วิญญาณัญญาตนะ ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์, อากิญจัญญาตนะ ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์ และ เนวสัณญานา- สัณญายตนะ ฌานอันเข้าถึงภาวะที่มีสัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์

มัชฌิมาปฏิปทา หรือ มรรคมงคล ๘ นี้ จัดเข้าในไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ได้ดังนี้
ข้อ ๓, ๔, ๕ เป็น ศีล, ข้อ ๖, ๗, ๘ เป็นสมาธิ และ ข้อ ๑, ๒ เป็น ปัญญา

เรื่องที่ ๔ : หลักความเชื่อ (กาลามสูตร) ก่อนพูดถึงหลักความเชื่อในกาลามสูตร จะได้พูดถึงเรื่องศรัทธาก่อน คำว่า ศรัทธา เป็นภาษาสันสกฤต ในภาษาบาลี ใช้ สัทธา ซึ่งแปลว่า ความเชื่อถือ มี ๒ อย่าง คือ

๑. สัทธานุญญสัมปยุต : ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นความเชื่ออย่างมีเหตุผล ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา

๒. สัทธานุญญวิปยุต : ความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นความเชื่อประเภทที่มงาย ไร้เหตุผล ไม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา

เรื่อง ศรัทธา นั้น ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ในลักษณะต่าง ๆ กัน หลายแห่ง เช่น พูดถึงลักษณะของ ศรัทธา โดยสรุปว่า มี ๔ อย่าง ดังนี้

๑. สททหนลกขณา สทฐา : ศรัทธา ที่มีลักษณะ เชื่อ
๒. ปสาทลกขณา สทฐา : ศรัทธา ที่มีลักษณะ เลื่อมใส
๓. ปกขณทลกขณา สทฐา : ศรัทธา ที่มีลักษณะ แล่นไป
๔. โอกปฺปนลกขณา สทฐา : ศรัทธา ที่มีลักษณะ หยั่งลงในวัตถุที่ควรเชื่อ

อีกทีหนึ่ง ได้พูดถึงศรัทธา ในลักษณะที่เป็นตัวศรัทธา หรือประเภทแห่งศรัทธาที่เกิดขึ้นกับจิตใจของคน ว่ามี ๔ อย่าง

๑. อากมนิสทฐา : ได้แก่ศรัทธาที่ มาเอง เกิดเอง
๒. อธิคมสทฐา : ได้แก่ศรัทธาที่ ให้ถึงมรรคผล
๓. ปสาทสทฐา : ได้แก่ศรัทธาที่ เกิดขึ้นเพราะความเลื่อมใส
๔. โอกปฺปนสทฐา : ได้แก่ศรัทธาที่ หยั่งลงในวัตถุที่ควรเชื่อ

เมื่อพูดถึงศรัทธา คนส่วนมากมักพูดรวมไปถึงปสาทะ คือ ความเลื่อมใสด้วย เช่น ศรัทธาเลื่อมใส หรือ เลื่อมใสศรัทธา (ปสาทสทฐา) บางทีก็พูดเป็นภาษาไทยล้วน ๆ ว่า ความเชื่อความเลื่อมใส เลยก็มี ความจริง ความเชื่อกับความเลื่อมใส เป็นคนละอย่างกัน ความเชื่อมนั้นคือศรัทธา ส่วนความเลื่อมใสภาษาบาลีใช้คำว่า ปสาทะ ปสาทะหรือความเลื่อมใส นั้น เกิดขึ้นก่อนศรัทธา หมายความว่า เกิดความเลื่อมใสแล้วจึงมีศรัทธา(ปสาทแล้ว สัทธา) ความเลื่อมใส(ปสาทะ) นั้น เกิดจากเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. รูปปฺปมาณิกา : เลื่อมใส เพราะถือรูปร่างเป็นประมาณ
๒. โขสปฺปมาณิกา : เลื่อมใส เพราะถือเสียงเป็นประมาณ
๓. ลูขปฺปมาณิกา : เลื่อมใส เพราะถือเอาความเศร้าหมองเป็นประมาณ
๔. ฆมฺมปฺปมาณิกา : เลื่อมใส เพราะถือธรรมเป็นประมาณ (ความถูกต้อง)

ในศรัทธา(สัทธา) ๒ อย่าง ที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น นั้น สัทธาญาณสัมปยุต คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา ในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. กมฺมสทฐา : เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม คือ เชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่สำเร็จได้ด้วยการอ้อนวอนขอพร หรือ นอนคอยโชคกลาง เป็นต้น (กรรมในที่นี้หมายถึงการกระทำ)

๒. วิปากสทฐา : เชื่อวิปาก คือ เชื่อผลของกรรม เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และ ผลที่ได้รับต้องมีเหตุ (กระทำ) ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓. **กมมุตสทกตาสทฺธา** : ได้แก่ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔. **ตถาคตโพธิสทฺธา** : ได้แก่ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นสัมมาสัมพุทธะ คือ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ ตรัสรู้ธรรม บัญญัติพระวินัย ไว้ด้วยดี

ศรัทธา ๔ อย่างนี้ มีมาในบาลี เฉพาะข้อที่ ๔ อย่างเดียว แต่เมื่อว่าโดยใจความแล้ว ศรัทธา ๓ ข้อแรก ย่อมรวมลงในข้อ ๔ ได้ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ในเรื่องศรัทธาความเชื่อนั้น พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ว่า ไม่ให้เป็นคนเชื่ออะไร หรือเชื่อใครง่าย ๆ จนกว่าจะารู้เห็น หรือพิสูจน์ได้ด้วยตนเองแล้ว จึงค่อยปลงใจเชื่อเรื่องนั้น ๆ ทั้งนี้ จะเห็นได้ตามหลักความเชื่อ ๑๐ ประการ ที่พระองค์ตรัสสอนไว้ ซึ่งมีปรากฏในกาลามสูตรว่า

๑. มา อนุสฺสเวน : อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา
๒. มา ปรมุปราย : อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
๓. มา อิติ กิราย : อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ
๔. มา ปิฎกสมุปทานน : อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำรา หรือ คัมภีร์
๕. มา ตกฺกเหตุ : อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก (เดา)
๖. มา นยเหตุ : อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน
๗. มา อการปริวิตกฺเคน : อย่าปลงใจเชื่อ เพราะคิดตรองตามแนวเหตุผล
๘. มา ทิฎฺฐินิซฺฆมานกฺขนฺติยา : อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
๙. มา กพฺพฺรุตาย : อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
๑๐. มา สมโน โน ครู : อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่ามีชื่อเสียง

ทั้งนี้ ต่อเมื่อใครรู้และเข้าใจด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้น แล้ว จึงควรละ หรือ ถือปฏิบัติตามนั้น คือ จึงค่อยเชื่อ หรือไม่เชื่อ ตามนั้น

ความจริงสูตรนี้ในบาลีเรียกว่า เกสปุตติยสูตร เพราะทรงแสดงที่เกสปุตติยนิคม อันเป็นถิ่นที่อยู่ของเจ้ากาลามะ จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กาลามสูตร ทั้งนี้ เนื่องจากพระพุทธองค์เสด็จไปเยือนเกสปุตติยนิคม ชาวกาลามะทั้งหลายเข้าเฝ้าแล้วทูลถามปัญหา ที่มีพวกสมณะพราหมณ์

พวกหนึ่งมาที่เกสปุตตินนิคม แล้วกล่าวว่าวาทะของพวกตนเท่านั้น เป็นสิ่งถูกต้องและควรเชื่อถือและกล่าวดูถูกดูหมิ่นวาทะของสมณะพราหมณ์พวกอื่น ว่าไม่ถูกต้อง จึงทำให้เกิดความเคลือบแคลงสงสัยสับสนขึ้น เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงประทานคำแนะนำ ดังกล่าวนั้น

วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอนของพระพุทธเจ้า

หลักการปฏิบัติ เกี่ยวกับเนื้อหาที่สอนของพระองค์ นั้น พระองค์มีหลักปฏิบัติหลายอย่าง ซึ่งในบทเรียนนี้ จะยกมาแสดงตามที่นักปราชญ์ได้รวบรวมไว้ ๗ อย่าง ดังนี้

๑. พระองค์จะสอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือเรื่องที่รู้เห็นหรือเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจได้ยาก หรือเรื่องที่ยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ เช่น สอนเรื่องที่พูด ๒ อย่าง, เรื่องอริยสัจ ๔ , เรื่อง อนัตตลักขณสูตร และ อาทิตตปริยายสูตร เป็นต้น

๒. พระองค์จะสอนเรื่องที่ค่อยลุ่มลึก ยากลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกัน เป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุပ္พพิคคา เช่น อนุပ္พพิคคา ๕ , ไตรสิกขา ๓ และ พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ พระองค์ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดูได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่า ให้มีประสบการณ์ตรง เช่น สอนพระนันทะ เป็นต้น

๔. พระองค์สอนตรงเนื้อหา คือ ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุดประสงค์ ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่นอกเรื่อง

๕. พระองค์สอนมีเหตุผล คือ ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า นิทาน มีตัวอย่าง หรือ อุทาหรณ์ มาประกอบการสอน

๖. พระองค์สอนเท่าที่จำเป็น สอนพอดี สำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก เช่น สอนเรื่องใบประคู้ เป็นต้น

๗. พระองค์ จะสอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง เช่น พระพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ

๗.๑ คำพูดที่ไม่จริง, ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชบใจของคนอื่น พระองค์จะไม่ตรัส

๗.๒ คำพูดที่จริง, ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชบใจของคนอื่น พระองค์ก็จะไม่ตรัส

๗.๓ คำพูดที่จริง, ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, แต่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของ
คนอื่น พระองค์จะทรงเลือกกาลเวลาตรัส

๗.๔ คำพูดที่ไม่จริง, ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของ
คนอื่น พระองค์ก็ไม่ตรัส

๗.๕ คำพูดที่จริง, ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของ
คนอื่น พระองค์ก็ไม่ตรัส

๗.๖ คำพูดที่จริง, ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, และ เป็นที่รักที่ชอบใจของ
คนอื่น พระองค์ก็ทรงเลือกกาลเวลาตรัส

ง. วิธีการสอนและแบบการสอน

องค์ประกอบที่ ๔ : วิธีการสอนเป็นองค์ประกอบที่ ๔ สุดท้าย ที่จะพูดในบทเรียนนี้
วิธีการสอน เป็นเรื่องที่สำคัญยิ่ง ครูผู้สอนที่ดี นักเรียนที่เรียนที่ดี หรือแม้วิชาที่เรียนที่สอน ก็ดี
ถึงแม้จะเลอเลิศอย่างไรก็ตาม หากวิธีสอนไม่ได้เรื่องแล้ว ก็ตกม้าตาย คุณครูบางท่านเรียนจบ
ปริญญามากมาย แต่มีวิธีสอนที่ไม่มีหลักหรือเทคนิควิชาชีพ ก็ไม่ประสบความสำเร็จในอาชีพ

งานสำคัญของครู ที่ถือว่าเป็นหัวใจของงานครู หรือเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของครูอาชีพนั้น
คือ การสอน ไม่ว่าจะเป็นการสอนด้วยการพูด หรือการกระทำก็ตาม งานสอนที่ว่าสำคัญและยิ่งใหญ่
นั้น หากครูสอนไม่รู้ถึงวิธีการสอนแล้ว ก็หมดความหมาย หมดความสำคัญ

งานสอนนั้นเป็นงานที่ยาก เพราะเป็นงานที่ต้องทำให้ผู้เรียนยอมรับ จึงจะถือว่าบรรลุผล
สมบูรณ์ ดังนั้น ความสำคัญจึงมาอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรผู้เรียนจึงจะยอมรับ เริ่มตั้งแต่ยอมรับฟัง
ยอมรับเชื่อถือ และ ยอมรับปฏิบัติตาม ผู้รู้ท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า

- การพูดแล้ว มีคนฟัง นั้นยาก
- การพูดแล้ว มีคนเชื่อ นั้นยากกว่า
- การพูดแล้ว มีคนปฏิบัติตาม นั้นยากที่สุด

ด้วยเหตุนี้ งานครูจึงถือว่าเป็นงานยากยิ่งกว่าสิ่งใด เป็นงานสร้างประเทศหรือสร้าง
โลกก็ได้ เป็นทั้งศาสตร์เป็นทั้งศิลป์ ซึ่งจะต้องใช้ความรู้ความสามารถมาก ใช้ศิลปะวาทศิลป์
หรือเทคนิคกลยุทธ์ทุกอย่างมาช่วยในงานสอน ผู้สอนจึงจะประสบผลสำเร็จสมบูรณ์ เรื่องนี้
ม.ล.ปิ่น มาลากุล อธิการบดีว่าราชการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งถือว่าเป็นปรมาจารย์ท่านหนึ่ง
ของครูไทย ท่านเคยสอนคุณครูทั้งหลายไว้ว่า

ชาติดำรง	คงอยู่	เพราะครูดี
สำคัญยิ่ง	หน้าที่	เรามีอยู่
งานก่อสร้าง	ห้ำห่อ	ยากพอคู่
แต่งงานครู	ยากยิ่ง	กว่าสิ่งใด ๆ

การเป็นครู	นั่นไซ้	ไม่ลำบาก
แต่สอนดี	นั่นยาก	เป็นหนักหนา
เพราะต้องใช้	ศิลปะ	วิทยา
อีกมีความ -	เมตตา	อยู่ในใจ ๆ

การอบรม	บ่มนิสัย	ให้ศิษย์นั้น
เพียงแต่วัน	ละนาที	ยังดีถม
ศิษย์จะดี	มีชื่อ	หรือลุ่มจม
อาจเป็นเพราะ	อบรม	หนึ่งนาที ๆ

กล้วยไม้ออกดอกช้า	ฉันใด
การศึกษาก็เป็นไป	เช่นนั้น
แต่ออกดอกคราใด	งามเด่น
งานศึกษาปลูกปั้น	เสร็จแล้วแสนงาม ๆ

พูดมาถึงตอนนี้แล้ว พอจะสรุปได้ว่า งานของครูที่ว่าสำคัญนั้นขึ้นอยู่กับการสอน และการสอนที่ว่าสำคัญนั้น ขึ้นอยู่กับวิธีการสอน ว่าครูมีวิธีการสอนอย่างไร เหมาะสมหรือไม่

สำหรับวิธีการสอนทางพุทธศาสนา จากการศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกหรืออรรถกถาจะ พบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีสอนหลายวิธี แต่พอจะสรุปได้ ๕ วิธีหลัก ดังนี้

๑. วิธีเอกังสลักษณะ : สอนแง่เดียว สอนตรงไปตรงมา มีลักษณะเหมือน ยืนยันว่าเป็นจริงอย่างนั้น หรือ เป็นอย่างนั้นจริง (วิธีสอนอย่างนี้ เรียกว่า ยืนยัน)

๒. วิธีวิภัษลักษณะ : สอนแจก , จำแนก คือ สอนแยกแยะ จำแนกแจกแจง ออกไปในรายละเอียด (วิธีสอนอย่างนี้ เรียกว่า แยก)

๓. **วิธีปฏิบัติฉาลักษณะ :** สอนย้อนถาม คือ ย้อนถามถึงปัญหาที่เกิดขึ้นก่อนแล้ว จึงสอน เพื่อให้เกิดความชัดเจน (วิธีสอนแบบนี้ เรียกว่า ย้อน)

๔. **วิธีอุปนลักษณะ :** สอนยุดิ คือ สอนโดยไม่ต้องสอน การหยุดสอนก็เป็นวิธีการสอนอย่างหนึ่ง ซึ่งเมื่อเห็นว่าผู้เรียนจะออกนอกเรื่องที่สอน พระองค์จะหยุดสอน นั่นคือทรงหยุดนิ่งเสีย ซึ่งเรียกว่าคุษณภาพ (วิธีการสอนแบบนี้ เรียกว่า หยุด)

๕. **วิธีอุปมาลักษณะ :** สอนโดยยกตัวอย่าง ผู้เรียนผู้ฟังบางคน พุดให้ฟังเฉยๆ อาจไม่เข้าใจ แต่พอมีตัวอย่างให้ฟัง เขาจะเข้าใจทันที (วิธีสอนแบบนี้ เรียกว่า ยก)

แบบการสอน : ครูนอกจากจะต้องทราบถึงวิธีการสอนแล้ว ต้องทราบถึงรูปแบบของการสอนด้วย ว่าสอนคนประเภทไหน ต้องใช้การสอนแบบใด หากใช้รูปแบบการสอนที่ถูกต้องเหมาะสมแล้วจะทำให้การสอนได้ผลดียิ่งขึ้น เพราะคนเราแต่ละคนมีสติปัญญาและความรู้ความสามารถ (Intelligence quotient) ตลอดทั้งอุปนิสัยวาสนาบารมี ไม่เท่ากัน และไม่เหมือนกัน แม้พระพุทธรองค์ก่อนที่จะทรงแสดงธรรม พระองค์ก็ตรวจดูอุปนิสัยสันดานของสัตว์โลกก่อนว่าผู้ที่รับฟังธรรมนั้น มีจริตนิสัยเช่นไร แล้วจึงสอน ทางศาสนาสอนไว้ว่าคนเรานั้นมีความสามารถทางสติปัญญา แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. **อุคณภูติญญ :** ผู้ที่พอแต่ยกหัวข้อขึ้น ก็รู้ หรือผู้ที่รู้ที่เข้าใจได้ลับพลัน เพียงแต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น

๒. **วิปริตญญ :** ผู้ที่รู้ต่อเมื่อขยายความ หรือผู้ที่เข้าใจได้ ต่อเมื่อได้อธิบายขยายความพิสดารออกไป

๓. **เนยยะ :** ผู้ที่พอจะแนะนำได้ หรือผู้ที่พอจะค่อยชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ ด้วยวิธีการฝึกสอนอบรมต่อไป

๔. **ปทปรมะ :** ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง คือ ผู้อับปัญญา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบท คือพยัญชนะหรือถ้อยคำ แต่ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมายได้

ด้วยเหตุนี้ ครูหรือผู้สอนจึงต้องทราบว่า จะใช้การสอนแบบไหนแก่คนเหล่านั้น จึงจะได้ผลดี ซึ่งท่านกล่าวถึงแบบการสอนไว้ ๔ แบบหลัก ดังนี้

๑. **สอนแบบสากัจฉา :** ใช้สอนผู้ที่ยังไม่รู้ ยังไม่เข้าใจ และยังไม่เลื่อมใสศรัทธา แบบนี้เรียกว่าแบบสนทนา (ธัมมสากัจฉา)

๒. สอนแบบบรรยาย : ใช้สอนในที่ประชุมใหญ่ สอนรวม ๆ สอนหรือแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งคนส่วนมากมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจบ้างแล้ว มีความศรัทธาเลื่อมใสอยู่แล้ว

๓. สอนแบบตอบปัญหา : ใช้สอนผู้มีความสงสัย โดยเฉพาะผู้นับถือศาสนาอื่น ซึ่งมาถามปัญหาด้วยเหตุผลต่าง ๆ เช่น

๓.๑ ถามเพราะงี่เงา เพราะไม่เข้าใจจริง ๆ

๓.๒ ถามเพราะมีความปรารถนาลามก เกิดความอยากได้ จึงถามปัญหา

๓.๓ ถามด้วยต้องการอวดคือวาดเด่น หรืออยากดัง ต้องการชมผู้อื่น

๓.๔ ถามด้วยประสงค์จะทราบจริง ๆ

๓.๕ บางคนถามปัญหาด้วยคิดว่า เมื่อเราถามแล้วเขาตอบได้ถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าเขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขเขาโดยถูกต้อง

ในสังกิติสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะของปัญหาและวิธีตอบ ออกเป็น ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้

๑. เอกังสพพยากรณ์ปัญหา : ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมา ตายตัว เช่น ถามว่า “ จักขุเป็นอนิจจังหรือ ? ” ก็ตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ ถูกแล้ว ” เป็นต้น

๒. วิภังชพยากรณ์ปัญหา : ปัญหาที่จะต้องแยกแยะตอบ เช่น ถามว่า “ สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่จักขุ ไซ้ไหม ? ” ฟังตอบว่า “ ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึง โสตะ ฉานะ จิวหา ฯ ล ฯ ก็เป็นอนิจจัง ” เป็นต้น

๓. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา : ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ เช่น ถามว่า “ โสตะก็เหมือนจักขุหรือ ? ” ก็ย้อนถามว่า “ ที่ถามนั้น หมายถึงแงใด ? ” เป็นต้น

๔. รูปนพยากรณ์ปัญหา : ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ ลิ่นเปลืองเวลาเปล่า ๆ ฟังยับยั้งเสีย

๔. สอนแบบวางกฎข้อบังคับ : การสอนแบบนี้ ใช้สอนเมื่อเกิดเรื่อง มีพระทำความเสียหายขึ้นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนโจษขานเล่าลือโพนทะนาติเตียน มีผู้มาราบทูล พระองค์จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระผู้กระทำผิด เมื่อเจ้าตัวรับผิดแล้ว จะทรงตำหนิชี้โทษแสดงคุณ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบท โดยความเห็นชอบพร้อมกันในท่ามกลางสงฆ์

บรรณานุกรม

๑. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ,นวโกวาท,สำนักพิมพ์ โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
 ๒. พระพุทธโฆษาจารย์, ธรรมปัทมฐกถา เล่ม ๑ – ๘ , สำนักพิมพ์ โรงพิมพ์มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
 ๓. พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค เล่ม ๑ – ๓ , สำนักพิมพ์ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
กรุงเทพมหานคร , พ.ศ. ๒๕๐๓
 ๔. พระศรีวิสุทธิวงศ์ (บุญมา คุณสมฺปนฺโน ป.ธ. ๙ , อภิธัมมัตถวิภาวินี แปล , สำนักพิมพ์
โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก พระนคร , พ.ศ. ๒๕๐๕
 ๕. น.อ. (พ.) แยม ประพัฒน์ทอง ป.ธ.๙ , วิชาครูในพระพุทธศาสนา, กองทัพบกจัดพิมพ์
เป็นธรรมบรรณาการ โดยเสด็จพระราชกุศลในงานกฐินพระราชทานวัดราชผาติการาม
กรุงเทพมหานคร , พ.ศ. ๒๕๑๔
 ๖. พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตฺโต ป.ธ.๙), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,
สำนักพิมพ์ โรงพิมพ์การศาสนา กรุงเทพมหานคร, พ.ศ.๒๕๒๐
 ๗. ธนิต อยู่โพธิ์ ป.ธ.๙ , วิปัสสนาภิรม ว่าด้วยทฤษฎีและการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน,
สำนักพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ๒๕๔๑
 ๘. กองอนุศาสนาจารย์ กรมกิจการพลเรือนทหารบก, วิชาการศาสนาและศีลธรรม, สำนักพิมพ์
โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ๒๕๔๑
 ๙. พิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๙ , คู่มือการอบรมสมาธิ, สำนักพิมพ์ โรงพิมพ์การศาสนา กรุงเทพ ฯ
พ.ศ. ๒๕๔๒
 ๑๐. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต ป.ธ.๙), ธรรมนุญชีวิต , พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดี
งาม, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร, พ.ศ.๒๕๔๘
 ๑๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต ป.ธ.๙), พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้ , โรงพิมพ์
ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ๒๕๕๑
-